

ΕΡΩΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ *)

ΕΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΡΩΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Υ Π Ο
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

Α'. Η ΑΙΩΝΙΟΤΗΣ ΣΑΝ ΑΝΑΓΚΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ.
Β'. Η ΠΑΡΟΔΙΚΟΤΗΣ ΣΑΝ ΑΝΑΓΚΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ.
Γ'. ΠΑΛΙΝΩΔΙΑ.

Α'.

Η ΑΙΩΝΙΟΤΗΣ ΣΑΝ ΑΝΑΓΚΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ

Στὴ μελέτη μας αὐτὴ δὲ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ διόλου τὸ θεωρητικὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου. Τὸ ἐνδιαφέρον μας γιὰ τὸ χρόνο δὲν πηγάζει διόλου ἀπὸ μιὰν ἀνάγκη θεωρητικῆς γνώσης, μὰ ξεπηδᾷ ἀπὸ τὸν πόνο

*) Ἡ μελέτη αὐτὴ πρωτογράφηκε γερμανικὰ καὶ εἶναι ἡ ἐναίσιμος ἐπὶ διδασκαλία διατριβὴ τοῦ συγγραφέως της. Ὑπεβλήθη στὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Αἰδελβέργης καὶ κρίθηκε ἄπὸ τὸ καθηγητὴ μου καὶ Διδάσκαλο Κάρλο Γιάσπερς. Ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς της πῆρε τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας, ἡ μελέτη τυπώθηκε (μὲ ἐξώφυλλο: *Liebe und Zeit von Demetrios Kapetanakis, Heidelberg 1936*), μὰ, γιὰ ὠρισμένους λόγους, δὲ δόθηκε σὲ εὐρύτερη κυκλοφορία. Θὰ ἤθελα νὰ πῶ γιὰ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη πὼς, ἐπειδὴ βρίσκω τὸ περιεχόμενό της κάπως ξένο πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ τόπου μας, δὲ θὰ δημοσίευσά τὴ μετάφρασή της, ἂν δὲν ἔκρινα τὴ γνώση της ἀπαραίτητη γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἄλλου ἔργου μου καὶ τῆς πνευματικῆς μου ἐξέλιξης, πού, καθὼς διαπιστώνω ἀνασκοπώντας, δὲν εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ «ὀρθῶς ἐπὶ τὰ ἐρωτικὰ ἰέναι» πού μᾶς δίνει ὁ Πλάτων στὸ «Συμπόσιο» (211c). Στὸ «*Liebe und Zeit*» ἔζησε ὁ συγγραφεὺς τὴν ἀγωνία ἐκείνου, πού περνᾷ ἀπὸ τὸν πρῶτο ἀναβαθμὸ, ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸ «ἀπολύτως ἀτομικὸ»—γιὰ τὸ «ἓνα σῶμα», καθὼς θὰ ἔλεγε ὁ Πλάτων,—πού τοῦ ἐνέπνευσε τὴ μελέτη του «Ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα τοῦ ψυχικῶς Μόνου» (1934), στὸ δεύτερο ἀναβαθμὸ, στὸν ἐνθουσιασμὸ γιὰ κάτι τὸ γενικώτερο πού τοῦ ἐνέπνευσε τὴ «Μυθολογία τοῦ Ὁραίου» (1937). Χωρὶς τὸ «*Liebe und Zeit*» ἡ μετάβαση θὰ φαίνονταν ἀκατανόητη.

τοῦ βαθύτερου ἑαυτοῦ μας, πού δὲ θέλει νὰ χαθῆ, μὰ νὰ πραγματοποιηθῆ,—πού δὲ θέλει μόνο νὰ περνᾷ τὴ ζωὴ του, νὰ σκέπτεται, νὰ γνωρίζη, νὰ θεωρῆ, μὰ νὰ ζῆ, νὰ ὑπάρχη ἀληθινά. Ὁ χρόνος πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, εἶναι ὁ χρόνος τοῦ ἀνθρώπου πού ἀγαπᾷ.

Ὁ ἄνθρωπος πού ἀγαπᾷ ζῆ τὸ χρόνο μὲ τὴν καρδιά του.¹⁾ Δὲν τὸν νοιώθει σὰν κάτι πού βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν πιὸ βαθειὰ καὶ πιὸ προσωπικὴ οὐσία τῆς ὑπαρξῆς του,— δὲν τὸν νοιώθει σὰν μιὰν ἀντικειμενικὴ καὶ γενικὴ πραγματικότητα πού σὰν τέτοια δὲν μπορεῖ νὰ θίξη τὴν ἀπόλυτη ἀτομικότητά του,— μὰ τὸν νοιώθει σὰν κάτι πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του, ἡ οὐσία τῆς ἴδιας του τῆς ὑπαρξῆς. Κι' ὅμως πρέπει νὰ τὸν πολεμήσῃ. Γιὰ νὰ πραγματοποιήσωμε τὸν ἑαυτό μας, πρέπει κάποτε νὰ τοῦ ἀντιταχθοῦμε. Ὁ ἐρωτευμένος ζῆ τὸ χρόνο ὄχι μόνο σὰν κάτι ἀπὸ τὸν πυρῆνα τοῦ εἶναι του, μὰ καὶ σὰν ἓνα ἐχθρὸ πού ἀπειλεῖ τὸ εἶναι του μὲ τὸν ἔσχατο κίνδυνο.

Τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου εἶναι γιὰ τὸν ἐρῶντα πρόβλημα τῆς ἴδιας του τῆς ὑπόστασης. Μαζὶ μὲ τὸν ἔρωτα γεννιοῦνται μέσα μας κι' ἀντινομίες, πού μᾶς ἀπειλοῦν τὸ πᾶν,—ἀντινομίες, πού δὲν εἶναι ἀπλὲς ἀπορίες τοῦ λογικοῦ μας, πού ἡ λύση τους θὰ ἐσήμαινε κάποια πνευματικὴ ἱκανοποίηση,—μὰ ἀδιέξοδα, στὰ ὁποῖα μᾶς ὀδηγεῖ ὁ ἀγὼν μας γιὰ τὴν ὑπαρξή μας καὶ πού θὰ μπορούσαν νὰ σημάνουν καὶ τὸ χαμό μας. Ἐνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου στὸν ἔρωτα.

Μὲ τὸ πρόβλημα αὐτὸ θ' ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ, ἂν καὶ ξέρομε ἀπὸ πρὶν πὼς δὲ θὰ τὸ λύσωμε. Καμμιά μελέτη δὲν μπορεῖ νὰ βοῆ τὴ λύση τέτοιων προβλημάτων. Ἀντικειμενικὴ λύση τους δὲν ὑπάρχει. Ἡ ξερὴ σκέψη δὲν μπορεῖ νὰ τὰ συλλάβῃ. Τὰ ζῆ κανεὶς μὲ τὸ αἷμα του σὰν τὴν πιὸ ἀμεταβίβαστη καὶ προσωπικὴ μοῖρα, πού τὸ νόημά της βρίσκεται κρυμμένο σὲ σκοτάδια ἀξεδιάλυτα γιὰ τὴν ἀνθρώπινη σκέψη. Ὅποιος κατέχεται ἀπὸ τέτοια προβλήματα, τὰ ζῆ μὲ ὅλες του τὶς δυνάμεις—ἀκόμα καὶ μὲ τὸ λογικὸ του—συχνὰ καὶ μὲ δυνάμεις ἐκφρα-

1) «L' amour, c'est l'espace et le temps rendus sensibles au coeur» Marcel Proust, *À la Recherche du Temps Perdu*, Tome VI, *La Prisonnière*,** 45ῆ ἔκδοση, Paris σελ. 249.

στικές. Πολλὰ ποιήματα κι' ἄλλα καλλιτεχνήματα γεννήθηκαν ἔτσι. Ἡ μελέτη μου αὐτὴ γεννήθηκε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ στηρίζεται σὲ συγγενικές της πνευματικές ἐκδηλώσεις.

Ἡ ἀσχολία μὲ αὐτὲς τὶς ἐκδηλώσεις καὶ μὲ τὰ ἄτομα, στὰ ὁποῖα τὶς ὀφείλομε, δὲ θέλει διόλου νὰ ἱκανοποιήσῃ ψυχολογικὴ περιέργεια. Ζητοῦμε στὴ ζωὴ τῶν ἄλλων τὸ νόημα τῆς δικῆς μας μοίρας, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτα πιὸ ἀπόλυτα ἀτομικὸ ἀπ' αὐτήν. Μὰ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄτομο παρὰ στὴ σχέση του μὲ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ τὴ γενικότητα. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι παράλογο τὸ πάθος ποὺ μᾶς σπρώχνει νὰ ζητοῦμε καὶ στοὺς ἄλλους ὅ,τι πιὸ προσωπικὸ ἔχομε. Ὁ ἴδιος λόγος δίνει καὶ στὴ μελέτη μας αὐτὴ τὸ γενικώτερο νόημά της καὶ τὴ δικαιολογία της. Ἄν καὶ ἡ πηγὴ της εἶναι ἀπόλυτα ἀτομικὴ, κινεῖται στὴ σφαῖρα τοῦ γενικοῦ — δηλαδή τοῦ ρητοῦ, τοῦ μεταδοτοῦ — καὶ κεῖ δὲν γυρεύει μόνο τὸ νόημα τοῦ ἀτομικοῦ, μὰ καὶ τὴν ὑπερατομικὴ του ἔκφραση. Ἡ ἔκφραση αὐτὴ δὲν ἀπευθύνεται πρὸς ὅλους, μὰ μόνο πρὸς ἓνα μοναδικό, γιατί, παρὰ τὴ γενικότητά της, δὲν ἐκφράζει κἄτι τὸ γενικό. Τὸ ἀπλῶς προσωπικὸ ἔχει ἀρθῆ μὲ τὴ διατύπωσή του, ποὺ ἂν καὶ δὲν ἀπευθύνεται πρὸς ὅλους, δὲν μένει πιά κρυμμένο στὴ σιωπῇ, σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχε. Τώρα ὑπάρχει βέβαια στὴ διατύπωσή του, πάντα ὅμως κρυμμένο στὸ διαφορούμενο νόημα τῆς γενικῆς κι' ἀντικειμενικῆς φράσης, ποὺ σημαίνει κἄτι, ποὺ ἐνῶ δὲν ἔχει γενικὴ κι' ἀντικειμενικὴ ἰσχὺ, δὲν εἶναι ὅμως καὶ μόνο ἀτομικὸ, ἀμετάδοτα προσωπικό. — Δὲν ὑπάρχει πιὸ πολυσήμαντη λέξι ἀπὸ τὴ λέξι ἀγάπη. Ὅταν ἀγαπᾷ κανεὶς πραγματικά, δὲ θᾶθελε νὰ ἐκφράσῃ ὅ,τι πιὸ προσωπικὸ ζῆ μὲ τὴν κενότητα τοῦ γενικοῦ καὶ πολυσήμαντου τῆς λέξης ἀγάπη. Κι' ὅμως ἡ κενότης αὐτὴ ἀκριβῶς προστατεύει ὅ,τι πιὸ ἀτομικὸ ἔχομε. Καὶ στὴ δημοσιότητα ἀκόμη ἂν δώσωμε τὴ διατύπωσή του, γιὰ τὸ κοινὸ δὲ θὰ ὑπάρχη παρὰ τὸ κενὸ τῆς διατύπωσης. Στὸ οὐσιαστικὸ δὲ θὰ φθάσῃ παρὰ ἐκεῖνος, ποὺ θὰ ζωντανέψῃ τὴ διατύπωση μὲ τὴν ἀτομικὴ του οὐσία, — ἓνας μοναδικός. — Στὴ μελέτη μας αὐτὴ μιλοῦμε γιὰ τὸν ἔρωτα γενικά — κι' ὅμως τὸ πρόβλημά μας δὲν ἔχει καμμιά σχέση μ' αὐτόν. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει παρὰ ὁ γ ν ἡ σ ι ο ς ἔ ρ ω ς.

Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει παρὰ ὁ ἔρωσ πού, ἐπειδὴ εἶναι πραγματικὸς, θέλει νᾶναι αἰώνιος.

Ὁ ἔρωσ μπορεῖ νᾶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἢ μιὰ δυνατότης ἢ μιὰ ἀνάγκη. Στὴν πρώτη περίπτωση ὁ ἄνθρωπος — ἀκόμα κι' ὅταν δὲ σκέπτεται, δὲν ὄνειροπολεῖ, δὲ φαντάζεται ἀπλῶς τὸν ἔρωτα, μὰ τὸν ζῆ καὶ μὲ τὸ σῶμα του¹⁾ — δὲν εἶναι ποτὲ πραγματικός, — Ὅποιος περνᾷ ἓνα γεγονὸς τῆς ζωῆς του σὰν μιὰ δυνατότητα τοῦ ἑαυτοῦ του, πού δὲν ἀποτελεῖ ἀνάγκη τῆς ὑπαρξῆς του, εἶναι τόσο λίγο ὁ ἑαυτός του, ὅσο καὶ κεῖνος πού βλέπει μὲ τὴ φαντασία του μιὰ δυνατότητα τοῦ ἑαυτοῦ του. Μιὰ βίωση, πού δὲν πηγάζει ἀναγκαῖα ἀπὸ τὸ εἶναι μας, καὶ πού σὰν ἀπλῆ δυνατότης δὲν ἔχει τὰ αὐστηρὰ ὅρια τοῦ πραγματικοῦ, πού μᾶς κάμνουν συγκεκριμένους, — μιὰ βίωση, πού τὴν περνοῦμε σὰν τὴ στιγμὴ μιᾶς ἀνεύθυνης κίνησης, πού δὲν μπορεῖ νὰ τὴν κάμη παρὰ ἓνα ὄν ἀφηρημένο, δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ κυριεύσῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ ὁλόκληρο τὸ εἶναι μας. Ὁλόκληρο τὸ εἶναι μας δὲν κυριεύεται ποτὲ ἀπὸ κάποιαν ἔρωτα, μὰ ἀπὸ τὸν Ἐνα, πού εἶναι ἡ μοῖρα μας. Μπορεῖ κανεὶς νὰ πετᾷ χαριτωμένα καὶ φιλήδονα σὰν πεταλούδα τοῦ Παρνασσοῦ κι' ὅμοιος στὶς μέλισσες, πράγμα ἐλαφρό, ἀπὸ λουλοῦδι σὲ λουλοῦδι²⁾ — μπορεῖ κανεὶς νὰ περάσῃ πολλά, κι' ὅμως στὸ τέλος νὰ νοιώσῃ τὸν ἑαυτό του ἀπελπιστικὰ ἀνικανοποίητο καὶ νὰ ὁμολογήσῃ, ὅπως ὁ Λὰ Φονταίν, πὼς δὲν ἔζησε πραγματικά.³⁾ — Χάνει κανεὶς τὴν πραγματικότητά του μέσα

1) Γιὰ τὸν ἄνθρωπο σὰν ἀπλῆ δυνατότητα βλ. τίς θαυμάσιες ἀναλύσεις τοῦ Søren Kierkegaard, Die Krankheit zum Tode, übersetzt von H. Gottsched und Chr. Schrempf, 5. und 6. Tausend, Jena, σελ. 32—34 καὶ die Wiederholung εἰς Furcht und Zittern die Wiederholung, übersetzt von H. C. Ketels, H. Gottsched u. Chr. Schrempf, 3. Aufl., Jena, σελ. 142 κ. ἐπ.

2) La Fontaine, Epîtres, XIV, εἰς Oeuvres Complètes, Paris, Firmin Didot, MDCCCLXXXV, σελ. 550 στήλη α'.

3) La Fontaine, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 550 στήλη β'.

*Je m'avoue, il est vrai, s'il faut parler ainsi
Papillon du Parnasse et semblable aux abeilles.*

Je suis chose légère et vole à tout sujet;

Je vais de fleur en fleur et d'objet en objet.

.....

Que me servent ces vers avec soins composés?

στὸν ἀφηρημένο χῶρο τῶν δυνατοτήτων, — σκορπιέται μέσα στὴν ἀλλαγὴ τοῦ διαρκῶς νέου, — γίνεται σχετικὸς μέσα στὴν παροδικότητα τῶν στιγμῶν, — λησμονᾷ τὸν ἑαυτό του μέσα στὴν ποικιλία τῶν φαινομένων, — τὸν χάνει μέσα στὸν ἴλιγγο τῶν μεταβολῶν, — περνᾷ τὰ πάντα, μὰ δὲν ζῆ πραγματικά. Τίποτα δὲν δίνει τὴν ἀπόλυτη πλήρωση, γιατί καμμιά βίωση, ποὺ τὴν περνᾷ κανεὶς σὰν ἀπλὴ δυνατότητα, δὲν εἶναι ἀπόλυτη. Θὰ μπορούσε καὶ νὰ μὴν εἶχε συμβῆ. Ὑπάρχει κοντὰ σὲ ἄλλες δυνατότητες. Δὲν συνδέεται τόσο βαθειὰ κι' ἀναγκαῖα μὲ ὁλόκληρη τὴν ὕπαρξή μας, ὥστε τὸ τέλος της νὰ ἐσήμαινε τὸ τέλος μας. Ἡ ἀπιστία καὶ ἡ παροδικότης εἶναι ἀναγκαῖες στὸ ἔρωτα ποὺ τὸν περνᾷ κανεὶς σὰν μιὰν ἀπλὴ δυνατότητα. Πίστη καὶ αἰωνιότης δὲ θᾶχαν κανένα νόημα μέσα του. Θὰ ἐσήμαιναν τὴν αἰώνια ἀπόγνωση σὲ μιὰ κατάσταση, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ μηδὲ τὴν ἐλπίδα μιᾶς πλήρωσης καὶ πραγματοποίησής μας, — μιὰ κατάσταση, ποὺ μόνο σὰν παροδική, σὰν μετάβαση πρὸς μιὰ δυνατὴ πραγματοποίηση τοῦ ἑαυτοῦ μας θὰ μπορούσε ν'ἀχῃ κάποιον νόημα. Αὐτὸς ὅμως ὁ ἔρως, ποὺ πρέπει νᾶναι παροδικὸς γιὰ νὰ σημαίνει κάτι, δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὸν ἔρωτα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἐνῶ στὸν πρῶτο πίστη κ' αἰωνιότης θὰ ἐσήμαιναν τὴν ἀπόγνωση, πίστη κ' αἰωνιότης ἀποτελοῦν στὸ δεύτερο τὴν ὑψιστὴ ἀνάγκη.

«Ἄλλοίμονο στὸν ἄνδρα, ποὺ στίς πρῶτες στιγμὲς μιᾶς ἐρωτικῆς σχέσης δὲν πιστεύει πὼς ὁ δεσμὸς πρέπει νᾶναι αἰώνιος. Ἄλλοίμονο σ' ἐκεῖνον, ποὺ ἐνῶ ἀκόμη βρίσκεται στὴν ἀγκαλιὰ τῆς ἀγαπημένης, ποὺ τοῦ παραδόθηκε ἐπὶ τέλους, προαισθάνεται πὼς θὰ μπορούσε κάποτε νὰ χωρισθῆ ἀδιάφορος ἀπ' αὐτήν.»¹⁾ — Ἔτσι φωνάζει ὁ Ἀδόλφος στὸ ὁμώνυμο μυθιστόρημα τοῦ Μπενζαμέν Κονστάν, στὴ σκληρὴ αὐτὴ διήγηση μιᾶς «ἀληθινῆς ἱστορίας τῆς κακομοιριᾶς τῆς ἀνθρώπινης καρδιᾶς.»²⁾ — Ὁ Ἀδόλφος δὲν εἶναι «esthète» σὰν τὸν Λὰ Φονταίν.

*N' en attends - je autre fruit que de les voir prisés ?
C' est peu que leurs conseils, si je ne les (puis) suivre,
Et qu'au moins vers ma fin je ne commence à vivre :
Car je n' ai pas vécu . . . .*

1) Benjamin Constant, Adolphe, Paris (Garnier) σελ. 31—32.

2) B. Constant, ἐνθ. ἄνωτ. 107.

Εἶναι πολὺ βαρὺς γι' αὐτό. Ἐάν ὅμως δὲν ἐξατιμίζεται στὴν ἀστιάθεια τῶν δυνατοτήτων, ξεραίνει μὲ τὴ σκέψη του καὶ μὲ τὴ θανάσιμη αὐτοανάλυση τὴν πηγὴ τῆς ὑπαρξῆς του. Ἔτσι, ἂν καὶ δὲ θέλει νὰ ζήσει τὸν ἔρωτα σὰν δυνατότητα, μὰ σὰν πραγματικότητα, — ἂν καὶ νοιώθει βαθειὰ τὴν ἀνάγκη τῆς πλήρωσης καὶ τοῦ γνήσιου ἔρωτος, — δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ στὸν ἔρωτα, γιὰτὶ ἡ πραγματοποίηση αὐτῆ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ κανενὸς τῆ θέληση, μὰ εἶναι ἓνα δῶρο, «πὺ πρέπει νὰ τὸ ζητοῦμε ἀπὸ τὸν οὐρανό». ¹⁾ Μπορεῖ νὰ βγαίνει ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ὑπαρξῆς μας, ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ βαθύτερου ἑαυτοῦ μας, — μὰ ὅ,τι πιὸ βαθὺ καὶ γνήσιο ἔχομε δὲν μπορούμε μήτε νὰ τὸ γεννήσωμε, μήτε καὶ νὰ τὸ ἀλλάξωμε μὲ τὴν ἐξωτερικὴ μας θέληση. Ἄλλες δυνάμεις χαρίζουν στὸν ἑαυτό μας τὴν πηγὴ του. — Γι' αὐτὸ γιὰ νὰ γεννηθῇ ὁ ἔρως πὺ κυριεύει καὶ πραγματοποιεῖ ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξή μας, δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἡ ἐξωτερικὴ μας θέληση. — Ὁ ἔρως μᾶς κυριεύει κι' ὅταν ἀκόμα δὲν τὸ θέλομε :

*Ποιὸς εἶναι αὐτὸς πὺ μὲ σπρώχνει μὲ τὴ βία πρὸς σένα,
Ἄλλοίμονό μου, ἀλλοίμονό μου, ἀλλοί,
Γερὰ δεμμένο ; Δὲν εἶμαι ἐλεύθερος λοιπόν ;*

φωνάζει ὁ ΜΙΧΑΗΛ ΑΓΓΕΛΟΣ ²⁾ πρὸς τὸν ἐρώμενο. Ἀντιστέκεται στὸν ἔρωτα πὺ τὸν κυριεύει στὴ θεὰ τοῦ Ἐνὸς πὺ τὸν συγκλονίζει. — Μπορεῖ νὰ θέλη κανεὶς νᾶναι ἐλεύθερος ἀπὸ πάθος καὶ ἡσυχος. Σὰν γεννηθῇ ὅμως ὁ ἔρως, δὲν ὑπάρχει πια ἐλευθερία παρὰ στὸ σύνδεσμο μὲ τὸν ἀγαπημένο, — δὲν ὑπάρχει ἡσυχία παρὰ στὴν πλήρωση τῆς ἐπικοινωνίας μαζί του, — οὔτε καὶ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι κανεὶς μαζί του. Πρὶν ν' ἀγαπήσῃ κανεὶς ἀληθινά, μπορεῖ νὰ ὑποφέρει ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τοῦ ἔρωτος, — μπορεῖ νὰ πονῆ νοιώθοντας τὴ μοναξιά, — ἡ δυσφορία του ὅμως, ἂν καὶ γεννιέται ἀπὸ τὴ φτώχεια καὶ τὴν κακομοιριά τῆς πραγματικότητός του, μένει πάντα φτωχὴ καὶ λίγο πραγματικὴ. Ὅταν ὅμως παρουσιασθῇ ὁ Ἐνας, πὺ μᾶς τραβᾶ μὲ τὴ βία κοντά του, — ὁ Ἐνας πὺ ξυπνᾶ ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξή μας καὶ

1) B. Constant, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 104.

2) Michelangelo-Uebertragungen von Rainer Maria Rilke (εἰς Rilkes Gesammelte Werke, Bd. VI, Leipzig MCMXXVII σελ. 222).

μᾶς καλεῖ νὰ πραγματοποιηθοῦμε στὸ σύνδεσμό μας μαζί του, τότε ὁ πόνος τῆς μοναξιάς μας παίρνει ἄλλη σημασία. Ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Ἐνα, ἢ ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ μᾶς, τὸ χάσιμό του μπορεῖ νὰ σημά- νουν γιὰ μᾶς τὴν ἐκμηδένιση ὁλόκληρου τοῦ εἶναι μας : τὸ χάσιμο τοῦ Παντός,¹⁾—γιατὶ στὸν γνήσιον ἔρωτα ὁ ἐρώμενος εἶναι «τὸ Πᾶν» γιὰ τὸν ἐρῶντα.

Ἀπὸ τὸν ἐρώμενο, ἀπὸ τὴν ἔνωση μας μ' αὐτὸν ἐξαρτᾶται ἡ σω- τηρία μας—κι' ὅμως δὲν μποροῦμε τίποτε νὰ κάμωμε μὲ μόνη τὴ θέ- λησή μας. Κάθε ἀντίστασή μας στὸν ἔρωτα ποὺ μᾶς κυριεύει, εἶναι μάταιη. Στὴν ἀντίσταση δὲ θὰ βροῦμε ποτὲ τὴ λύτρωση,—τὴν πραγ- ματοποίησή μας. Στὸ τέλος κι' αὐτὸς ὁ πιὸ περήφανος θὰ ὁμολογήσῃ.

Ὅσο φυλαγόμενον κι' ἀντιστεκόμουν ἤμουν φτωχός.

Δὲν ἀνήκω στὸν ἑαυτό μου παρὰ ἀπὸ τότε ποὺ δόθηκα.²⁾

Μὰ καὶ ἡ ἀντίσταση στὸν ἔρωτα ποὺ μᾶς ἀφήνει εἶναι ἐπίσης μάταιη.—Τὸ ἄνθος τοῦ ποιητῆ μαραίνεται στὴ γλάστρα παρ' ὅλες τὶς περιποιήσεις. Μὰ γιὰ ποῖο λόγο—σκέπτεται αὐτὸς—νὰ φυλάγῃ ἀκόμη τὸ χλωμὸ λουλοῦδι μὲ τὴν ἄρρωστη καρδιά; Μόνο γιὰ στενο- χώρια; Τὸ κόβει λοιπὸν—καὶ σὲ δυὸ τελευταίους στίχους μᾶς δείχνει τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν ἀγάπη ποὺ πεθαίνει,—μιὰν ἀπελευθέρωση, ποὺ δὲν εἶναι λύτρωση τοῦ ἑαυτοῦ μας, μὰ ἓνα ἀπελπισμένο ἄδειασμα :

Τώρα σηκώνω πάλι τὰ ἄδεια μου μάτια

Καὶ στὴν ἄδεια νύχτα τὰ ἄδεια χέρια.³⁾

Ἡ δυστυχία τοῦ Ἀδόλφου τοῦ Κονστὰν ἔγκειται στὴ βαθειὰ κι' ἀθεράπευτη ἀδυναμία τῆς φύσης του. Ἡ πηγὴ τῆς γνήσιας ἀγάπης, ἡ δύναμη νὰ ζήσει τὸ ἀπόλυτο στερεοῦν γρήγορα μέσα του. Μὰ οὔτε καὶ τὴν ἐξωτερικώτερη δύναμη δὲν ἔχει ὁ Ἀδόλφος, νὰ κόψῃ καὶ νὰ πετάξῃ, σὰν τὸ ποιητῆ τῆς «Χρονιαῖς τῆς Ψυχῆς» τὸ ἄρρωστο λου- λοῦδι.—Ἔτσι ἀναγκάζεται νὰ μείνῃ, ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τοῦ οἴκτου,

1) Βλ. τὴ μελέτη μας : Ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα τοῦ ψυχικῶς Μόνου, Ἀθῆναι 1934.

2) Stefan George, Der Stern des Bundes, 5. Ausg., Berlin 1922, σελ. 59.

3) Stefan George, Das Jahr der Seele, endgültige Fassung Berlin, σελ. 31.

μέσα στὸν ἐρωτικὸ δεσμὸ σὰν φυλακισμένος γεμᾶτος δυσφορία, μῖσος κι' ἀπόγνωση,—κι' ἀντὶ νὰ σώσῃ τὴν ἐρωμένη, ποὺ τὴ λυπᾶται, τὴ σκοτώνει στὸ τέλος,—παρὰ τὴ θέλησή του, ποὺ ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νᾶναι πιά πηγαία, προσπαθεῖ τοῦλάχιστον νὰ κρατήσῃ τὴν ἐξωτερικὴ πίστη. Τὸ μεγάλο μαρτύριο τοῦ Ἀδόλφου εἶναι ἡ ἀνικανότης ν' ἀγαπήσῃ γιὰ πολὺ γνήσια, πηγαῖα,—ἡ ἀδυναμία του νὰ ζήσῃ γιὰ πολὺ τὸ ἀπόλυτο μὲ ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξή του,—ἡ φτώχεια καὶ ἡ κακομοιριά τῆς φύσης του. Ὁ Ἀδόλφος ὑπέφερε ὅσο κανεὶς ἄλλος ἀπὸ τὴν ἀδυναμία νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀπόλυτο μὲ μόνη τὴ θέλησή του. Γνώρισε πολὺ καλὰ τί σημαίνει νὰ στερεῖται κανεὶς ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ δῶρα, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς τὰ δώσῃ μόνο ἡ δική μας δύναμη, μὰ ποὺ πρέπει νὰ τὰ ζητοῦμε ἀπὸ τὸν οὐρανό. Γνώρισε καλὰ τὴν κόλαση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ εὔρη στὸν ἐρωτικὸ δεσμὸ τὴν ὑψιστὴ πλήρωση,—κι' ὅμως δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ τὸ ἐπιτύχῃ. Μιὰ τέτοια κόλαση, εἶναι καὶ ἡ «δυστυχία» τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ στὴν ἀρχὴ ἑνὸς ἐρωτικοῦ δεσμοῦ δὲν πιστεύει στὴν αἰωνιότητά του, ἂν καὶ ἀγαπᾷ, μ' ἕναν ἔρωτα ὅμως ποὺ δὲν εἶναι γνήσιος, ἀφοῦ δὲν ἐπιφυλάσσει παρὰ βᾶσανα καὶ ποτὲ πλήρωση.—Ὁ γνήσιος ἔρως, ποὺ τὸν ζοῦμε σὰν ἀνάγκη τοῦ εἶναι μας, θέλει νὰ εἶναι αἰώνιος, γιὰτὶ μέσα του παίζεται ἡ τύχη ὀλόκληρης τῆς ὑπαρξῆς μας,—καὶ τῆς δικῆς μας καὶ τοῦ ἀγαπημένου. Ὁ γνήσιος ἔρως καλεῖ καὶ θέλει νὰ πραγματοποιήσῃ ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξή μου στὴ σχέση μὲ ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀγαπημένου. «Ὁλόκληρη ἡ ὑπαρξή» μας ὅμως δὲν εἶναι αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἡ δυνατότης μας,—δὲν εἴμαστε ἐμεῖς σὲ μιὰν ἀπλὴ στιγμὴ ἢ καὶ σὲ ἕνα ὠρισμένο χρονικὸ διάστημα, ὅσο μεγάλο κι' ἂν εἶναι,—δὲν εἶναι οὔτε καὶ ἡ ζωὴ μας ἀπὸ τὴ γέννηση ὡς τὸ θάνατό μας. Δὲν νοιώθω ὀλάκερο ὡς τὸν ἑαυτό μου παρὰ στὴν αἰωνιότητα. Καὶ μόνο σὰν αἰώνια βλέπω τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἄλλου, ὅταν τὸν ἀγαπῶ. Ὁ γνήσιος ἐραστής θέλει στὸ σύνδεσμό του μὲ τὸν ἐρώμενο νὰ πραγματοποιήσῃ καὶ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸν ἄλλον σὰν ὑπαρξὴ μοναδική, ἀναντικατάστατη κι' ἀπόλυτη, — δηλαδὴ αἰώνια. Θέλει νὰ δοθῇ ὀλόκληρος καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν αἰώνια πλήρωση καὶ τοῦ ἑαυτοῦ

του καὶ τοῦ ἀγαπημένου.— Θυμόμαστε τὴν ἐρωτικὴ ἐξομολόγησι τοῦ Φάουστ :

ὦ, μὴ φοβᾶσαι ! Αὐτὸ τὸ βλέμμα
 Κι' αὐτὸ τὸ σφίξιμο τοῦ χεριοῦ ἄς σοῦ πῆ
 Τὸ ἀνέκφραστο :
 Νὰ δίνεσαι ὀλόκληρος καὶ νὰ νοιώθης
 Μιὰν ἡδονὴν ποὺ πρέπει νᾶναι αἰώνια !
 Αἰώνια !— Τὸ τέλος τῆς θᾶταν ἀπελπισία.
 Ἄχ, ὄχι τέλος ! Ὅχι τέλος !¹⁾

Ἡ ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος, ποὺ οἱ στίχοι αὐτοὶ ἐκφράζουν μὲ τέτοιο πάθος, εἶναι τόσο βαθειὰ ριζωμένη μέσα στὸν γνήσιο ἔρωτα, ὥστε κι' αὐτὸς ἀκόμη ποὺ ζητᾶ νὰ τὸν ὀρίσῃ ἐννοιολογικά, δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀγνοήσῃ. Χωρὶς τὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος ὁ ἔρως δὲν εἶναι γνήσιος.—Ἔτσι κι' ὁ Σωκράτης τοῦ «Συμποσίου» τοῦ ΠΛΑΤΩΝΟΣ στὴν προσπάθειά του νὰ συλλάβῃ ἐννοιολογικὰ τὴν οὐσία του²⁾, τονίζει μ' ἐπιμονὴν πὼς ὁ Ἔρως δὲ θέλει νὰ ἔχῃ ἀπλῶς δικό του τὸ ἐρώμενο ἀντικείμενο, μὰ νὰ τὸ ἔχῃ δικό του γιὰ πάντα.³⁾

Ὁ ἑλληνικὸς νοῦς προσπάθησε, σπρωγμένος ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ του πάθος, νὰ φέρῃ στὸ καθαρὸ φῶς τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου τὴν τεράστια ὁρμὴν πρὸς τὸ ἀπόλυτο καὶ τὴν πραγματοποίησίν του,—τὸν γνήσιο ἔρωτα. Ἡ τιτανικὴ αὐτὴ ὁρμὴ ἔπρεπε νὰ φωτισθῇ καὶ νὰ διαποτισθῇ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ φῶς—νὰ πάρῃ μιὰ μορφή, ποὺ ἂν καὶ στοὺς πολλούς, τοὺς ἀνίκανους νὰ τὴ συλλάβουν, φαίνεται ἀναγκαῖα ψυχρὴ, ἄψυχη καὶ χωρὶς ζωὴ, πάλλει ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ πλοῦτο τοῦ πιὸ ζωντανοῦ αἵματος καὶ τοῦ πιὸ πύρινου πάθους. Ἡ λέξις «ἀεὶ» — γιὰ πάντα — ξεπήδησε μέσ' ἀπὸ τὴ σαφήνεια τῶν ἐννοιολογικῶν συζητήσεων τοῦ «Συμποσίου» σὰν ἓνα γνώρισμα τῆς φύσεως τοῦ ἔρωτος τόσο διαφανές, ὅσο καὶ κάθε ἄλλη ἐννοια ποὺ μᾶς προσφέρεται ἀπὸ

1) Goethe, Sämtliche Werke in vierzig Bänden, Stuttgart und Tübingen, bei Cotta, 1854, XI. Band, σελ. 139.

2) Πλάτωνος, Συμπόσιον 199—206.

3) «Ἔστιν ἄρα συλλήβδην ὁ ἔρως τοῦ τὸ ἀγαθὸν αὐτῷ εἶναι ἀεὶ».— Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ., 206.

τὸ Σωκράτη. Ὅποιος πλησιάζει τὶς ἔννοιες μόνο μὲ τὸ λογικὸ του καὶ δὲν τὶς βλέπει παρὰ σὰν ἄδεια διανοήματα, χωρὶς ποτὲ νὰ νοιώθῃ τὴν οὐσία καὶ τὴ ζωὴ πού κρύβονται κάποτε μέσα τους, θὰ προσπεράσῃ καὶ τὶς ἐννοιολογικὲς ἀναζητήσεις τοῦ Σωκράτη χωρὶς νὰ συναρπασθῇ ἀπὸ αὐτές. Δὲν θὰ δῆ παρὰ ξερούς τύπους, λέξεις, ἔννοιες, παιχνίδια καὶ λογικὲς λειτουργίες ἐκεῖ, ὅπου πρόκειται γιὰ τὴ γεμάτη πάθος κίνηση πού ζητᾷ τὴν ἀλήθεια, — τὴν ἀλήθεια, ἀπ' ὅπου ἀντλοῦμε τὴ ζωὴ μας. Τέτοια εἶναι καὶ ἡ κίνηση, πού ἀπὸ μέσα της ξεπήδησε καὶ ἡ λέξη εἰς σὰν ἔκφραση τῆς τεράστιας ὁρμῆς τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸ ἀπόλυτο καὶ τὴν πραγματοποίησή του — πού δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν ἐπιτύχῃ ἐντελῶς μήτε καὶ γιὰ μιὰ μόνο στιγμή. Καμμιά στιγμιαία πλήρωση δὲν μπορεῖ νὰ σημάνῃ στὸν ἔρωτά μας τὴν τελειωτικὴν πλήρωση, ὅσο τὴν νοιώθομε σὰν στιγμιαία κι' ὄχι σὰν αἰώνια. Γι' αὐτὸ καὶ καμμιά πλήρωση τοῦ παρόντος δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ μᾶς ἱκανοποιήσῃ πλήρως στὸν ἔρωτα. Συνήθως ὅμως οἱ ἐραστές δὲν μποροῦν νὰ συλλάβουν καὶ νὰ ἐκφράσουν τὸ λόγο πού τοὺς κάμνει νὰ μένουν ἀνικανοποίητοι. Ὁ πλατωνικὸς Ἀριστοφάνης μᾶς δείχνει μιὰ τέτοια περίπτωση καὶ γιὰ νὰ δώσῃ κάποιαν ἔκφραση στὴν ἀνέκφραστη ἀνάγκη, πού τὴν ἀφήνει ἀνικανοποίητη ἡ πλήρωση τοῦ παρόντος, στέλλει ἕναν εὐμενῆ θεὸ στὸς ἀγκαλιασμένους ἐραστές, πού ὅμως δὲν βρίσκουν τὸ Πᾶν στὸ ἀγκάλιασμά τους αὐτό, — τοὺς στέλλει τὸν Ἡφαιστο μὲ τὰ ἐργαλεῖα του πού θὰ τοὺς ρωτοῦσε: «Τί ζητᾶτε, ὦ ἄνθρωποι, ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον;» Κι' ἂν ἐκεῖνοι δὲν ἤξεραν τί ν' ἀπαντήσουν καὶ τοὺς ρωτοῦσε καὶ πάλι: «Μήπως θέλετε νὰ μέινετε μαζὶ ὅσο τὸ δυνατὸ πε-» ρισσότερο, ἔτσι πού μήτε μέρα μήτε νύχτα νὰ μὴ χωρίζετε; Ἄν αὐτὸς » εἶναι ὁ πόθος σας, εἶμαι πρόθυμος νὰ σᾶς χύσω καὶ νὰ σᾶς σφυρηλα- » τήσω σ' ἕνα κομμάτι ἔτσι πού ἀπὸ δυὸ νὰ γίνετε ἀμέσως ἕνας, κι' ὅσον » καιρὸ ζητε νὰ ζητε καὶ οἱ δυὸ μαζὶ σὰν ἕνας, κι' ὅταν πάλι πεθάνετε, » ἕνας νὰ εἴσθε καὶ ὄχι δυό, σ' ἕναν ταυτόχρονο θάνατο. Σκεφθῆτε » λοιπὸν ἂν αὐτὸ εἶναι πού ποθεῖτε κι' ἂν θὰ μέινετε εὐχαριστημένοι » σὰν τὸ ἐπιτύχετε». Μόλις ἀκούσει αὐτὰ οὔτε ἕνας—εἴμαστε βέβαιοι— δὲ θᾶλεγε ὄχι οὔτε καὶ θᾶδειχνε διαφορετικὴ ἐπιθυμία, μὰ θὰ πίστευε πὼς ἄκουσε ὅ,τι ἀκριβῶς ἀπὸ καιρὸ τώρα ποθοῦσε, νὰ ἐνωθῇ καὶ νὰ

συγχωνευθῆ με τὸν ἀγαπημένο του ἔτσι πὺ νὰ γίνουν ἕνας ἀντὶ δυό». ¹⁾ Ἡ προσπάθεια αὐτῆ τοῦ ἑλληνικοῦ νοῦ, νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἀνέκφραστο τῆς ἐρωτικῆς ὁρμῆς, — νὰ ὀρίσῃ τὸ ἀκαθόριστό της, — νὰ κλείσῃ μέσα στὸ φωτεινὸ λόγο τὴν ἀνησυχητικὴ της ἀμορφία, πηγάζει ἀπὸ τὸ ἴδιο φιλοσοφικὸ πάθος, πὺ ὀδήγησε στὶς ἐννοιολογικὲς σωκρατικὲς συζητήσεις, καὶ ἔχει τὸ ἴδιο περιεχόμενο μ' αὐτές. Μὲ τὴ διαφορὰ πὺς ἔδῳ ἡ μορφὴ δὲν εἶναι πια ἐννοια, μὰ εἰκόνα. Ἐνῶ ὁ ἀφηρημένος ὀρισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ παρὰ τὴν ἀφηρημένη τάση, ἡ συγκεκριμένη εἰκόνα μᾶς δείχνει τὴν πραγματοποίησιν τῆς τάσης καὶ ἡ ἐπίδρασί της ἐπάνω μας εἶναι πὺ καθησυχαστικὴ, πὺ ἰκάνοποιητικὴ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐννοιας, γιὰ τὸ σπουδαῖο στὸν ἔρωτα δὲν εἶναι τὸ ἀφηρημένο, μὰ τὸ συγκεκριμένο, — δὲν εἶναι ἡ θέλησι, μὰ ἡ πραγματοποίησι, — δὲν εἶναι τὸ νόημα, μὰ ἡ αἰσθητή, ἡ ἀπτή πραγματικότης. Ἐτσι τὸ «ἀεὶ» τῆς ἐννοιολογικῆς σύλληψης τοῦ ἔρωτος — «τὸ νὰ ἔχη κανεὶς τὸ ἐρώμενο γιὰ πάντα δικό του», — μᾶς φαίνεται σὰ μιὰ θέλησι, πὺ τὴ συγκεκριμένη της πραγματοποίησι δὲν τὴ βλέπομε ἀκόμη. Σ' αὐτὸ ὅμως ἔγκειται ἀκριβῶς ἕνα ἀπὸ τὰ πὺ ὀδυνηρὰ προβλήματα τοῦ ἔρωτος — τὸ πρόβλημα τῆς μελέτης μας. Ὁ ἔρως, σὰν ὁρμὴ πρὸς τὸ ἀπὸλυτο, εἶναι καὶ ὁρμὴ πρὸς τὸ αἰώνιο. Αἰώνια πρέπει νὰ συνδεθοῦμε μὲ τὸν ἐρώμενο, κι' αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ μέσα στὴν πραγματικότητα, μέσα στὸ χρόνο τῆς ὑπαρξῆς μας. Πὺς ὅμως μποροῦμε νὰ πραγματοποιήσωμε τὴν αἰωνιότητα μέσα στὸ χρόνο; — Τὸ «ἀεὶ» τοῦ ἀφηρημένου ὀρισμοῦ τοῦ «Συμποσίου» δίνει στὴν ἐρώτησιν αὐτὴ μιὰν ἀόριστη ἀπάντησι, — ἀν καὶ ἡ συζήτησι, ἀπ' ὅπου ξεπήδησε τὸ «ἀεὶ» μᾶς δείχνει, πὺς μὲ τὴ λέξι αὐτὴ οἱ συζητηταὶ ἐννοοῦσαν, τοῦλάχιστον γιὰ μιὰ στιγμὴ, ²⁾ τὴ διαρκῆ παρουσία μέσα στὸ ρεῦμα τοῦ χρόνου. Ὅπως ὅποτε ὅμως ὁ ὀρισμὸς μένει ἀφηρημένος καὶ μᾶς ἀφήνει στὴν ἀγωνία τῆς ἀοριστίας. Μόνον μιὰ εἰκόνα τόσο ἀπτή σὰν τοῦ Ἀριστοφάνη μπορεῖ νὰ

1) Πλάτωνος, Συμπόσιον 192d — 192e.—Θὰ θέλαμε πὺ νὰ δίναμε τὰ χωρία αὐτὰ ἀπὸ τὸ «Συμπόσιον» στὴ μετάφρασιν τοῦ πολυαγαπημένου μας Συκουτρῆ, πὺ τόσα τοῦ ὀφείλομε. Ἐπειδὴ ὅμως, ἡ ἰδιοτυπία τῆς γλώσσας του θὰ ἔσπαζε τὴν ἐνότητα τῆς ἐργασίας μας, βρεθήκαμε στὴν ἀνάγκη ν' ἀπομακρυνθοῦμε κάπως—ὅσο μπορέσαμε λιγώτερον—ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Συκουτρῆ.

2) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 200d καὶ ἐπ.

ϊκανοποίηση τὴν ἀνάγκη μας γιὰ τὸ αἰσθητὰ ὁρισμένο, γιὰ τὸ συγκεκριμένο, γιὰ τὸ πραγματικό. Στὴν εἰκόνα αὐτὴ μᾶς παρουσιάζεται τὸ ἔρωτικὸ «ἄει» σὰν διαρκῆς συνένωση ποὺ δὲν τερματίζεται μὲ τὴ ζωὴ.— Μὰ ὁ Πλάτων δὲν περιορίζεται στὸ νὰ μᾶς δείξῃ μόνο μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἄριστοφάνη μιὰ πραγματοποίηση τοῦ «ἄει».— Ἄφοῦ ὁ γνήσιος ἔρως θέλει νὰ ἔχῃ γιὰ πάντα δικό του τὸ ἐρώμενο, γνήσια του πραγματοποίηση εἶναι ἡ πίστις — τοῦλάχιστον ἡ ἰσόβια πίστις. Αὐτῆς τῆς τελευταίας ὑπερασπιστῆς εἶναι ὁ Πausanias τοῦ «Συμποσίου».

Ὁ Pausanias, ἂν καὶ ἀγνοεῖ κάθε μεταφυσικὴ καὶ κλείνει τὸν ἑαυτό του μὲ αὐστηρότητα μέσα στὸ πιὸ ἐγκόσμια ὄρια τῶν ἡθῶν καὶ τῆς κοινωνίας, δείχνει μιὰ σοβαρότητα τόσο βαθειά, ὥστε οἱ ἰσχυρισμοὶ του παίρνουν τὸ βάρος τῆς πιὸ σεβαστῆς ἀλήθειας.— Ὅλοι οἱ ἔρωτες δὲν εἶναι γνήσιοι· κάθε γνήσιος ὅμως ἔρως πρέπει νᾶναι αἰώνιος, — τονίσαμε παραπάνω.— Ὅλοι οἱ ἔρωτες δὲν εἶναι γνήσιοι· κάθε γνήσιος ὅμως ἔρως πρέπει νᾶναι ἰσόβια πιστός— ὑποστηρίζει ὁ Pausanias. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀληθινὸς ἐκεῖνος ὁ ἐραστὴς «ποὺ ἀγαπᾷ περισσότερο τὸ σῶμα ἀπὸ τὴν ψυχὴ». Ἐνας τέτοιος ἐραστὴς δὲν μπορεῖ νᾶναι σταθερός, «ἂφ' οὔ καὶ τὸ προᾶγμα ποὺ ἀγαπᾷ δὲν εἶναι σταθερό. Μόλις περάσει ἡ ἀνθηρότης τοῦ σώματος, ποὺ εἶχε ποθήσει, κάνει φτερὰ καὶ φεύγει, ἀφ' οὔ καταπατήσει πλῆθος λόγια καὶ ὑποσχέσεις. Ἐνῶ ἂν εἶναι ἐραστὴς του καλοῦ ἡθους, μένει ἰσόβια σταθερός, καθὼς εἶναι ἐνωμένος μὲ κατὶ τὸ σταθερό».¹⁾— Μὰ καὶ τὰ μικρὰ παιδιά, τὰ ἄμορφα ἀκόμη, ποὺ δὲν ξέρεῖ κανεὶς πῶς θὰ ἐξελιχθοῦν καὶ ποῦ θὰ καταλήξουν, δὲν μποροῦν ν' ἀποτελέσουν σταθερὸ ἔρωτικὸ ἀντικείμενο. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ γνήσιοι ἐραστῆς «δὲν ἐρωτεύονται ἀνώριμα παιδιά, μᾶνέους, ποὺ ἄρχισαν νὰ ἔχουν κρίση, καὶ τοῦτο συμπίπτει σχεδὸν μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν πρώτων τριχῶν τοῦ προσώπου. Γιατὶ νομίζω, πῶς ὅσοι ἀρχίζουν ἀπὸ τότε νὰ ἐρωτεύωνται, εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ μείνουν ὀλόκληρη τὴ ζωὴ τους μαζί καὶ νὰ συζητήσουν ἀχώριστοι κι' ὄχι νὰ ἐξαπατήσουν τὸν ἐρώμενο, ἐπειδὴ τὸν βροῆκαν μὲ τὴν ἀφέλεια τοῦ ἀνώριμου, καὶ ὕστερα νὰ γελάσουν εἰς βάρος του καὶ νὰ τὸν ἀφήσουν γιὰ νὰ κυνηγήσουν ἄλλον».²⁾— Ἡ πίστις

1) Πλάτωνος ἐνθ' ἀνωτ., 183 e.

2) Πλάτωνος, ἐνθ' ἀνωτ. 181 d.

τοῦ Πausανία ἔχει τὰ ὅριά της στὰ ὅρια τῆς ζωῆς. Εἶναι μιὰ αὐστηρὴ πραγματοποίηση, ποὺ δὲν ἀντλεῖ τὸ νόμο της ἀπὸ τίποτε τὸ ὑπερκόσμιο, μὰ ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φωνὴ τοῦ λόγου,—ένος λόγου ἕμως, ποὺ δὲ λειτουργεῖ χωρισμένος ἀπὸ τὸν ἄλλο ἄνθρωπο, μὰ πού, συνυφασμένος μὲ ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξή, σκέπτεται, ὑποστηρίζει καὶ ἐπιτάσσει μὲ τὴν πιὸ βαθειὰ σοβαρότητα. Μέσα σὲ ὁλόκληρο τὸ «Συμπόσιο» καὶ σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἄλλους του λόγους, διακρίνεται ὁ λόγος τοῦ Πausανία γιὰ τὴ σοβαρότητα, γιὰ τὴν αὐστηρότητα, μὰ καὶ γιὰ τὴ στενότητά του. Ἔτσι καὶ ἡ πίστη τοῦ Πausανία εἶνε πολὺ σοβαρὴ, πολὺ αὐστηρὴ,—μὰ καὶ πολὺ στενὴ.—Εἶδαμε παραπάνω πῶς ὁ Ἄριστοφάνης, ζητώντας νὰ διατυπώσῃ τὴ βαθύτατη ἀνάγκη τοῦ ἐρωτευμένου καὶ εἰκονίζοντάς την σὰν τὴν πραγματοποίηση μιᾶς ἀτελεύτητης πίστεως, βρίσκει τὴν ἔκταση τοῦ βίου πολὺ στενὴ γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ὁρμὴ τοῦ ἐραστῆ καὶ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ζωῆς γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν ἀτέρομον ἔνωση καὶ στὸν Ἄδῃ. Ἡ ἀνάγκη νὰ ἔχωμε τὸν ἐρώμενο γιὰ πάντα δικό μας δὲν ἀρκεῖται στὸ χρόνο τῆς ζωῆς μας. Θέλομε νὰ ἔχωμε δικό μας αἰώνια τὸν ἄλλο—γι' αὐτὸ θέλομε καὶ τὸν ἑαυτὸ μας αἰώνιο. «Ἄφοῦ ὁ ἔρως ζητᾷ τὴν παντοτεινὴ κατοχὴ τοῦ ἀγαθοῦ, πρέπει νὰ ποθῆ μαζί μὲ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὴν ἀθανασία. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δὲν μπορεῖ παρὰ καὶ ἡ ἀθανασία νὰ εἶναι ἀντικείμενο τοῦ ἔρωτος». ¹⁾ Ὁ Πλάτων βλέπει τὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος τόσο βαθειὰ ριζωμένη μέσα στὴ φύση τοῦ ἔρωτος, ὥστε, ἐνῶ ἐξηγεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀθανασίας μας μὲ τὸν πόθο μας νὰ ἔχωμε τὸν ἐρώμενο πάντα δικό μας, προσπαθεῖ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ φωτίσῃ τὸ αἴνιγμα τοῦ ἔρωτος μὲ τὴν ἀνάγκη μας τῆς ἀθανασίας. Ἡ ἀνάγκη αὕτη γίνεται τὸ φῶς ποὺ δίνει στὸν ἔρωτα τὸ νόημά του—τὸ θεμέλιο ποὺ στηρίζει τὸν ἔρωτα. Ἔρως εἶναι ἡ ὁρμὴ γιὰ τὴν ἀθανασία μας, ποὺ ἡ πραγματοποίησή της γίνεται δυνατὴ μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ μας,—μὲ τὴ γονιμοποίησι καὶ τὴ γέννησι. «Ἡ θνητὴ φύσι ζητᾷ νὰ εἶναι, ὅσο τὸ δυνατό, αἰώνια κι' ἀθάνατη. Κι' αὐτὸ τῆς εἶναι δυνατό μόνο μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ, μὲ τὸ ν' ἀφήνῃ πάντα στὴ θέσι τοῦ παλαιοῦ ἕνα νέο παρόμοιο... Μὲ τὸ μέσο αὐτὸ διατηρεῖται κάθε ὑπαρξή, κι' ὄχι μὲ τὸ νὰ παραμένῃ ἐντελῶς ἀναλλοίωτη γιὰ πάντα, καθὼς τὸ θεῖο, μὰ

1) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 206 e—207.

μὲ τὸ ν' ἀφήνη κάθε τι πὺ φεύγει καὶ παληώνει ἓνα ἄλλο νέο στὴ θέση του, ὁμοίό του. Μ' αὐτὸ τὸ τέχνασμα μετέχει τῆς ἀθανασίας καὶ ἡ θνητὴ ὑπαρξή, καὶ ὡς πρὸς τὸ σῶμα καὶ ὡς πρὸς τ' ἄλλα: ἡ ἀθάνατη πάλι μὲ ἄλλο τρόπο. Μὴ σοῦ φαίνεται λοιπὸν παράξενο τὸ ὅτι κάθε ὑπαρξή τὸ ἔχει μέσα στὴ φύση τῆς νὰ δίνη τόση σημασία στὸ ἀποβλάστημά της. Γιατὶ τὰ ὄντα τὰ συνδέει ὅλος αὐτὸς ὁ ζῆλος κι' ὁ ἔρωσ χάριν τῆς ἀθανασίας.¹⁾ Ἡ δυνατότης τῆς ἀθανασίας μὲ τὴ φυσικὴ ἀναπαραγωγή δόθηκε καὶ στὰ ζῶα, πὺ ἔτσι μετέχουν κι' αὐτὰ τοῦ θείου. Μὲ τὸν ἴδιο αὐτὸ τρόπο νομίζουν πὺ κατακτοῦν τὴν ἀθανασία καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ἄγονοι ψυχικά.²⁾ Αὐτοὶ πὺ εἶναι μόνο «κατὰ τὰ σώματα ἐγκύμονες» δὲν ἐνδιαφέρονται συνήθως παρὰ γιὰ τὶς γυναῖκες.³⁾ Ὑπάρχουν ὅμως ἐρωτικοὶ δεσμοὶ σταθερώτεροι καὶ διαρκέστεροι ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴ σχέση μὲ γυναῖκες γιὰ τὴ δημιουργία παιδιῶν—δεσμοὶ διαρκέστεροι καὶ σταθερώτεροι, ἀφοῦ καὶ τὰ παιδιά πὺ γενιοῦνται ἀπ' αὐτοὺς καὶ πὺ τοὺς συνέχουν, δὲν εἶναι ὑλικά, καὶ ἐπομένως φθαρτά, μὰ ψυχικά καὶ πνευματικά δημιουργήματα.—Ὅποιος ἐγκυμονεῖ στὴν ψυχὴ του, ζητᾷ κι' αὐτός, σὰν ἔρθη ὁ καιρὸς τῆς δημιουργίας, ἓνα σῶμα ὡραῖο γιὰ νὰ γεννήσῃ σ' αὐτό. «Κι' ἂν τύχη καὶ εὔρη μέσα στὸ σῶμα ψυχὴ ὡραία κι' ἀρχοντικὴ καὶ καλοκαμωμένη, ἐνθουσιάζεται ζωηρὰ καὶ γιὰ τὰ δύο, κ' ἔχει ἀμέσως νὰ πῆ σὲ ἓνα τέτοιο πρόσωπο πολλὰ γιὰ τὸν ἀνώτερο ἄνδρα καὶ γιὰ τὴν ἀνώτερη ζωὴ καὶ δοκιμάζει νὰ τὸ ἐξυψώσῃ. Γιατὶ νομίζω πὺ στὴν ἐπαφὴ ἑνὸς τέτοιου προσώπου καὶ στὴν ἐπικοινωνία μαζί του, γεννᾷ καὶ γονιμοποιεῖ ὅσα ἐγκυμονοῦσε ἀπὸ καιρὸ, εἴτε βρίσκεται, εἴτε καὶ δὲν βρίσκεται μαζί του, ἀναπολώντας τον,—καὶ ὅ,τι γεννᾷ τὸ ἀνατρέφει συντροφικὰ μὲ τὸν ἄλλον ἔτσι πὺ ὁ δεσμός τους εἶναι πολὺ πιὸ στενὸς ἀπὸ τὸ δεσμὸ τῶν παιδιῶν καὶ ἡ φιλία τους πολὺ πιὸ σταθερὴ, γιὰτὶ καὶ τὰ παιδιά τους εἶναι πιὸ ὡραῖα καὶ πιὸ ἀθάνατα.⁴⁾ Ἔτσι ἡ παιδευτικὴ ἀνδρική φιλία στέκεται ψηλότερα ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐρωτικὴ σχέση, ἐπειδὴ μέσα τῆς ἡ πραγματοποίηση

1) Πλάτωνος, ἐνθ. ἀνωτ. 207d—208b.

2) Πλάτωνος, ἐνθ. ἀνωτ. 208d.

3) Ἐνθ' ἀνωτ.

4) Πλάτωνος, ἐνθ' ἀνωτ. 209—209c.

τῆς αἰωνιότητος εἶναι πιὸ πιθανὴ καὶ χειροπιαστή. Ἡ φιλία αὐτὴ εἶναι, γιὰ τὴ Διοτίμα, ἡ ὑψιστὴ μορφή τῆς ἐρωτικῆς πραγματοποίησης στὸν ἔρωτα γιὰ ἓνα ὁρισμένο ἄτομο καὶ στὸ σύνδεσμο μαζί του, — ἡ ὑψιστὴ καὶ τελευταία μορφή ποὺ πραγματοποιεῖ τὴν αἰωνιότητα στὴν πίστιν πρὸς τὸν Ἔνα.

Ὁ ἐρωτικὸς ὅμως ἄνθρωπος, διδάσκει ἡ Διοτίμα, μπορεῖ ν' ἀνεβῆ καὶ ψηλότερα — λίγοι ὅμως ἔχουν τὴ δύναμιν τὴν ἀναγκαίαν γι' αὐτό. Γιὰ νὰ τὸ κατορθώσῃ κανεὶς πρέπει νὰ σπάσῃ τὴν πίστιν πρὸς τὸν Ἔνα, ὄχι ὅμως γιὰ νὰ πνίξῃ τὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ ἀπόλυτο καὶ τὸ αἰώνιο, μὰ γιὰ ν' ἀνοίξῃ χῶρον πιὸ ἐλεύθερο μπροστά της. — Ὁ Πλάτων θέλει νὰ μᾶς δείξῃ στὸ τέλος μιὰν ὑστατὴν καὶ ἀκρότατην προσπάθειαν γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἐρωτικοῦ «ἀεὶ» — τὴν ἔνωσιν μὲ τὸ ἀπόλυτο καὶ μὲ τὸ αἰώνιο τῆς Ἰδέας, ποὺ μόνη θὰ μπορούσε νὰ πληρώσῃ ἐντελῶς τὴν ἀνάγκην τῆς αἰωνιότητος τοῦ ἐρωτικῆς. Ὁ ἔρως εἶναι ὁρμὴ πρὸς ἐκεῖνο, «ποὺ ὑπάρχει αἰώνια καὶ δὲν ὑπόκειται μήτε σὲ γένεσιν μήτε σὲ ἀφανισμόν, μήτε σὲ αὐξήσιν μήτε σ' ἐλάττωσιν, καὶ ἔπειτα δὲν εἶναι ὡραῖο ἀπὸ τῆς μιᾶς καὶ ἄσχημο ἀπὸ τῆς ἄλλης, οὔτε σήμερον ὡραῖο καὶ αὔριον ὄχι, οὔτε σχετικὰ μὲ τοῦτο ὡραῖο καὶ σχετικὰ μὲ ἐκεῖνο ἄσχημο, οὔτε ἐδῶ ὡραῖο καὶ κεῖ ἄσχημο, σὰν νᾶταν γιὰ μερικὸν ὡραῖο καὶ γι' ἄλλους ἄσχημο... ἀλλὰ ὑπάρχει μόνο του, αὐτοτελῶς, μὲ τὸν ἑαυτό του, ἐνιαῖο στὴ μορφήν, αἰώνιο, καὶ ὅλα τ' ἄλλα μετέχουν αὐτοῦ ἔτσι ποὺ μὲ τὴ γένεσιν καὶ τὸν ἀφανισμόν τους, αὐτὸ δὲν παθαίνει μήτε αὐξήσιν μήτε ἐλάττωσιν, μὰ μήτε καὶ τίποτε ἄλλο». ¹⁾ Τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ τοῦ αἰωνίου ζητᾷ ἡ ἐρωτικὴ μας ὁρμή. Ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ἐγκαταλείπει τὸν περιορισμένο δρόμον τῆς ἀτομικῆς μοίρας, πάντοτε αὐτὸ ζητᾷ νὰ ἐπιτύχῃ μὲ τὸν μαρτυρικόν της ἀγῶνα γιὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἐνός. ²⁾ Καὶ ὅλοι μας σχεδὸν πρέπει στὸν Ἔνα νὰ ζητοῦμε τὸ Πᾶν. Μόνο ἐλάχιστοι, γιὰ τὴ Διοτίμα, θὰ εἶχαν τὸ δικαίωμα — δηλαδὴ τὴ δύναμιν — νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν ἀγῶνα γύρω στὸ ἀτομικὸ μὲ τὸ σπάσιμο τῶν ὁρίων τῆς πίστεως στὸν Ἔνα καὶ μὲ τὴν ἀνύψωσιν ὡς τὸ ἀπόλυτο τῆς ἰδέας. Μὰ μόνο ἓνας θεῖος ἄνθρωπος θὰ μπορούσε νὰ τὸ ἐπι-

1) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 210e—211 b.

2) «Τοῦτο ἐκεῖνο, οὐδὲν ἕνεκεν καὶ οἱ ἔμπροσθεν πόνοι πάντες ἦσαν». Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 210e.

τύχη. Ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ στενοῦ μονοπατιοῦ τῆς συγκεκριμένης ἀτομικῆς μας ἱστορίας σημαίνει τὸν ἔσχατο κίνδυνο «*να χαθοῦμε στὴ γενικότητα*». ¹⁾ Ὁ ἄνθρωπος, ποὺ δὲν τοῦ δόθηκε θεία δύναμη, πρέπει γιὰ νὰ κατακτήσῃ τὸ ἀπόλυτο, ν' ἀγωνισθῇ μέσα στὸ περιορισμένο δρόμο τῆς μοίρας, ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει τὸν ἔρωτα γιὰ τὸν Ἔνα. Ἡ πλατωνικὴ ἀλήθεια, ποὺ λέγει πὼς ἡ ἐρωτικὴ τάση πρὸς τὸ ἀπόλυτο δὲν βρίσκει τὴν τελειωτικὴν της πραγματοποίησιν παρὰ στὴ θεὰ τῶν ἰδεῶν, δείχνοντάς μας τὸ ἀφθαστο ὕψος, ὅπου πρέπει νὰ φθάσωμε, δὲ θέλει νὰ δείξῃ παρὰ πόσο βαθειὰ εἶναι ἡ ἐρωτικὴ ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος καὶ πόσο αἵματηρὸς πρέπει ν'ἄναι ὁ ἀγὼν ποὺ ζητᾷ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ αἰώνιου μέσα στὴ σχετικότητα καὶ στὸ χρόνο.

Ἡ προβληματικὴ πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνος δὲν ἔχει θέση μέσα σ' ἓνα ἐγκώμιο τοῦ ἔρωτος σὰν τὸ «*Συμπόσιο*», ποὺ δὲ θέλει παρὰ νὰ μυήσῃ τὸν πεπερασμένο, τὸ θνητό, τὸν ἐφήμερο ἄνθρωπο στὰ μυστήρια τοῦ ἀπείρου, τῆς ἀθανασίας, τῆς αἰωνιότητος. Στὸ «*Φαῖδρος*», καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω, ἀντιμετώπισε ὁ Πλάτων μὲ τὸ γνήσιο φιλοσοφικὸ θάρρος τὴν προβληματικὴν πλευρὰν τοῦ ἔρωτος — ποὺ στὸ «*Συμπόσιο*» παρουσιάζεται σκεπασμένη. Μὰ γιὰ ὅσους βλέπουν, καὶ στὸ «*Συμπόσιο*» ἀκόμη ὑπάρχουν σημεῖα — ὅπως ἡ βαθειὰ ἀνησυχία γύρω στὴ λέξι «*αἰεί*», ἡ ἀνεπάρκεια κάθε προσπάθειας ποὺ θέλει νὰ δώσῃ στὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος μιὰ τελειωτικὴν ἱκανοποίησιν μέσα στὸ χρόνο, ὁ ἀγὼν γιὰ τὴ σύλληψιν τῆς αἰωνιότητος μέσα σὲ μιὰ συγκεκριμένη μορφή τῆς πραγματικότητος, — ποὺ δείχνουν ὅλη τὴ σκληρότητα τοῦ προβλήματος τοῦ ἔρωτος, ποὺ πρέπει νὰ πραγματοποιηθῇ σὰν κᾀτι τὸ αἰώνιο μέσα στὸ χρόνο. — Ἡ Αἰωνιότης εἶναι μιὰ Ἰδέα, ποὺ ἡ πραγματοποίησί της ἐπιβάλλεται στὸν ἔραστή. Ἀπὸ τὴν πραγματοποίησί της ἐξαρτᾶται γι' αὐτὸν τὸ πᾶν, — ἡ σωτηρία του ἢ ὁ χαμός του. Πῶς ὅμως μπορεῖ ἓνα ὄν χρονικὸ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ αἰώνιο μέσα στὸ χρόνο; — Αὕτὴ εἶναι ἡ ἀπλούστερη διατύπωση τοῦ προβλήματος τῆς μελέτης μας, — ἐνὸς προβλήματος τῆς ὑπαρξῆς μας, ποὺ μᾶς κάμνει νὰ νοιώσωμε τὸ χρόνο σὰν

1) Goethes Sämmtliche Werke, 3. Bd., 1853, σελ. 344 (Lurworte Orphisch, Ἔρως, Liebe).

τὸν ἑαυτό μας, μὰ καὶ σὰν τὸ μεγαλύτερο ἔχθρὸ τῆς πραγματοποίησης τοῦ ἑαυτοῦ μας, — σὰν τὴν πραγματικότητά μας, μὰ καὶ σὰν τὸ μεγαλύτερο ἔχθρὸ τῆς πιὸ βαθειᾶς μας πραγματικότητος. Τὸν χρόνο αὐτὸ δὲν μπορούμε νὰ τὸν συλλάβωμε σὰν ἀντικρύζομε τὸν κόσμον καὶ τὸν ἑαυτό μας μὲ μάτι ξερὰ θεωρητικόν. Δὲν τὸν αἰσθανόμαστε παρὰ στὸν πόνο πού ἡ φύση του, ὁ νόμος του γεννοῦν μέσα στὸν ἔρῳντα. Ἐάν ὁ ΣΑΙΞΠΗΡ ἔνοιωσε βαθειά, μὲ τὴν καρδιά του, τὸ νόμο τοῦ χρόνου, θεωρώντας τὸν ἑξωτερικὸν κόσμον — τὴ φύση καὶ τὴν ἱστορία —, αὐτὸ συνέβη, ἐπειδὴ ὁ ἔραστής τῶν «Σονέτων» ἀναγκάσθηκε νὰ στρέψῃ τὰ μάτια του πρὸς τὸν ἑξωτερικὸν κόσμον ὄχι ἀπὸ γνωστικὴ περιέργεια, μὰ ἀπὸ ἐρωτικὴ ἀγωνία. Ἡ ἀπορία πού γεννιέται ἀπὸ μιὰ τέτοια «θεώρηση», δὲν εἶναι «θεωρητικὴ», μὰ ζήτημα ὑπαρξῆς. Ὁ ἀγὼν, πού γεννιέται ἀπ' αὐτὴν δὲν εἶναι διανοητικὴ κίνησις, μὰ εἶναι ἡ ἀπελπισμένη προσπάθεια ὁλόκληρου τοῦ εἶναι πού ἀπειλεῖται ἀπὸ τὸν ἔσχατο κίνδυνον. Ζητοῦμε νὰ γνωρίσωμε τὸ νόμο τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ γνωρίσωμε καὶ τὸ νόμο τοῦ δικοῦ μας κόσμου, τοῦ ἔρωτός μας. Πονοῦμε καὶ σκοτιζόμαστε γιὰ τὸν πρῶτον, ἐπειδὴ ὁ δεύτερος μᾶς ἀναγκάζει. Ἡ ἀτέρμονη σκέψις μας γιὰ τὸν ἔρωτα τρέφει τὴ σκέψις μας γιὰ τὸν κόσμον—μὰ κι' αὐτὴ δὲν εἶναι παρὰ τροφὴ ἐκείνης :

*Σὰν εἶδα τὰ λαμπρὰ μεγαλεῖα περασμένων καιρῶν
 Παραμορφωμένα ἀπὸ τὸ ἄγριο χέρι τοῦ Χρόνου,
 Σὰν εἶδα πύργους, πού ὑψώνονταν κάποτε ἀγέρωχοι, γκρεμισμένους
 Καὶ τὸν ἄφθαρτο χαλκὸ παραδομένο στὴ λύσσα τῆς καταστροφῆς,
 Σὰν εἶδα τὴν πεινασμένη θάλασσα νὰ τρώγῃ
 Κομμάτια ἀπ' τὸ βασίλειον τῆς ἀκτῆς
 Καὶ τὴ στεριὰ νὰ κατακτᾷ τὸ χῶρον τῶν κυμάτων,
 Τὸ κέρδος νὰ μεγαλώνῃ ἀπ' τὸ χάσιμον καὶ τὸ χάσιμον ἀπ' τὸ κέρδος. .
 Σὰν εἶδα πῶς ἀλλάζουνε τὰ πράγματα
 Καὶ πῶς τὸ κάθε μεγαλεῖον θὰ πέσῃ,—
 Τὰ ἐρείπια αὐτὰ μὲ δίδαξαν νὰ λέγω :
 Θάρθη καιρὸς πού θὰ μοῦ πάρῃ τὸν καλόν μου.*

Ἡ σκέψις αὐτὴ εἶναι ὡς θάνατος . . .¹⁾

1) Shakespeare, Sonnets, L XIV.

Ἡ σκέψη αὐτὴ εἶναι πράγματι θανάσιμη γιὰ τὸν ἔρωτα — μὰ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τελειωτικὴ. Ἄν τὴ δεχώμαστε σὰν κᾶτι τὸ βέβαιο, θᾶταν σὰν νὰ ρίχναμε τὸν ἑαυτὸ μας στὴν ἔσχατη ἀπελπισία. Μὰ οὔτε καὶ μπορούμε ν' ἀπομακρύνουμε τὴ σκέψη αὐτὴ ἐντελῶς καὶ γιὰ πάντα. Ὅταν ὁ ἔρωσ μας εἶναι γνήσιος, ἐπειδὴ ἀπ' αὐτὸν ἐξαρτόμαστε ὁλόκληροι, δὲν ἀνεχόμαστε καμμιά ἀταπίατη. Θέλομε τὴ σωτηρία μας πραγματικὴ — ἀληθινὴ, καθαρὴ ἀπὸ κάθε πλάνη. Γι' αὐτὸ καμμιά σκέψη — μήτε λυτρωτικὴ μήτε θανάσιμη, — δὲν μπορεῖ νὰ μείνῃ σταθερὴ κι' ἀκλόνητη μέσα στὸν ἔρωτα, μὰ βρίσκεται σὲ διαρκῆ κίνηση. Ὁ ἐρωτευμένος ἀμφισβητεῖ διαρκῶς τὴν ἀλήθειά της, μὰ καὶ διαρκῶς τὴ δέχεται πάλι καὶ δὲν παύει νὰ τὴν ἐξετάζῃ καὶ νὰ τῆς δίνῃ καινούριες μορφές. Τὸ ἔδαφος καμμιάς σκέψης δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἀσφαλές, γιὰ νὰ τοῦ ἐμπιστευθοῦμε ὅ,τι εἶναι γιὰ μᾶς τὸ πᾶν. — Περιστροφόμεστε ἀκατάπαυστα γύρω στὸ ἴδιο κ' ἐπιστρέφομε πάντα στὸ ἴδιο. — Ὁ Σαίξπηρ δὲν κουράζεται διόλου στὰ «Σονέττα» του νὰ ζητᾶ τὸ νόμο τοῦ χρόνου, γιὰτὶ θέλει νὰ ἐξακριβώσῃ ποιά εἶναι ἐπὶ τέλους ἡ ἀξία τοῦ λόγου ποὺ τοῦ δίνει τὴ βαθειὰ του ἀγωνία. Στὴν ἀναζήτησή του αὐτὴ ὑποφέρει τὸ ἀνυπόφορο. Κι' ὅμως, κι' ὅταν ἀκόμη κᾶποτε φθάνῃ σὲ κᾶποιο τέρμα, τὸ ἀφήνει γιὰ νὰ ξαναπιᾶσῃ ἀπ' τὴν ἀρχή.¹⁾ — Ἡ γλυκεῖα πνοὴ τοῦ θέρους καὶ τὰ λουλούδια, ποὺ τοῦ θυμίζουν τὴν ὠμορφιά τοῦ πολυαγαπημένου φίλου, τοῦ φέρνουν στὸ νοῦ καὶ τὴν προσωρινότητά τους, τὴν προσωρινότητα κάθε ὠμορφιάς, ποὺ εἶναι παραδομένη ἐντελῶς ἀνυπεράσπιστη στὴ λύσσα, ποὺ προστά της δὲν μπορούν νὰ σταθοῦν μήτε ὁ χαλκός, μήτε ἡ πέτρα, μήτε ἡ στερογὰ, μήτε ἡ ἀπέραντη θάλασσα.

Ἦ σκέψη φοβερή! Πῶς νὰ σωθῇ ἀπὸ τὸν καιρὸ
Τὸ πιὸ καλὸ στολίδι τῶν καιρῶν;²⁾

Ὁ φόβος μήπως χάσῃ τὸν ἔρωτα, τὸν ἀγαπημένο, τὴν ὠμορφιά του, εἶναι τόσο μεγάλος, ὥστε δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὀδηγήσῃ σὲ ἀγῶνα, — στὸν πόλεμο κατὰ τοῦ χρόνου.

Πολεμῶ τὸ Χρόνο, ἀπὸ ἔρωτα γιὰ σένα.³⁾

1) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. V, XII, XV, XIX, IV, LX, LXIV, LXV.

2) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. LXV.

3) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. XV.

Καὶ πράγματι, τὰ «Σονέττα» τοῦ Σαίξπηρ εἶναι ἡ πάλη τοῦ ἐρωτευμένου ποιητῆ μετὰ τὸ χρόνο, — τοῦ ποιητῆ, ποὺ γνωρίζει τὴ δύναμη τοῦ Λόγου του καὶ ποὺ συγκεντρώνεται ὁλόκληρος μέσα του, γιὰ νὰ καταστρέψῃ τὴ δύναμη τοῦ χρόνου. Ὁ χρόνος ἄς ρίχνῃ κάτω τοὺς ἡλίθιους ποὺ δὲν ἔχουν γλῶσσα! ¹⁾ Ἡ γλῶσσα ὅμως μπορεῖ ἀκόμη καὶ τὰ ἴχνη, ποὺ ἀφήνει ὁ χρόνος πάνω στὸ κορμί, νὰ ἐξαλείψῃ.

Σήκω, δύστροπη Μοῦσα, καὶ πρόσεξε τὴ γλυκεῖα μορφή τοῦ
[ἀγαπημένου]

Μὴν ὁ Χρόνος σκάλισε καμμιὰ ρυτίδα ἐπάνω της.

Κι' ἂν δῆς καμμιὰ — σατύρισε τὸ πέρασμα τοῦ Χρόνου

Καὶ κάμε νὰ περιφρονοῦν γιὰ πάντα καὶ παντοῦ τὶς ἀρπαγές του.

Δὸς στὸν καλό μου φήμη πιὸ γοργή κι' ἀπ' τὴ φθορὰ τοῦ Χρόνου

Καὶ φύλαξέ τον ἀπὸ τὸ δρεπάνι²⁾ του κι' ἀπ' τὸ κυρτό του τὸ μαχαῖρι.²⁾

Μὰ ὁ ἐρωτευμένος ποιητῆς δὲν μπορεῖ ν' ἀρκεσθῇ στὸ νὰ δώσῃ μόνο δόξα στὸν ἐρώμενο. Τὸ φίλο του δὲν τὸν βλέπει σὰν ἓνα σύνολο ἰδιοτήτων, ποὺ μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν σὲ ἐγκωμιαστικὲς λέξεις, μὰ σὰν κορμὶ ζωντανό, ποὺ μετὰ τὴ χειροπιαστὴ μορφή του καὶ τὸ θερμὸ αἷμα του ἐνσαρκώνει τὸ Ὑψιστό. Ὁ δημιουργὸς θᾶθελε νὰ σώσῃ μετὰ τὴν ποίησή του τὸ Σῶμα τοῦ φίλου — ποὺ εἶναι γι' αὐτὸν ἡ ἴδια ἡ Ὁμορφιά — ἀπὸ τὴν καταστρεπτικὴ δύναμη τοῦ χρόνου. Θᾶθελε νὰ μεταβάλλῃ τὸ λόγο σὲ σάρκα, τὸ ρυθμὸ σὲ αἷμα. Μὰ ἡ γλῶσσα σὰν «σημα» δὲν εἶναι πάντα σημεῖο. (Οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγαν «σήματα» καὶ τοὺς τάφους). Ὁ ποιητῆς ἀναγκάζεται νὰ τὸ ἀναγνωρίσῃ στὴν προσπάθειά του νὰ σημάνη μετὰ τὸ στίχο τὸ σῶμα :

Καὶ ποιὸς θὰ πίστευε αὐτοί μου οἱ στίχοι πὼς λὲν ἀλήθειες,

Ἄν τὶς χάρες σου ὅλες εἶχαν;

Μὰ ὁ Θεὸς τὸ ξέρει, εἶναι σὰν τάφος,

Ποὺ κρύβει τὴ ζωὴ σου καὶ δὲν δείχνουν

1) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. CVII.

2) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. C.

Παρά μισό τὸν ὠμορφο ἑαυτό σου.¹⁾

*Πιότερα, πολὺ πιότερα ἀπ' ὅσα ὁ στίχος μου χωρεῖ
Σοῦ δείχνει ὁ καθρέφτης σου σὰν τὸν κυτιάζεις,²⁾*

λέγει στὸ φίλο. Κι' ἀμφιβάλλοντας, ἂν ἡ ποίησή του θὰ εἶχε τὴ δύναμη νὰ σώσει πραγματικὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγαπημένου, — τρέμοντας μήπως μαζί μὲ τὸ ὠμορφο κορμὶ χαθῆ καὶ κάθε ὠμορφιά ἀπὸ τὸν κόσμος, — προσπαθεῖ μὲ τὴ δύναμη τῆς τέχνης του νὰ πείσει τοῦλάχιστον τὸ φίλο νὰ κάμῃ ἓνα γυιὸ πού θὰ τοῦ ἔμοιαζε.

*Μὰ γιατί δὲν πολεμᾶς μὲ πιὸ δυνατὰ μέσα
Τὸν αἰμοβόρο τύραννο, τὸ Χρόνο;
Γιατί δὲν ἐτοιμάζεις γιὰ τὸν κακὸ καιρὸ
Μὲ ὄπλα πιὸ σωτήρια ἀπὸ τὰ στεῖρα λόγια μου;
Βρίσκεσαι τώρα στὸ ὕψος τοῦ εὐτυχισμένου σου καιροῦ
Καὶ τόσων κοριτσιῶν ὁ κῆπος ὁ ἄσπαρτος ἀκόμη
Θὰ λαχταροῦσε ἀγνὰ ν' ἀνθίσῃ μὲ τὰ ζωντανὰ λουλούδια σου,
Ποὺ θὰ σοῦ μοιάζαν περισσότερο κι' ἀπὸ τὴ ζωγραφιά σου.
Ἔτσι ἢ ἴδια ἢ ζωὴ θ' ἄσωζε τὴ ζωή . .
Δὲ φυλάγεις τὸν ἑαυτό σου παρὰ δίνοντάς τον.³⁾*

1) Shakespeare ἐνθ. ἄνωτ. XVII. Ἡ μετάφραση τῶν στίχων αὐτῶν ἀπὸ «Τὰ περίφημα Σονέττα τοῦ Σαίξπηρ ρυθμικὰ μεταφρασμένα ἀπὸ τὸν Μανώλη Μαγκάκη», Ἀθήναι 1911, σελ. 34. Λυπούμαστε πού ὁ Μαγκάκης δὲν ἔχει μεταφράσει περισσότερους ἀπὸ τοὺς στίχους τῶν Σονέττων, πού μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ. Ὁ στίχος τοῦ Μαγκάκη, παρ' ὅλες τίς τεχνικὲς καὶ γλωσσικὲς του ἀτέλειες, ἔχει ὑπόστασις. Ὁ λόγος του ἔχει τὸ βάρος τῆς ἀλήθειας. Ὁ ὠραῖος νέος, πού πέθανε (τὸ 1918) σὲ ἡλικία εἰκοσιεπτὰ ἐτῶν, ἔζησε τὸ ὠραῖο καὶ πόνεσε γι' αὐτὸ ὅσο ἐλάχιστοι νεοέλληνες. «Τὰ ποιήματά του» — ἔγραφε ὁ φίλος του Χαρίλαος Παπαντωνίου, προλογίζοντας τὰ «Λυρικά Ποιήματα τοῦ Μανώλη Μαγκάκη», πού βγῆκαν σ' ἓνα τομίδιο τὸ 1920 στὰς Ἀθήνας — «δὲν ἐσκέφθηκε ποτὲ νὰ τὰ παρουσιάσῃ ὡς ποιήματα τεχνίτου, ἀλλὰ τ' ἔγραφε ὡς ποιήματα ἀνθρώπου. Εἶναι εὐγενικοὶ καὶ θερμοὶ σταλαγμοὶ αἵματος καρδιάς, πού ὑπόφερνε μυστικὰ κι' ἀληθινά». Κ' ἐλάχιστοι ἀκόμη ἀπ' αὐτοὺς τοὺς σταλαγμοὺς θὰ μᾶς ἦταν πολύτιμοι σὲ μιὰ μελέτη σὰν κι' αὐτὴν ἐδῶ.

2) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. CIII.

3) Shakespeare ἐνθ' ἄνωτ. XVI.

Ἀπὸ τὴν ἀκούραστη ἐπανάληψη αὐτῆς τῆς γεμάτης πάθος προτροπῆς γεννιέται μιὰ ὀλόκληρη σειρά ἀπὸ σονέττα, πού οἱ γερμανοὶ τὰ ὀνομάζουν «σονέττα τῆς ἀναπαραγωγῆς»¹⁾ καὶ πού προσπαθοῦν μὲ ὅλους τοὺς δυνατοὺς τρόπους νὰ πείσουν τὸν ἀγαπημένο νὰ φροντίσῃ μὲ τὴν ἀναπαραγωγή του γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς μορφῆς τοῦ σώματός του. Ὁ ποιητὴς συμβουλεῖ, ἀπαιτεῖ, κηρύττει, ἱκετεύει, παρακαλεῖ, προφητεύει—δείχνει στὸ φίλο τὸν τρομερὸ νόμο τοῦ χρόνου πού ἀπὸ τὸ δρεπάνι του δὲν μποροῦμε νὰ σωθοῦμε παρὰ μόνο μὲ τὸ σπέρμα μας, γιὰ νὰ τὸν κάμῃ νὰ ἐκμηδενίσῃ μὲ τὸ σπέρμα του τὴ δύναμη τοῦ χρόνου κ' ἔτσι νὰ σώσῃ τὴ μορφὴ του. Γιὰ τὸν Σαίξπηρ ἡ μορφὴ τοῦ φίλου εἶναι ἡ ἐνσάρκωση κάθε Ὁραίου κι' ὁ χαμός της θὰ ἐσήμαινε «τὸ χαμὸ κάθε ὠμορφιάς κι' ἀλήθειας».²⁾ Γιὰ νὰ μὴ χαθῆ λοιπὸν ὅ,τι ἀξίζει περισσότερο στὸν κόσμον, θ'ἄπρεπε ἡ μορφὴ τοῦ ἀγαπημένου νὰ μείνῃ ἀφθαρτὴ. Μὰ γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει παρὰ ἓνα μέσο: ἡ ἀναπαραγωγή. Τὴν ἀναπαραγωγή, πού τὴ χρησιμοποίησε ὁ Πλάτων στὴν προσπάθειά του νὰ δώσῃ στὸ ἐρωτικὸ «ἄει» μιὰν ἀπτὴ χρονικὴ μορφὴ, τὴ βλέπει ὁ Σαίξπηρ σὰν τὸ μοναδικὸ δρόμο τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου. Ἡ δυνατότης τῆς ἀθανασίας τοῦ θνητοῦ, πού μᾶς φαίνονταν στὸν Πλάτωνα σὰν κάτι τὸ μακρυνό, τὸ ἀφηρημένο καὶ τὸ γενικό, γίνεται στὰ «Σονέττα» κάτι τὸ συγκλονιστικὰ συγκεκριμένο καὶ δραματικό. Ἀπ' αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἡ τύχη τῆς Μιᾶς ἐνανθρωπισμένης Ὁμορφιάς. Ὁ φίλος εἶναι ἓνα θαῦμα—γιατὶ λοιπὸν νὰ μὴν περιμένομε γιὰ τὴ σωτηρία του καὶ τὸ ἀδύνατο—τὸ θαῦμα, ;—Μπορεῖ κι' αὐτὸς ἀκόμη ὁ χρόνος νὰ μὴν τολμοῦσε ν' ἀγγίξῃ τὴ μορφὴ του.

... Ἄκουσε, Χρόνε ἀγέννητε:

Πρὶν γεννηθῆς θὰ ἔχῃ πεθάνει τὸ θέρος τῆς ὠμορφιάς...³⁾

Ὁ χρόνος μπορεῖ νὰ στέκονταν μπροστὰ στὸ σῶμα, πού σημαίνει κάτι τὸ αἰώνιο, γιὰ νὰ τὸ ἀφήσῃ ἀφθαρτο...—Μὰ καὶ ἡ ἀπειλὴ καὶ ἡ ἐλπίδα, πού γεννήθηκαν μέσα στὴν πάλη τοῦ ποιητῆ μὲ τὸ χρόνο, εἶναι, ὅπως καὶ κάθε τι ἄλλο μέσα στὴν πάλη αὐτή, στιγμιαῖες, δὲν

1) Shakespeare ἐνθ. ἄνωτ. I—XVII.

2) Shakespeare, ἐνθ. ἄνωτ. XIV.—Βλ. καὶ Μανώλη Μαγκάκη, ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 33.

3) Shakespeare, ἐνθ. ἄνωτ. CIV.

ἔχουν τὴ δύναμη νὰ ἐπιμείνουν γιὰ πολὺ. Τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ δώσῃ τὴν τελειωτικὴ νίκη. Τὴν κάθε φωνὴ τὴν ἀκολουθεῖ μιὰ νέα. Ἔτσι κι' ἂν ἀκόμη δεχθοῦμε πὼς ὁ ποιητικὸς λόγος δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ αἷμα ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ φίλου, καὶ πὼς ὁ στίχος δὲν εἶναι παρὰ τάφος Του, πρέπει τοῦλάχιστον νὰ δοῦμε τὸν τάφο αὐτό, πὺ ζητᾶ νὰ σώσῃ τὴ μνήμη τοῦ ἀγαπημένου, σὰν κᾶτι τὸ αἰώνιο.

*Μήτε τὸ μάρμαρο μήτε καὶ τὰ χρυσωμένα μνημεῖα
Δὲ θὰ ζήσουν ὅσο οἱ δυνατοὶ αὐτοὶ στίχοι.
Μέσα τους θ' ἀστράφτης λαμπρότερα
Κι' ἀπὸ τὴ σκονισμένη πέτρα, τὴ λερωμένη ἀπὸ τὸ βρώμικο Χρόνο.
Ὅταν ὁ μανιασμένος πόλεμος θὰ γκρεμίζῃ τ' ἀγάλματα
Καὶ θὰ ξεθεμελιώσῃ τὰ ἔργα τοῦ χτίστη,
Μήτε τὸ σπαθὶ τοῦ Ἄρη μήτε καὶ ἡ φωτιά του θὰ κάψουν
Τὴ ζωντανὴ φήμη τῆς μνήμης σου . . .
Ἔτσι ὡς πὺ νὰ ξυπνήσῃς στὴ δεύτερη παρουσία
Θὰ ζῆς μέσα ἐδῶ καὶ στὰ μάτια τῶν ἐραστῶν.¹⁾*

Μὰ οὔτε κι' αὐτὸ τὸ σονέττο πρέπει νὰ θεωρηθῇ σὰν ἕνας τερματισμὸς τοῦ ἀγῶνος μὲ τὴν πειστωμένη πίκρα ἐκείνου πὺ τ' ὄχει πάρει ἀπόφαση, μὰ ὄχι ἐντελῶς.—Παρ' ὅλες τὶς ἀμφιβολίες του, πὺ εἶδαμε, ὁ δημιουργὸς δὲ σταματᾶ διόλου τὴν προσπάθεια νὰ σώσῃ καὶ μὲ τὸ στίχο ἀκόμη τὸ σῶμα τοῦ φίλου. Ἡ ὁρμὴ του πρὸς τὸ ἀπόλυτο, ἢ πιὸ βαθειά του θέληση, μένει μέσα σὲ ὅλες τὶς διαφορετικὲς μορφές, πὺ τῆς δίνει, πάντα ἢ ἴδια. Μὰ αὐτὸ εἶναι κιόλας μιὰ νίκη. Ἡ μονοτονία αὐτὴ εἶναι κιόλας μιὰ πραγματοποίηση, πὺ ἱκανοποιεῖ κᾶπως τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν αἰωνιότητα, γιὰ τὴ διάρκεια. Ὁ ποιητὴς διαπιστώνει μὲ ὑπερηφάνεια τὶς ἐπαναλήψεις τῶν ποιημάτων του, πὺ σημαίνουν τὴν ἐσωτερικὴ ἐπανάληψη — τὴν πίστη!

*Ὅλα μου τὰ τραγούδια καὶ τὰ ἐγκώμια λέν τὸ ἴδιο
Δὲν μιλοῦν παρὰ γιὰ τὸν Ἔνα καὶ στὸν Ἔνα . .
. . Οἱ στίχοι μου δὲν ξέρουν παρὰ τὴ πίστη
Δὲν ἐκφράζουν παρὰ ἕνα πρᾶγμα καὶ δὲ θένε ἀλλαγὴ.²⁾*

1) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ., LV.

2) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. CV.

Ὁ ποιητὴς βρίσκεται σὲ μιὰ στιγμή βαθειᾶς ἐσωτερικῆς ἱκανοποίησης, σὲ μιὰ στιγμή γαλήνης — ὅσο εἶναι δυνατὲς ἱκανοποίηση καὶ γαλήνη στὸν ἔρωτα. Τὴν ἀγωνία καὶ τὴν ἀνησυχία γιὰ τὸ μέλλον τὶς βρίσκει κανεὶς πάντα, ἂν καὶ ὄχι πάντα συνειδητές, μέσα καὶ στὶς πιὸ γαλήνιες ἀκόμη στιγμές του. Ἀκόμη καὶ τὸ χαμόγελο κι' ὁ στεναγμὸς τῆς ἀνακούφισης τοῦ ἐρωτευμένου, ἀκόμη καὶ τὸ πιὸ γαλήνιο βλέμμα του, σημαίνουν στὸ βάθος ἀγῶνα μὲ τὸ χρόνο.—Ἔτσι κι' ὁ Σαίξπηρ ἔδωσε σὲ μιὰν ἄλλη, γαλήνια πάλι, στιγμή τοῦ πάθους του μιὰ μαλακὴ καὶ τρυφερὴ ἔκφραση στὴν ἀνησυχία του, παρακαλώντας :

*Πάρε καινούρια δύναμη, ἔρωτα γλυκέ, γιὰ νὰ μὴν ποῦν
 Πὼς εἶσαι πιὸ ἀδύνατος κι' ἀπὸ τὴν πεῖνα
 Ποῦ ἂν σήμερα λιγότεψε μὲ τὴν τροφή,
 Αὔριο θᾶναι καὶ πάλι δυνατὴ σὰν πρῶτα.
 Ἔτσι, ἔρωτα, καὶ σύ. Κι' ἂν χόρτιασες σήμερα
 Τὰ πεινασμένα μάτια σου τόσο ποῦ νὰ κουράσθησαν,
 Αὔριο καὶ πάλι κύτταζε καὶ μὴν ἀφήσης νὰ πεθάνη
 Τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης ἀπ' τὸ πολὺ τὸ μούδιασμα.')*

Ἡ ἀπελπισία, ποῦ ἓνας τέτοιος θάνατος θὰ ἐσήμαινε, κάμνει τὶς τρυφερὲς αὐτὲς λέξεις νὰ τρέμουν ἕλαφρά, μὰ βαθειά. Ἡ κάπως πιὸ γαλήνια διάθεση, ποῦ ἐκφράζουν, θέλει, ἀφήνοντας τὴν ἀντίσταση καὶ τὴ βία, νὰ λυγίσῃ τὸ σκληρὸ νόμο τοῦ χρόνου, δείχνοντας ὅλο τὸ βάθος τῆς ἀνάγκης τοῦ ἔρωτος μὲ τὴν πιὸ συγκινημένη κι' ἀπέριττη παράκληση. Μὰ ἡ θέρμη τοῦ συγκροτημένου πάθους τῆς παράκλησης μᾶς κάμνουν νὰ νοιώσωμε πὼς ἀντίσταση καὶ βία δὲν εἶναι οὔτε κι' ἀπ' αὐτὴν ἀκόμη τὴ στιγμή μακρού. Ἡ τρυφερὴ παρακλητικὴ φωνὴ δὲ θ' ἀργήσῃ νὰ γίνῃ τραχειὰ γιὰ νὰ φωνάξῃ μὲ μάταιο πείσμα :

*Ὅχι, Χρόνε ! Δὲ θὰ μπορῆς νὰ καυχῆθῃς πὼς ἀλλάζω !
 Οἱ πυραμίδες σου, ποῦ τὶς ὑψώεις μὲ νέα δύναμη
 Δὲν εἶναι γιὰ μένα κάτι τὸ καινούριο, τὸ πρωτόφαντο,
 Μὰ παραλλαγὲς παληῶν μορφῶν.
 Ζοῦμε γιὰ λίγο μόνο καὶ γι' αὐτὸ θαυμάζομε*

1) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. LVI.

“Ο,τι παληὸ μᾶς παρουσιάζεις . .

Ἡ φήμη, σου, μὰ κι’ ὅ,τι βλέπομε εἶναι ψέμμα.¹⁾

Στους στίχους αὐτοὺς τὸ πείσμα τοῦ ἐρωτευμένου δημιουργοῦ ἔχει φθάσει στὸ ὑψιστο σημεῖο. Ὁ ποιητὴς χρησιμοποιεῖ τὸ λόγο του ὄχι πιά μόνο γιὰ νὰ σατυρίση τὸ χρόνο, μὰ γιὰ νὰ τὸν κτυπήση καὶ νὰ τὸν καταστρέψη. Τοῦ μᾶ νὰ πραγματοποιήση μὲ τὸ λόγο του αὐτὸ πὸ οἱ ἄλλοι ἐραστὲς πρέπει νὰ πραγματοποιήσουν μὲ τὴ ζωὴ τους. Ἔτσι βλέπομε τὴν αἰωνιότητα νὰ παίρνη μέσα στὴν ποίηση τὴ μορφή τῆς πραγματικότητος, σὰν ἐκμηδένιση τοῦ χρόνου καὶ πραγματοποίηση τῆς αἰώνιας πίστεως. Ἡ σκληρὴ ἀπορία τοῦ ἀγωνιζόμενου ἐραστῆ φαίνεται σὰν νὰ λύθηκε ξάφνου μὲ τὴ σταθερὴ βεβαίωση :

*Δὲν παραδέχομαι ἐμπόδια στὴ ἔνωση
Δυὸ πιστῶν ψυχῶν. Δὲν εἶναι ἔρως ὁ ἔρως
Ποὺ ἀλλάζει μὲ τὴν ἀλλαγὴ . . .*

*“Οχι! Ὁ ἔρως εἶναι ἕνας φάρος μὲ γερὰ θεμέλια
Ποὺ κνιτάζει τὶς τρικυμίες χωρὶς νὰ κλονισθῆ
Εἶναι τὸ ἀστέρι κάθε βάρκας ποὺ πλανιέται . . .*

*Ὁ ἔρως δὲν ἀλλάζει μὲ τὶς ὥρες καὶ τὶς ἐβδομάδες
Μὰ μένει σταθερὸς ὡς τὸ τέλος.²⁾*

Θᾶλεγε κανεὶς πὼς ὁ λόγος τοῦ ποιητῆ ἔλυσε τὸ πρόβλημα. Μὰ ἡ θέρμη ἀκριβῶς τῆς βεβαίωσής του μᾶς δείχνει τὸν προβληματικὸ τῆς χαρακτῆρα. Ὁ ποιητὴς τόλμησε νὰ παρουσιάσῃ ἐκεῖνο, ποὺ γιὰ τὴν πραγματοποίησή του ἀγωνίζεται μὲ ὅλες του τὶς δυνάμεις, σὰν κᾶτι τὸ πραγματοποιημένο — σὰν κᾶτι ποὺ θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθῆ. . .

Ἡ γνήσιος ἔρως πρέπει νᾶναι αἰώνιος, ἐπειδὴ εἶναι τὸ πᾶν γιὰ τὸν ἐρωτευμένο καὶ χωρὶς αἰωνιότητα δὲ θᾶταν τίποτε.

1) Shakespeare, ἐνθ’ ἄνωτ. CXXIII.

2) Shakespeare, ἐνθ’ ἄνωτ. CXVI.

B'.

Η ΠΑΡΟΔΙΚΟΤΗΣ ΣΑΝ ΑΝΑΓΚΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ

Υπάρχουν όμως «γνώστες τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς» πού δὲν δέχονται ὄχι μόνο πὼς ὁ ἔρως μπορεῖ νὰ εἶναι αἰώνιος, μὰ καὶ πὼς μπορεῖ νὰ διαρκέση γιὰ πολὺ μέσα στὸ χρόνο τῆς ζωῆς μας.

Τέτοιοι «γνώστες» εἶναι οἱ «μεφιστοφελικὲς φύσεις»—πού τὶς ὀνομάζουμε ἔτσι ἀπὸ τὸν Μεφιστοφελῆ τοῦ Γκαῖτε.

Ὁ ΓΚΑΙΤΕ ἔπλασε τὴ μορφή τοῦ Μεφιστοφελῆ τοῦ ἀπὸ κάθε τι τὸ σχετικό, τὸ στιγμιαῖο, τὸ χρονικό, τὸ περιορισμένο, πού ἔνοιωθε μέσα στὸν ἑαυτό του—καὶ μόνο ἀπ' αὐτό.¹⁾ Γιὰ τὸν Μεφιστοφελῆ δὲν ὑπάρχουν ἀπόλυτες ἀξίες. Τὰ πάντα εἶναι γι' αὐτὸν σχετικά καὶ παροδικά. Κι' ὅμως αὐτὸ δὲν τὸν ἀπελπίζει. «Τίποτα δὲν εἶναι πιὸ σαχλὸ ἀπὸ ἓνα διάβολο πού ἀπελπίζεται».²⁾—Ἡ ἀπελπισία δὲν ἔχει νόημα παρὰ ὅταν κοντὰ στὴ «γνώση» πὼς τὸ ἀπόλυτο εἶναι μιὰ πλάνη, ὑπάρχει καὶ ἡ πιὸ βαθειὰ ἀνάγκη γιὰ τὸ ἀπόλυτο. Ἡ ἀπελπισία, πού, σὰν ἔσχατος κίνδυνος, ἀπειλεῖ νὰ καταστρέψη τὰ πάντα, μπορεῖ, ἂν γεννήσῃ μέσα μας τὴν πίστη, νὰ ὀδηγήσῃ στὴ σωτηρία. Ἡ δυνατότης τῆς ἀπελπισίας σημαίνει τὴ δυνατότητα νὰ χάσῃ, μὰ καὶ νὰ κερδίσῃ κανεὶς τὰ πάντα.—Ὁ Μεφιστοφελῆς ὅμως εἶναι ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ ὄν, πού δὲν μπορεῖ ν' ἀπελπισθῆ. Γι' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει ὅ,τι ἐμεῖς ὀνομάζουμε «ἔσχατο κίνδυνος» καὶ «σωτηρία». Κάθε στιγμή ἔχει γι' αὐτὸν τὸ περιορισμένο νόημα τοῦ ἀπλῶς στιγμιαίου. Ἡ παροδικότης τῆς δὲν τὸν τρομάζει. Οἱ «περιορισμένες αἰσθήσεις» καὶ τὸ «περιορισμένο μυαλό», πού τὸν χαρακτηρίζουν,³⁾ βρίσκουν τὸ στοιχεῖο τους μέσα στὰ ὅρια τῆς ἀπλῆς στιγμῆς. Γιὰ τὸν Μεφιστοφελῆ δὲν ὑπάρχει παρὰ ὅ,τι χάνεται ἀμέσως. Ἡ στενὴ του φύση δὲν ἔχει χῶρο γιὰ κάτι τὸ πλατύτερο. Ὁ κόσμος δὲν μπορεῖ νὰ καθρεφτίσῃ μέσα του παρὰ τὴν εἰρωνεία τῆς πραγματικότητός του. Ἡ τάση πρὸς τὸ αἰώνιο καὶ τὸ ἀπό-

1) Βλ. Friedrich Gundolf, Goethe Berlin, 1922 σελ. 135.

2) Goethe, Sämmtliche Werke, Band XI, Stuttgart und Berlin, 1854, σελ. 147.

3) F. Gundolf, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 136.

λυτο φσίνεται γελοία στὸ στενὸ μυαλό. Ἡ μεφιστοφελικὴ εἰρωνεία εἶναι μιὰ χλεύη ποὺ πληγώνει θανάσιμα.

Ἡ στάση αὐτῆ τοῦ Μεφιστοφελῆ δείχνεται μὲ τυπικὴ καθαρότητα ἀπέναντι στὸν ἔρωτα τοῦ Φάουστ. Ὁ ἔρωσ τοῦ Φάουστ θέλει νὰ κατακτήσῃ τὸ Πᾶν μέσα σ' ἓνα πρόσωπο καὶ στὴν αἰωνιότητα τῆς ἔνωσης μαζί του. Ὅσο ὁ Φάουστ δὲ δείχνει τὴ φύση αὐτῆ τοῦ ἔρωτός του στὸ σύντροφό του, αὐτὸς ποὺ δὲν ὑποθέτει πὼς μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ μέσα στὸν ἄλλον καὶ περισσότερο ἀπὸ ἓναν ἄλλο ἔρεθισμὸ τῶν περιορισμένων αἰσθήσεων, βλέπει τὴν ἀνυπόμονη ὁρμὴ τοῦ ἀνδρα, ποὺ ποθεῖ μιὰ γυναῖκα καὶ ποὺ δὲν ἔχει συνείδηση τῆς σχετικότητος καὶ τῆς μηδαμινότητος ἑνὸς τέτοιου πόθου, μὲ μιὰν εἰρωνεία ὄλο ἐπιείκεια καὶ τρυφερὸ χαμόγελο. Ὁ Μεφιστοφελῆς διασκεδάζει σὰν νὰ βρίσκονταν προστὰ σ' ἓνα παιδί.¹⁾ Ἡ παιδικότης τοῦ συντρόφου του τὸν κάμνει νὰ φωνάξῃ: «*Sancta simplicitas!*»—Μόλις ὅμως ὁ Φάουστ δείξῃ πὼς θέλει νὰ ὑπακούσῃ σ' ἓναν ἠθικὸ νόμο, ὄχι ἐπειδὴ τὸ περιορισμένο μυαλό τὸ βρίσκει συμφέρον, μὰ ἐπειδὴ πιστεύει ἀπόλυτα σ' αὐτόν, ἡ εἰρωνεία τοῦ Μεφιστοφελῆ παίρνει μιὰν ὄψη φορικτῆ: γίνεται ἐχθρική καὶ ζητᾷ νὰ πληγώσῃ τὸν ἄλλον ὅσο μπορεῖ πιὸ βαθειὰ—θανάσιμα. Ἡ γεμάτη πάθος ἄρνηση τοῦ Φάουστ νὰ ψευδομαρτυρήσῃ—ἂν καὶ ἡ ψευδομαρτυρία θὰ τοῦ ἔρριχνε στὴν ἀγκαλιὰ τὸ κορίτσι ποὺ τόσο ποθοῦσε—δείχνει πὼς ὁ Φάουστ θέλει νὰ μείνῃ μὲ κάθε τρόπο ἀληθινός. Νοιώθει κανεὶς πὼς ὁ Φάουστ ζῆ, ἐπειδὴ πιστεύει στὴν ἀλήθεια τῆς ζωῆς του. Ζωὴ καὶ ὑπαρξὴ χωρὶς ἀλήθεια δὲν θᾶταν γι' αὐτόν μήτε ζωὴ μήτε ὑπαρξὴ.—Μὰ τί εἶναι αὐτὸ ποὺ ὁ Φάουστ τὸ βλέπει σὰν ἀλήθεια; Εἶναι πραγματικὰ ἀληθινό;—Ἡ ἐρώτηση αὐτῆ, ποὺ ὑποβάλλει ὁ Μεφιστοφελῆς, κάμνει προβληματικὴ ὁλόκληρη τὴ ζωὴ, ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Φάουστ.—Μήπως ἦταν ἀληθινοὶ οἱ ὁρισμοὶ ποὺ ἔδωσε ὁ Φάουστ «για τὸ Θεό, γιὰ τὸν κόσμον καὶ γιὰ ὅ,τι κινεῖται μέσα του» στοὺς μαθητὲς του;—Τρομερὰ ἀνησυχητικὴ φράση γιὰ κάθε διδάσκαλο τῆς φιλοσοφίας! Ὁ Φάουστ συγκλονίζεται βαθειὰ καὶ γιὰ νὰ προστατεύσῃ τὸν ἑαυτό του, γιὰ νὰ σώσῃ ἀπὸ κάθε συζήτηση καὶ ἀμφισβήτηση τὴν προσωπικὴ του τὴν

1) Goethe, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 130 καὶ ἐπ.

ἀλήθεια, θὰ μετατόπιζε ἴσως τὴ συζήτηση στὸ γενικὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας. Μὰ ὁ Μεφιστοφελῆς δὲν τὸν ἀφήνει. Δὲν ἀσχολεῖται πιά μὲ τὸ φιλόσοφο Φάουστ, πὺ θὰ μπορούσε νὰ ξεφύγη σὲ μιὰν ἀπρόσωπη συνομιλία, καὶ κτυπᾷ τὴν ἀλήθεια τοῦ ἐρωτευμένου Φάουστ.

*Σὰν νὰ μὴν τὸ ξέραμε!
Μήπως αὔριο δὲ θὰ ξελογιάσης,
Μὲ ἥσυχη συνείδηση, τὴ δόλια τὴ Γκρέτα
Καὶ δὲ θὰ τῆς δώσης χίλιους ὄρκους ἀγάπης ;¹⁾*

Καμμιά περιττὴ λέξη. Τὸ πιὸ εὐαίσθητο μέρος μας τὸ πληγώνει πιὸ βαθειά ἢ πιὸ ἀπλῆ ἐρώτηση. Τὸ μέσο, πὺ χρησιμοποιοῦσε συνήθως ὁ Σωκράτης γιὰ νὰ κεντρίση καὶ νὰ ξυπνήση τὸ πνεῦμα, τὸ χρησιμοποιεῖ ὁ Μεφιστοφελῆς γιὰ νὰ σπρώξῃ τὸν ἄλλο στὴν ἀπελπισία καὶ στὸ θάνατο. Ὁ Φάουστ ταράζεται βαθειά. Κι' ἀντιμετωπίζει τὴ σαρκαστικὴ ἐρώτηση καὶ τὴν ἀμφιβολία, πὺ αὐτὴ τοῦ γέννησε μέσα του, ἀπαντώντας καταφατικὰ μὲ τὸ μεγαλύτερο πάθος.

Καὶ μάλιστα μὲ τὴν καρδιά μου !

Μὰ ὁ Μεφιστοφελῆς δὲν ὑποχωρεῖ.

*Θαυμάσια !
Μὰ μήπως κ' ἡ αἰώνια πίστη,
Κι' ὁ μοναδικὸς παντοδύναμος ἔρως,
Κι' αὐτὰ θὰ βγαίνουν ἀπὸ τὴν καρδιά ;*

Τὸ κτύπημα τὸν πέτυχε. Ὁ Φάουστ δὲν μπορεῖ πιά ν' ἀκούση περισσότερο. «*Ἄσ' τα λοιπόν ! Ναί !*» φωνάζει. Δὲν μπορεῖ ν' ἀντικρούση ὀλότελα τὸν Μεφιστοφελῆ. Κανεὶς δὲν μπορεῖ ν' ἀρνηθῆ πὺς κάθε πραγματικότης εἶναι φευγαλέα. Πὺς νὰ ὀνομάση κανεὶς αἰώνιο κᾶτι τὸ πραγματικό ; Κι' ὅμως πὺς μπορεῖ κανεὶς ν' ἀρνηθῆ τὴν πιὸ ὑψηλὴ του ἀνάγκη, θεωρώντας τὴν σὰν κᾶτι πὺ δὲν εἶναι ἀληθινὸ—σὰν μιὰ «*διαβολικὴ ψευτιά ;*» Ὅλα κινδυνεύουν νὰ γκρεμισθοῦν, κι' ὁ Φάουστ δὲν μπορεῖ πιά νὰ σώση παρὰ μόνο τὸ ὄνομα ἐκείνου, πὺ τὸ ποθεῖ μὲ ὀλόκληρο τὸ εἶναι του :

1) Goethe, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 132.

Σὰ λαχταρῶ,
 Γιὰ τὴ λαχτάρᾳ, τὴν ἀντάρᾳ
 Νᾶβρω ὄνομα σὰ δὲν μπορῶ,
 Κι' ὄλα τὰ πιὸ ὑψηλὰ τὰ λόγια ἀδράχνω
 Καὶ τὴ φλόγα, πὸν μέσα μου ὄλος καίω,
 Αἰώνια, αἰώνια, ἀτέλειωτη τὴ λέω—
 Διαβολικὴ κι' αὐτὸ ψευτιὰ νὰ εἶν' ἄρα ;¹⁾

Πολλὲς φορές ὅταν ἔχομε φθάσει, σπρωγμένοι ἀπὸ κάποιον Μεφιστοφελῆ, μπροστὰ στὴν ἄβυσσο καὶ χάνομε κάτω ἀπ' τὰ πόδια μας τὸ ἔδαφος, πιστεύομε πὼς θὰ μπορούσαμε νὰ κρατηθοῦμε ἀπὸ λέξεις καὶ ὀνόματα.—Καὶ πράγματι. Λέξεις καὶ ὀνόματα ἔχουν κάποτε τὴ δύναμη νὰ μᾶς ξαναφέρουν στὸ στερεὸ ἔδαφος.

Ἐπάρχουν ὅμως καὶ ἄνθρωποι—(ὄχι πιά πλάσματα τῆς ποιητικῆς φαντασίας),—ἐλεύθεροι ἀπὸ κάθε μεφιστοφελισμό—(θὰ μπορούσαμε νὰ τοὺς θεωρήσωμε σὰν τὸ ἀντίθετο τοῦ Μεφιστοφελῆ), ἄνθρωποι πὸν δὲν τοὺς χαρακτηρίζει ἡ στενότης, μὰ ἡ πιὸ ὠραία εὐρύτης,—πὸν τείνουν πρὸς τὸ ὑψιστο μὲ τὴν πιὸ μεγάλη σοβαρότητα—καὶ πὸν ὅμως δείχνουν κι' αὐτοὶ τὴν πιὸ βαθειὰ δυσπιστία γιὰ τὴν αἰωνιότητα τοῦ ἔρωτος. «Ἡ πίστη εἶναι μιὰ χίμαιρα, δὲν ἀπαντᾷ στὴ φύση. Δὲν ὑπάρχει πιὸ ἀνόητο πλάσμα τῆς σκέψης μας ἀπ' αὐτὴν». Αὐτὰ διαβάζομε στὸ σημειωματᾶριο τοῦ ἀνδρός,²⁾ πὸν καυχόνταν (μὲ τὴν ὑπερηφάνεια ἐκείνου πὸν κατάκτησε κάτι μὲ τὸν πιὸ ἀκραῖο πόνο), πὼς μέσα στὴ μακρυνά του μοναξιά σπούδασε τὴ Φιλία, «ὅπως θᾶπρεπε νὰ σπούδαζε κανεὶς μιὰν ἐπιστήμη».³⁾—Ἐδῶ δὲν μιλεῖ πιά ὁ ἄνθρωπος, πὸν βλέπει παροδικὰ τὰ πάντα. Ἀντί-

1) Goethe, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 132 (τὴ μετάφραση τῶν στίχων πῆρα ἀπὸ τὸν «Φάουστ» τοῦ Κ. Χατζοπούλου, Ἀθήνα 1916 σελ. 143).

2) Πρόκειται γιὰ τὸν Ἰωάννη Ἰωακείμ Βίνκελμαν. (Γιὰ τὸ ἀπόσπασμα πὸν ἀναφέρομε βλ. Berthold Vallentin, Winkelmann, Berlin 1931, σελ. 101 καὶ 124. Γιὰ τὸν Βίνκελμαν γενικὰ βλ. τὴ μελέτη μας: Μυθολογία τοῦ Ὁραίου, Ἀθῆναι 1937).

3) Ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Βίνκελμαν τῆς 22 Φεβρουαρίου 1765 πρὸς τὸν John Wiikes (Zeitschrift für bildende Kunst, τόμος XXIII, σελ. 140). Πρβλ. καὶ B. Vallentin. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 157.

θετα. Ὁ BINCKELMAN εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς «πλατωνικὲς» ἐκεῖνες φύσεις, ποὺ ἡ παροδικότης τῶν φαινομένων τοὺς εἶναι τόσο ἐχθρική, — ποὺ τὶς ἀνησυχεῖ τόσο τὸ τυχαῖο τῆς φευγαλέας ἀτομικότητος, ὥστε τοὺς εἶναι ἀναγκαῖα ἢ ἀνύψωσή τους στὸ ὑπερατομικό, ἢ καταφυγή τους στὸ γενικό. Ὁχι στὸ γενικὸ τοῦ φυσικοῦ νόμου, ὅπου δὲ λυτρώνεται κανεὶς ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ὑπαρξῆς του παρὰ χάνοντας τὸν ἑαυτό του, — ὅπως συμβαίνει κάποτε στὸν Μαρσέλ Προύστ, καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω. Ἡ ἀπόλυτη ἀτομικότητα τοῦ ἀγαπημένου δὲν εἶναι γιὰ τὸν Πλάτωνα παρὰ ἡ ἀντανάκλαση μιᾶς Ἰδέας. Μπροστά της προφέρει τὸ ὄνομα ἑνὸς θεοῦ. Ὁ Δίων γίνεται «δῖος». Μ' αὐτὴ τὴ μέθεξι στὴν ἰδέα καὶ στὴ θεία οὐσία ἀνυψώνεται ὁ ἀγαπημένος πάνω ἀπὸ τὴν ἀτομικότητά του.¹⁾ Ἔτσι κι' ὁ ἐρωτευμένος Βίνκελμαν ζῆ τὸν ἐρωτᾶ του σὰν κάτι ποὺ «πηγάζει ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ αἰώνιου ἐρωτος», — βλέπει στὸ πρόσωπο τοῦ ἀγαπημένου «κάποιο ἔχνος ἀπὸ τὴν ἁρμονία ἐκείνη, ποὺ ξεπερνᾷ τὸν ἀνθρώπινο νοῦ κ' ὑψώνεται ἀπ' τὴν αἰώνια σύνδεση τῶν ὄντων».²⁾ Δὲν ἀγαπᾷ τὸν ἀπλῶς μοναδικὸ κι' ἀναντικατάστατο, μὰ τὴν ἐνσάρκωση τῆς ἰδέας τοῦ Φίλου ἢ τοῦ Ὁραίου. Παραβλέπει τὸ αἴνιγμα τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, γιὰ ν' ἀφιερωθῆ στὰ αἰνίγματα τῆς φιλίας καὶ τοῦ Ὁραίου. Ἦθελε νὰ συλλάβῃ τὸ «μεγάλον αἴνιγμα» τοῦ Ὁραίου στὴν αἰωνιότητά του καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ θαῦμα τῆς φιλίας, «ποὺ πολλοὶ μιλοῦν γι' αὐτό, μὰ ποὺ κανεὶς δὲν τὸ εἶδε», στὴν μυθικὴ του καθαρότητα. Ἡ ὁρμή, ποὺ ὤθοῦσε τὸν Βίνκελμαν σ' αὐτὴ τὴν πραγματοποίησι ἔβγαινε ἀπὸ τὸν πυρῆνα, ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ὑπαρξῆς του, — ἦταν ἡ πρώτη ὁρμή, ποὺ ὀρίζει τὸ νόημα καὶ τὴν κίνησι μιᾶς ζαῆς, — ἦταν ἡ πρώτη ἀνάγκη τοῦ εἶναι του. Ἀπ' αὐτὴν κρέμονταν γιὰ τὸν Βίνκελμαν τὸ πᾶν. Ἐνοιωθε τὸν ἑαυτό του «γεννημένο» — καθὼς μᾶς λέγει ὁ Γκαῖτε — γιὰ τὴν ὑψιστὴ μορφὴ τῆς φιλίας. «Δὲν αἰσθάνονταν τὸν ἑαυτό του παρὰ μὲ τὴ μορφὴ τῆς φιλίας. Δὲν τὸν ἀναγνώριζε παρὰ στὴν εἰκόνα

1) Πλάτωνος, Φαῖδρος 252 e.

2) J. J. Winckelmann, Kleine Schriften und Briefe, herausgegeben von Hermann - Uhde - Bernays, II. Band, Leipzig 1925, σελ. 240. Βλ. καὶ Μυθολογία τοῦ Ὁραίου, σελ. 31.

ένος ὅλου, πὸ τὸ συμπληρώνει ἓνας τρίτος.»—¹⁾ Ὁ Βίνκελμαν ἦταν ἡ ἐνσάρκωση τῆς ἀνάγκης τῆς φιλίας.—²⁾ Γι' αὐτὸ καὶ κείνο πὸ τὸ ἔλεγε «σπουδὴ τῆς φιλίας» δὲν μποροῦσε νὰ ναι μιὰ ψυχρὴ, εἰρωνικὴ ἢ καὶ παιχιδιάρικα παρατήρηση τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς,—μιὰ παρατήρηση πὸ γίνεται ἀπὸ ἀπόσταση. Ἡ σπουδὴ αὐτὴ—καθὼς μᾶς δείχνουν οἱ ἐπιστολές του—ἦταν ἡ γεμάτη πάθος σκέψη πὸ ζητᾷ νὰ φωτίσει τὴν ὑπαρξή, — μιὰ σκέψη πὸ πηγάζει ἀπὸ τὴ ζωὴ γιὰ νὰ δημιουργήσει ζωὴ, — μιὰ ζωὴ πὸ παίρνει τὸ νόημά της ἀπὸ τὴν ἀκούραστη τάση πρὸς τὴ φιλία καὶ πὸ ἀγωνίζεται μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις—ἀκόμη καὶ μὲ τὶς δυνάμεις τῆς σκέψης—νὰ ὑψώσει τὸν ἑαυτό της καὶ τὴν ὑπαρξή τοῦ ἀγαπημένου ὡς τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα, πὸ ὁ Βίνκελμαν τὰ ὠνόμαζε «φιλία ἠρωϊκή». Στὸ σκληρὸ αὐτὸ ἀγῶνα δὲν ἔγραψε ὁ Βίνκελμαν οὔτε γραμμὴ γιὰ τὴ φιλία—(μὰ καὶ τί βγῆκε ποτὲ ἀπὸ τὴν πέννα του τὸ ἐντελῶς ἀσχετο μ' αὐτή;)—πὸ νὰ μὴν εἶναι γραμμένη μὲ αἷμα.—Μὰ τὸ αἷμα εἶναι ἀλήθεια.—Ἔτσι, κι' ἂν ἀκόμη ἡ χλεύη τοῦ Μεφιστοφελῆ μπορεῖ νὰ μὴν ἀναγνωρισθῆ ἀπὸ ὅλους σὰν ἀληθινή, ἡ διαπίστωση, πὸ ἔκαμε ὁ Βίνκελμαν σὲ μιὰ στιγμὴ τοῦ ἀγῶνος του, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ναι, γιὰ ὅσους τὴ βλέπουν μέσα στὴν κίνηση τῆς προσπάθειας πὸ τὴ γέννησε, συγκλονιστικὰ ἀληθινή.

Κᾶτι τὸ παρόμοιο νοιώθουμε καὶ στὸν πρῶτο λόγο τοῦ Σωκράτη στὸ «Φαῖδρος».)³⁾ Ἀκόμη κι' ὁ Πλάτων, ὁ πιὸ μεγάλος μυσταγωγὸς στὴν ἐρωτικὴ αἰωνιότητα, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ σκληροὺς ζωγράφους τῆς ἐρωτικῆς ἀστάθειας. Τὸ θάρρος τῆς σύντομης, μὰ τόσο συνταρακτικῆς περιγραφῆς τοῦ ἄστατου ἔρωτος, πὸ μᾶς δίνει, δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθῆ παρὰ μὲ τὴν τόλμη τῶν πιὸ παρακινδυνευμένων συγχρόνων ἀναλύσεων — ἐνὸς Μαρσέλ Προῦστ παραδείγματος χάριν. Λίγοι μπόρεσαν νὰ μᾶς παραστήσουν τὸν ἔρωτα σὰν ἀρρώστια τόσο ἀληθινά, ὅσο ὁ Πλάτων. Κι' ὅμως οἱ πολλοὶ δὲν βλέπουν τὸ λόγο τοῦ Σωκράτη, πὸ μᾶς δίνει τὴν εἰκόνα αὐτὴ, παρὰ σὰν κᾶτι πὸ δὲν εἶναι ἀληθινό, σὰν ἓνα ρητορικὸ παιχνίδι, πὸ μόνο σὰν μορφὴ ἔχει

1) Goethe, Winckelmann, ἐνθ' ἄνωτ. τόμος XXX, σελ. 15.

2) B. Vallentin, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 124.

3) Πλάτωνος, Φαῖδρος 237 a—241 d.

κάποιο νόημα καὶ ποὺ σὰν περιεχόμενο εἶναι μιὰ «ψευδῆς δόξα». Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἐξηγήσωμε τὴν πλάνη: Τὴν ἀλήθεια τὴ φανταζόμαστε συνήθως σὰν καὶ τὸ σταθερὸ καὶ τὸ ἀντικειμενικόν, ποὺ εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ κάθε ἄτομο καὶ τὴν κίνηση τῆς ζωῆς του, σὰν καὶ ποὺ μένει τελειωτικὸ καὶ ἀμετάβλητο ἔξω ἀπὸ κάθε γίνεσθαι καὶ μακρὰ ἀπὸ κάθε ἀντίφαση. Γιὰ ὅσους βλέπουν ἔτσι τὴν ἀλήθεια, πῶς θάταν δυνατὸ νᾶναι ἀληθινὸς ὁ πρῶτος λόγος τοῦ Σωκράτη στὸ «Φαῖδρο», ἀφοῦ τὸ περιεχόμενό του μοιάζει τόσο μὲ τὸ λόγο τοῦ Λυσία, ποὺ δὲν εἶναι ἀληθινός, καὶ πρὸ πάντων ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ ὁμιλητὴς τὸν χαρακτηρίζει σὰν μὴ ἀληθινὸ καὶ ἀφοῦ εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο τοῦ ἀναμφισβήτητα ἀληθινοῦ δευτέρου λόγου τοῦ Σωκράτη; Μπορεῖ ἡ ἴδια ρῆση νᾶναι στὰ χεῖλη τοῦ ἑνὸς ἀληθινῆ καὶ ψεύτικη στὰ χεῖλη κάποιου ἄλλου—μπορεῖ νᾶναι τὴ στιγμή τούτη ἀληθινὴ, νὰ γίνῃ σὲ λίγο ψέμμα καὶ ὅμως νὰ μένῃ πάντα ἀληθινὴ; Στὸ λογικὸ πού, ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ συλλάβῃ μιὰ ζωντανή, μιὰ κινούμενη ἀλήθεια, δίνει ἀρνητικὴ ἀπάντηση σὲ μιὰ τέτοια ἐρώτηση, μένει κλειστὸς ὁ χώρος τῶν πλατωνικῶν διαλόγων.—Ἡ μιὰ, τελειωτικὴ, ἀντικειμενικὴ καὶ αἰώνια ἀλήθεια ἀποτελεῖ βέβαια στὸ πλατωνικὸ ἔργο τὸ τέρας, ποὺ πρέπει νὰ προσπαθοῦμε μὲ ὅλες μας τὶς δυνάμεις νὰ φθάσωμε καὶ ἰσχύει στὰ χεῖλη τοῦ Σωκράτη σὰν τὸ μέτρο, ποὺ μὲ αὐτὸ πρέπει νὰ κρίνωμε κάθε βῆμα τῆς φιλοσοφικῆς προσπάθειας. Ἡ διαλεκτικὴ ὅμως, ὁ διάλογος τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου εἶναι, ὡς τὴ στιγμή τῆς ὑψιστῆς ἀποκάλυψης ποὺ ἀγωνίζεται νὰ ἐπιτύχῃ, μιὰ ζωὴ ἀνήσυχη, ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴν πάλη τοῦ ἀληθινοῦ μὲ τὸ ψεύτικο γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς πιὸ μεγάλης ἀλήθειας,—μιὰ ζωὴ ποὺ δὲν μᾶς παρουσιάζεται ἀπρόσωπη καὶ ἀσώματη, μὰ σὰν ζωὴ ἀτόμων, ποὺ ὑπάρχουν γιὰ μᾶς καὶ σὰν κορμιὰ χειροπιαστά, θερμά, μὲ ὅλη τὴν τραγικότητα—κάποτε τὴν κωμικότητα—τῆς προσωπικῆς τους μοίρας. Ἡ κίνηση τῶν πλατωνικῶν διαλόγων δὲν εἶναι ἡ ἀχαλίνωτη περιπλάνηση μιᾶς ξεριζωμένης καὶ ἀναιμικῆς σκέψης, μὰ ὁ δραματικὸς ἀγὼν ἑνὸς ἀτόμου, ποὺ δὲν ἐκφράζει τὴν ὑπαρξή του μόνο μὲ σκέψεις, μὰ καὶ μὲ βαρὺν λόγο καὶ μὲ κινήσεις τοῦ σώματός του, καὶ μάλιστα ὄχι γιὰ νὰ σπρώξῃ τὸν ἄλλον—ποὺ καὶ αὐτὸς μᾶς παρουσιάζεται σὰν ἄτομο μοναδικόν—σὲ ἔξωτερίκευση τῆς γνώμης του, μὰ γιὰ νὰ τὸν ξυπνήσῃ, γιὰ

νά τὸν μορφώση, γιὰ νὰ τὸν σώση. Σ' ἓναν τέτοιον ἀγῶνα δὲν ἔχουν οἱ ξερὲς σκέψεις τὴν πρώτη θέση. Τὴ σχέση τους μὲ τὴν ἀλήθεια δὲν τὴν προσδιορίζει ἡ σχέση τους μὲ τὴν ὀρθότητα. Τὸ βάθος, ἀπ' ὅπου πηγάζουν,—ἡ σοβαρότης, πὺ τίς συνέχει,—ἡ γνησιότης τῆς προσπάθειας, πὺ τίς γεννᾷ,—ὁ ἔρωσ, πὺ τίς διαπυρώνει,—τὸ πάθος καὶ τὸ ἦθος εἶναι οἱ δυνάμεις πὺ προσδιορίζουν τὴν ἀλήθεια τους. Μιὰ τέτοια ὅμως ἀλήθεια δὲν μπορεῖ νᾶναι κᾶτι τὸ ἀκίνητο. Μιὰ τέτοια ἀλήθεια εἶναι ζωὴ—βρίσκεται δηλαδὴ σὲ ἀκατάπαυστο ἀγῶνα, σὲ διαρκῆ κίνδυνο. Σὲ μιὰ τέτοια κίνηση μπορεῖ ἡ ἀλήθεια νὰ γίνη ἢ καὶ νὰ εἶναι ἀναλήθεια—μπορεῖ ἡ ἀναλήθεια νὰ περιέχη ἢ καὶ νὰ γεννᾷ ἀλήθεια. Ἔτσι, κί' ὅταν ἀκόμη ἀναγκαζόμαστε νὰ χαρακτηρίσωμε τὸν πρῶτο λόγο τοῦ Σωκράτη στὸ «Φαῖδρο» σὰν ἀναληθῆ, ὁ λόγος εἶναι καὶ μένει τρομακτικᾶ ἀληθινός. Μόνο ὅποιος ἔνοιωσε τὸν τρόμο τῆς ἀλήθειας, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ μὴν τὴν ἀναγνωρίση. Ὁ λόγος αὐτός μᾶς δείχνει μιὰν ἀπὸ τίς δυνατότητες τῆς φύσης μας. Ἄν δὲν τῆς ἀντισταθοῦμε, μπορεῖ καὶ νὰ χαθοῦμε μέσα στὴν ἄβυσσὸς τῆς. Σωτήριες δυνατότητες εἶναι ἀνοικτὲς προστά μας. Μὰ γιὰ νὰ μπορέσωμε νὰ τείνωμε πρὸς αὐτές, πρέπει πρῶτα ν' ἀντικρούσωμε μὲ ὄλο μας τὸ θάρος καὶ τὴ σοβαρότητα τὸν ἔσχατο κίνδυνο σὰν ἀλήθεια. Τὴ φοβερὴ ἀλήθεια, πὺς ὁ ἔρωσ εἶναι μιὰ ἀρρώστεια, πρέπει νὰ τὴν ἀναγνωρίσωμε καὶ νὰ τὴ γνωρίσωμε ὡς τὸ βάθος τῆς, γιὰ ν' ἀνοίξωμε προστά μας τὴ δυνατότητα τοῦ γνήσιου ἔρωτος. Δὲν εἶναι μήτε σύμπτωση μήτε παιχνίδι τὸ ὅτι ὁ Πλάτων πρὶν νὰ μᾶς παραστήση τὸν ἔρωτα σὰν σωτηρία, μᾶς τὸν παράστησε σὰν ἀρρώστια.

Ἐφορμὴ σ' αὐτὴ τὴν ἀπεικόνιση ἔδωσε ὁ λόγος τοῦ Λυσία,—ἓνας λόγος πὺ θὰ στέκονταν πολὺ κοντὰ στὸν ἀντίθετό του λόγο τοῦ Σωκράτη, ἂν τὸ ἦθος πὺ κάμνει τόσο ἀληθινὴ τὴν ὁμιλία τοῦ Σωκράτη δὲν ἔλειπε ἐντελῶς ἀπ' αὐτόν.—Πὺς θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει ἦθος ὁ ἄνδρας ὁ περίφημος γιὰ τὴν «ἠθοποιία» του; Ὁ λόγος τοῦ Λυσία ἦταν ἐπιδεικτικὸς καὶ σκοπὸς του ἡ κοινωνικὴ ἐπιτυχία. Ὁ λόγος τοῦ Σωκράτη ἦταν ψυχεγεργτικὸς καὶ σκοπὸς του ἡ παιδευτικὴ ἐπίδραση. Ὁ λόγος τοῦ Λυσία εἶναι ἓνα ρητορικὸ τεχνούργημα γεμᾶτο ἀξιώσεις, πὺ ζητᾷ μὲ τὴν ὑποστήριξη μιᾶς σκανδαλιστικῆς παραδοξολογίας—«ὡς μὴ ἐρῶντι πρὸ τοῦ ἐρῶντος δέον χαρίζεσθαι»—νὰ ἀποσπάση ἀπὸ ἓνα

κοινό, πὺ θέλει νὰ σκανδαλισθῆ, τὴν ἐπιδοκίμασία. Οἱ ψυχολογικοὶ ἰσχυρισμοὶ του εἶναι παρμένοι ἀπὸ τὴν τρέχουσα ψυχολογία, πὺ ἰσχύει μέσα σὲ μιὰ «κοινωνία», πὺ βλέπει τὸν ἄνθρωπο ὄχι σὰν ἄτομο μὰ σὰν ἀντικείμενο παρατήρησης, πὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ «σχολιάσῃ». Ὁ ἄνθρωπος, ὅπως τὸν βλέπει ἡ κοινωνία, δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ὄν μὲ ὁρμές, πὺ ζητοῦν τὴν ἱκανοποίησίν του, καὶ μὲ μυαλό, πὺ ἀποβλέπει στὸ συμφέρον του, χωρὶς νὰ ἔχη τὸ δικαίωμα νὰ βγῆ ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς. Ἡ κοινωνία δὲν παρατηρεῖ τὸν ἄνθρωπο γιὰ νὰ τὸν νοιώσῃ, μὰ γιὰ νὰ μιλήσῃ γι' αὐτόν. Τὸ μεγαλύτερο θέλητρο τῆς κοινωνικῆς συνομιλίας εἶναι ὁ ἔπαινος ἢ ἡ κατάκριση τοῦ πλησίον. Γιὰ νὰ δώσῃ ὁ Λυσίας στὴ σκανδαλιστικὴ του παραδοξολογία κάποιαν ὄψη εὐπρεπείας χρησιμοποιεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τρέχουσα ψυχολογία, καὶ τὰ ἰσχύοντα κοινωνικὰ μέτρα.—Γιατί, ρωτᾷ, πρέπει νὰ προτιμοῦμε ἐκεῖνον πὺ μᾶς ἀγαπᾷ; Ἐπειδὴ αὐτὸς ἔχει περισσότερο τὴν ἀνάγκη μας; Μὰ ἂν ἦταν ἔτσι,—συνεχίζει τὴ σκέψη του γιὰ νὰ φέρῃ τὸ πρᾶγμα στὸ κοινωνικῶς ἄτοπο,—τότε θ'ἄπρεπε καὶ στὰ τραπέζια πὺ κάμνομε νὰ μὴν προσκαλοῦμε τοὺς φίλους μας, μὰ ἐκείνους πὺ τὰ ἔχουν περισσότερο ἀνάγκη: τοὺς ζητιάνους.—Κανεὶς «ἄνθρωπος τοῦ κόσμου» δὲ θὰ εἶχε ἀντίρρηση σὲ ἓνα τέτοιο ἐπιχείρημα. Μὲ τέτοια μέσα ἔκαμνε ὁ Λυσίας πραγματικὰ ἀναντίρρητους τοὺς ἰσχυρισμούς του γιὰ κάθε «ἄνθρωπο τοῦ κόσμου». Γιὰ ἓναν τέτοιο ἀπεδείχθηκε πράγματι πὺς ὁ νέος πρέπει νὰ παραδίνεται ὄχι σ' ἐκεῖνον πὺ τὸν ἀγαπᾷ, μὰ στὸν νηφάλιο πὺ τὸν θέλει.

Ἡ ἀξία τῆς πίστεως παίζει βέβαια σπουδαῖο ρόλο σὲ μιὰ τέτοια ἐπιχειρηματολογία. Ἡ πίστις εἶναι μιὰ σπουδαία κοινωνικὴ ἀξία, πὺ γιὰ τὴν κοινωνικὴ ψυχολογία — (ὁ Λυσίας, πὺ στηρίζεται στὴν ψυχολογία αὐτή, θεωρεῖ τόσο αὐτονόητο τὸ πρᾶγμα, ὥστε δὲν τὸ συζητεῖ κἄν) — χαρακτηρίζει μᾶλλον τὸν ἐραστή πὺ δὲν ἀγαπᾷ, ἀπὸ τὸν ἐραστή πὺ ἀγαπᾷ. Ἐνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα πλεονεκτήματα τοῦ λογικοῦ, τοῦ νηφάλιου, τοῦ ἐλεύθερου ἀνδρα, πὺ ὑπερασπίζει ὁ Λυσίας εἰς βάρος τοῦ ἑξαλλου ἐρωτευμένου, εἶναι ἡ πίστις του. Πὺς θὰ μπορούσε νὰ φανῆ ἄπιστος αὐτός, πὺ προσφέρει στὸ νέο τὴ φιλία του χωρὶς νὰ πιέζεται ἀπὸ κανένα πάθος, μὰ μὲ ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ ἑαυτοῦ του,—ὄχι μέσα στὴ σύγκριση τῆς ἀρρώστιας, μὰ

μὲ τὴν ἐλευθερία τῆς καθαρῆς σκέψης, — ὄχι γιὰ νὰ ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τὸ σημερινὸ πόνον, μὰ γιὰ νὰ θερίση μελλοντικούς καρπούς; "Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι «σημάδια μιανῆς φιλίας ποὺ θὰ βαστάξῃ πολὺ καιρό»; ¹⁾ Καὶ μήπως ὁ ἐρωτευμένος δὲν εἶναι τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς τοῦ πιστοῦ, δὲν εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ «ἅμα σβύσῃ τὴν ἐπιθυμία του θὰ ζητήσῃ πρόφραση γιὰ ἔχθρα»; Ἡ εἰκόνα αὐτῆ τοῦ ἐραστοῦ θὰ γεννοῦσε τὴν πιὸ βαθειὰ φρίκη, ἂν τὴν ἐπαιρνε κανεὶς στὰ σοβαρά, ἂν τὴν ἔβλεπε σὰν εἰκόνα τῆς ἀλήθειας. Στὸν κύκλο ὅμως, ὅπου εἶχε πέραση ὁ Λυσίας, ἡ σοβαρότης καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν εἶχαν καμμιά θέση. Ὁ Λυσίας παρουσίαζε τὴν τρομερῆ αὐτῆ εἰκόνα μὲ τὸ χαμόγελο τοῦ ἀγύρτη ποὺ βλέπει πὼς προκαλεῖ «αἴσθηση». Τὸ κοινὸ του ζητοῦσε ἀπὸ τὴν τέχνη νὰ τὸ ἐρεθίσῃ. Μὰ τὰ ἔργα ποὺ συγκινοῦσαν ἓνα τέτοιο κοινὸ, ἔχαναν μπροστὰ στὸ Σωκράτη ὅλη τους τὴ δύναμη. "Ὅ,τι θαύμαζαν σὰν ἔργο τέχνης οἱ ἄλλοι, φαίνεται ἐδῶ ἄτεχνο.²⁾ "Ὅ,τι φαίνονταν σ' ἐκείνους ἀληθινό, φαίνεται στὸ Σωκράτη ψεύτικο.³⁾ Ἐκεῖνοι ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὸ φρικτὸ νόημα τοῦ λόγου. Κανεὶς τους δὲν ἤξερε τί θὰ πῆ Λόγος. Ἄγνοοῦσαν τὴ δύναμη τοῦ Λόγου,⁴⁾ ποὺ μπορεῖ νὰ συναρπάσῃ, νὰ συγκλονίσῃ, νὰ διαποτίσῃ, νὰ καθοδηγήσῃ τὴν ὑπαρξή. Ποιὸς ἀπ' αὐτοὺς ζητοῦσε περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ λήῃ — ποιὸς περισσότερο ἀπὸ τὸ ν' ἀκούῃ; — Πίσω ἀπὸ τὸν ἐλαφρὰ εἰρωνικὸ τόνο τοῦ Σωκράτη, σὰν μιλεῖ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Λυσία, μαντεύομε τὴν ἀγανάκτησή του.

Γιὰ νὰ βάλῃ τὰ πράγματα στὴ θέση τους, ὁ Σωκράτης θὰ ἀντιπαρατάξῃ στὸ λόγο τοῦ Λυσία ἓνα δικό του λόγο μὲ τὸ ἴδιο θέμα — καὶ μάλιστα γιὰ τὸν ἐπιπόλαιον ἀκροατὴ μὲ τὸν ἴδιο τόνο. Θὰ μιλήσῃ ὅμως ἔχοντας πλήρη συνείδηση τῆς δυνάμεως τοῦ Λόγου, τοῦ νοήματος τοῦ Λόγου, τῆς εὐθύνης του. Ὁ Σωκράτης σκεπάζεται τὸ πρόσωπό του μὲ τὰ χέρια του γιὰ νὰ μιλήσῃ. Θὰ πῆ μιὰ τρομερῆ ἀλήθεια. Θ' ἀπακαλύψῃ—πίσω ἀπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ παιχνιδιοῦ, τῶν χειρῶν του καὶ τῆς ρητορικῆς μορφῆς—μιὰ σκοτεινὴ ἄβυσσος τῆς καρδιάς τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὸν ἐγκατέλειψαν οἱ θεοί. Ὁ ἔρωσ, ὅπως τὸν βλέπει ὁ Πλάτων αὐτῆ τῆ στιγμῆ δὲν εἶναι θεός.⁵⁾ Ὅποιος κατέχεται

1) Πλάτωνος, Φαῖδρος, 233 c.—Ἡ μετάφραση αὐτοῦ καὶ τῶν παρακάτω χωρίων τοῦ «Φαίδρου» εἶναι παρμένη ἀπὸ τὴν ὡραία, ἀνέκδοτη ἀκόμη μετάφραση τοῦ διαλόγου ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Θεοδωρακόπουλο.

2) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 262 c.

3) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 260 a.

4) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 271 c—d.

5) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 238b—c.

ἀπ' αὐτὸν κατέχεται ἀπὸ μιὰ τρέλλα πού δὲν τὴν παραστέκουν οἱ θεοί. Εἶναι στ' ἀλήθεια φρικτὴ ἢ εἰκόνα τοῦ τρελλοῦ πού τὸν ἐγκατέλειψαν οἱ θεοί. Πῶς θ' ἄπρεπε νὰ κρατήσῃ μιὰ τέτοια κατάσταση, — πῶς θ' ἄπρεπε νὰ μείνῃ κανεὶς πιστὸς στὸν ἑαυτό του καὶ στὸν ἄλλον; Ἡ λύτρωση ἀπὸ αὐτὸν κι' ἀπὸ τὴν ἀρρώστια θὰ ἦταν μιὰ σωτηρία.

Ἐνας τέτοιος ἐραστής— σύμφωνα μὲ τὴν τρομακτικὴ εἰκόνα τοῦ ἀπὸ τὸν Σωκράτη— εἶναι ὅσο κρατᾷ ὁ ἔρωτάς του «βλαβερός καὶ ἀηδιαστικός, μὰ καὶ σὰν περάσῃ πάλι γίνεται ὕστερα ἀπιστος στὸν ἄλλον, ἂν καὶ γι' αὐτὸ τὸ ὕστερα ὑπόσχονταν πολλὰ καὶ μὲ πολλοὺς ὄρκους καὶ παρακάλια κι' ἔτσι ἴσια πού κατ' ὄρθωνε νὰ κρατᾷ τὸν ἀγαπημένο νὰ ὑποφέρῃ τότε αὐτὴν τὴν συντροφιά, ἂν καὶ τοῦ ἦτανε φορτικὴ, μὲ τὴν ἐλπίδα γιὰ κάποια ἀγαθὰ. Τότε δὲ πού θὰ πρέπη νὰ κἀνῃ αὐτὰ πού ὑπόσχονταν, ἔχοντας ἀλλάξῃ μέσα τοῦ ἄρχοντα καὶ προστάτη, βάζοντας στὴ θέσῃ τοῦ ἔρωτα καὶ τῆς μανίας τὸ νοῦ καὶ τὴ σωφροσύνη, ἔχει γίνῃ ἄλλος ἄνθρωπος χωρὶς τὸ παιδί νὰ τὸ ἔχη προσέξει. Κι' αὐτὸς βέβαια ζητᾷ νὰ τοῦ χρωστήῃ χάρη γιὰ τὰ τότε, θυμίζοντάς του ἐκεῖνα πού ἔκαμαν καὶ εἶπανε ἀναμεταξύ των, γιὰτὶ νομίζει πῶς μιλάει μὲ τὸν ἴδιον ἄνθρωπο· μὰ ὁ ἄλλος ἀπὸ ντροπὴ οὔτε νὰ εἰπῇ τολμάει πῶς ἔγινε ἄλλος ἄνθρωπος, οὔτε μπορεῖ νὰ κρατήσῃ τοὺς ὄρκους καὶ τὶς ὑποσχέσεις πού ἔδωκε ὁ προηγούμενος ἀνόητος ἄρχοντας μέσα του, γιὰτὶ τώρα πού ἔχει βάλῃ μυαλὸ καὶ φρονιμάδα προσέχει νὰ μὴν κἀμῃ τὰ ἴδια μὲ τὸν προηγούμενο ἄνθρωπο καὶ γίνῃ ὅμοιος μ' ἐκεῖνον κι' ἔτσι ξαναγίνῃ ὁ ἴδιος. Καὶ γι' αὐτὸ γίνεται δραπέτης καὶ ἢ ἀνάγκη τὸν ἔχει κάμῃ ν' ἀθετήσῃ τὶς ὑποσχέσεις του, αὐτὸς πού ἦταν πρὶν ἐραστής, τώρα πού γύρισε τὸ φύλλο γυρίζει τὰ νῶτα του καὶ φεύγει. Μὰ ὁ ἄλλος ἀναγκάζεται νὰ τρέχῃ πίσω του γεμᾶτος ἀγανάκτηση καὶ νὰ ρίχνῃ κατάρες, γιὰτὶ δὲν ἔνοιωσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅλο τὸ ζήτημα, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἔπρεπε ποτὲ νὰ χαρίζεται σὲ ἄνθρωπο πού κατέχεται ἀπὸ ἔρωτα καὶ πού σίγουρα δὲν ἔχει τὰ μυαλά του, ἀλλὰ πιο πολὺ σὲ ἄνθρωπο πού δὲν κατέχεται ἀπὸ ἔρωτα καὶ πού ἔχει τὰ μυαλά του».¹⁾

1) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 240—241c. (Μετάφραση Ἰ. Θεοδωρακοπούλου).

ΕΡΩΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ

ΕΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΡΩΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

Ἐρωὼν γίνεται γρήγορα ἢ ἀργὰ ἐντελῶς ἀλλοιώτικος ἀπέναντι στὸν ἐρώμενο. Ἐρχεται μιὰ στιγμή πού δὲν εἶναι πιά ὁ ἴδιος, μὰ ἓνα ἄλλο πρόσωπο, ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ κεῖνο πού ἦταν πρὶν καὶ πού δὲν ὑπάρχει πιά.—Ἡ ἀλήθεια αὐτή, πού ὁ Πλάτων μᾶς ἔδειξε μ' ἓναν τρόπο τόσο ζωντανὰ δραματικὸ, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια μοτίβα, πού χρησιμοποιεῖ στὸ μεγάλο ἔργο του¹⁾ ὁ Μαρσέλ Προύστ, γιὰ νὰ μᾶς κάμη νὰ νοιώσωμε τὴν «τέταρτη διάσταση»²⁾ τοῦ χρόνου. Ὁ Προύστ μᾶς δείχνει τὴν ἀλήθεια, πὼς ἡ καρδιά μας ὑπόκειται στοὺς νόμους τοῦ χρόνου, ὅχι, ὅπως ὁ Πλάτων, στὸ συγκλονιστικὸ δράμα μιᾶς στιγμῆς, μὰ σὲ μιὰ μακροῦ, ἀπελπισμένη, κουρασμένη κίνηση, —στὸν μακρὺ, ἀπελπισμένο καὶ κουρασμένο ρυθμὸ τῆς διήγησής του. Εἶναι μιὰ διήγηση σὲ πρῶτο πρόσωπο ἀπὸ ἓναν ἄνδρα, πού δὲν αὐταπατᾶται πιά διόλου γιὰ τὴ χρονικὴ πραγματικότητα,³⁾ — ἀπὸ ἓναν ἄνδρα, πού γνωρίζει καλὰ τὴν ἀξία της καὶ πού δὲν πιστεύει παρὰ στὴν ἐξωχρονικὴ οὐσία τῶν πραγμάτων καὶ στὴ δύναμη, πού μπορεῖ

---

1) Marcel Proust, *À la Recherche du Temps perdu*, Paris, éditions de la Nouvelle Revue Française, I: Du côté de chez Swann, 145 ἔκδ., τόμοι 2.— II: *À l'ombre des jeunes filles en fleurs*, 107 ἔκδ., τόμοι 3.— III: *Le côté de Guermantes I*, 82 ἔκδ., τόμος 1.— IV: *Le côté de Guermantes II, Sodome et Gomorrhe I*, 72 ἔκδ., τόμος 1.— V: *Sodome et Gomorrhe II*, 76 ἔκδ., τόμοι 3.— VI: *La Prisonnière (Sodome et Gomorrhe III)*, 45 ἔκδ., τόμοι 2.— VII: *Albertine disparue*, 29 ἔκδ., τόμοι 2.— VIII: *Le Temps retrouvé*, 49 ἔκδ., τόμοι 2.

2) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ., I, τόμος πρῶτος, σελ. 92.— VIII, τόμος δεύτερος, σελ. 256.

3) M. Proust, ἐνθ. ἄνωτ. VIII, τόμος δεύτερος, σελ. 22 καὶ ἐπ.

νά συλλάβη αὐτὴ τὴν οὐσία καὶ νά τὴν κλείσῃ μέσα σὲ μορφὲς αἰώνιες —στὴν τέχνη. Ὁ Προύστ μᾶς διηγεῖται πῶς μορφώθηκαν βαθμιαῖα μέσα του ἡ γνώση αὐτὴ καὶ ἡ πίστη μὲ τὸν τόνο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ γνωρίζει πιά χωρὶς αὐταπάτη καὶ ποὺ πιστεύει σταθερά.³ Ἦταν παιδί ἀκόμη, ὅταν τὰ μυθιστορήματα, — ὅπου «στὸ ἐπάνω μέρος μιᾶς σελίδος ἀφήνομε τὸν ἔραστή γεμάτον ἐλπίδες καὶ στὸ κάτω μέρος τῆς ἀκόλουθης τὸν ξαναβρίσκομε ὀγδοντάρη νά κάμνη μὲ κόπο στὸ προαύλιο ἐνὸς γηροκομείου τὸν καθημερινό του περίπατο, χωρὶς νά θυμᾶται τὸ παρελθόν», — τοῦ ἔδωσαν γιὰ πρώτη φορὰ τὴ θλιβερὴ συναίσθηση πῶς κι' ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός μας δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπ' τὸ χρόνο, μὰ πῶς κι' αὐτὸς ὑπόκειται στοὺς νόμους του.¹⁾ Ἡ πρώτη αὐτὴ θλιβερὴ συναίσθηση τοῦ νόμου τοῦ χρόνου, ποὺ τοῦ ἔδωσαν τὰ μυθιστορήματα, μεταβλήθηκε σιγὰ - σιγὰ, περνώντας μὲς' ἀπ' τὰ πιὸ ὀδυνηρὰ παθήματα, σὲ μιὰ γνώση αὐτοῦ τοῦ νόμου, ποὺ τὸν ἔκαμε νά νοιώθῃ τὴν ὑπαρξή του μέσα στὸ χρόνο σὰν ἀνυπόφορη δουλεία — μιὰ δουλεία ποὺ πρέπει κανεὶς νά τὴ σπάσῃ, νά τὴν ὑπερνικήσῃ, νά τὴν ὑποτάξῃ, δίνοντάς της μὲ τὴν τέχνη μιὰ μορφὴ ποὺ ξεπερνᾷ τὸ χρόνο. Στὴ δική του ὅμως προσπάθεια νά ὑπερνικήσῃ τὸ χρόνο δὲν βλέπομε μόνο τὴ χαρὰ τοῦ δημιουργοῦ, μὰ καὶ τὴ βαρύθυμη ὑποταγὴ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ δὲν μπορεῖ νά κάμῃ ἀλλοιῶς, ἂν καὶ θὰ τὸ ἤθελε μὲ ὅλο του τὸ εἶναι. Ἡ ζωὴ τὸν δίδαξε πῶς ὁ χρόνος δὲν μπορεῖ νά δώσῃ μήτε εὐτυχία μήτε πλήρωση. Πῶς ὅμως θὰ μπορούσε κανεὶς νά ὑποφέρῃ αὐτὴ τὴν ἀλήθεια, — πῶς θὰ μπορούσε ν' ἀρνηθῇ τὴν πραγματικότητα, ἂν δὲν ἀναγνώριζε μιὰν ἀνώτερή της, ἄχρονη πραγματικότητα, ποὺ θὰ ἐκμηδένιζε τὴν καταστρεπτικὴ δύναμη τῆς ἀπελπισίας, μεταβάλλοντάς την σὲ ἀντικειμενικὴ γνώση; Μιὰ τέτοια μεταβολὴ θὰ ἔδινε σ' ἐκεῖνον ποὺ παραιτεῖται ἀπὸ τὶς χαρὲς τῆς ἀμεσης ζωῆς, τὶς χαρὲς τῆς γνώσης. Μὰ πόσο ἀπελπισμένη εἶναι ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ δὲν μπορεῖ νά ἱκανοποιήσῃ τὴν ποιὸν βαθειά του ἀνάγκη γιὰ τὸν ἔρωτα, καὶ ποὺ ζητᾷ νά πνίξῃ τὴ φωνή της μὲ τὴ γνώση, πῶς ὁ ἔρως δὲν μπορεῖ νά μᾶς δώσῃ τὴν πλήρωση! Γίνεται κανεὶς ὑπερβολικὸς μὲ τὴν γνώση του, τὴν ἐπαναλαμβάνει, τὴ φωνάζει, κάμνει θόρυβο μ' αὐτήν, γιὰ νά σκεπάσῃ τὸ λυγμό, ποὺ βγαίνει ἀπ' τὸ βάθος του. Κάποτε

1) M. Proust, ἐνθ' ἀνωτ. II. τόμος πρῶτος, σελ. 77.

ὅμως κουράζεται. Τότε ἀναγνωρίζει τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ψιθυρίζει σιγά... Ἡ φωνὴ εἶναι σπασμένη καὶ μιὰ ἀτέλειωτη μελαγχολία φέρνει δάκρυα στὰ μάτια.—Σὲ τέτοιες στιγμὲς μᾶς διηγήθηκε ὁ Προῦστ τὴν ἐρωτικὴν ἱστορία ἐνὸς ἀπὸ τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ ἔργου του, τοῦ Σουάν του.

Ὄταν ἀρχίζει ἡ ἱστορία αὐτή, ὁ Σουάν δὲν εἶναι πιά ἄπειρος νέος. Ὄταν ἡ δύναμη τοῦ ἔρωτος τὸν ἀρπάζει γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμη, ξέρει καλὰ τί εἶναι ἔρως. Στὴν πρώτη κιόλας κ' εὐτυχισμένη περίοδο τῆς ἐρωτικῆς του σχέσης, ἔπειτα ἀπὸ μιὰν ὥραία συνάντηση μὲ τὴν ἀγαπημένη, ἡ θεὰ τῆς σελήνης τοῦ γενναῖ τῆ σκέψη, πὼς σὰν τῆ σελήνη κι' ὁ ἔρως ὑπακούει «σὲ νόμους ἀκλόνητους καὶ φυσικούς»,— πὼς κι' αὐτὸς ἔχει τὶς ὠρισμένες φάσεις του,—κι' ἀναρωτιέται, «ἂν ἡ περίοδος ὅπου μπῆκε, θὰ διακοῦσε ἀκόμη γιὰ πολὺ, κι' ἂν ἡ ἐσωτερικὴ του ὄραση δὲ θ' ἀβλέπε σὲ λίγο τὸ ἀγαπημένο πρόσωπο νὰ κατέχη μιὰ θέση μακρυνὴ καὶ μειωμένη καὶ νὰ κοντεύη ἕνᾳ μὴ σκορπᾶ πιά γοητεία»¹⁾. Ἡ σκέψη ὅμως αὐτὴ δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἀπλῆ σκέψη, ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ φθάσῃ ὡς τὸ βάθος, ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ πίστις στὴ δύναμη τοῦ ἔρωτός του. Βρίσκονταν ἀκόμη στὸν πρῶτο καιρὸ τῆς ἀφροντισιάς, ποὺ πιστεύει στὴ διάρκεια τῆς εὐτυχίας, καὶ ποὺ δὲν παίρνει στὰ σοβαρὰ καμμιά προειδοποίησι τῆς γνώσης. Ἀκόμη καὶ ἡ προειδοποίησι μιᾶς φράσης τῆς ἀγαπημένης του σονάτας δὲν μποροῦσε νὰ τὸν συγκινήσῃ. «Τί κι' ἂν τοῦ ἔλεγε πὼς ὁ ἔρως εἶναι εὐθραυστος, ὁ δικός του ἦταν τόσο δυνατός! Ἐπαιξε μὲ τὴ θλίψη ποὺ σκορποῦσε ἡ μουσικὴ, τὴν ἐνοιωθε νὰ περνᾶ ἀπὸ πάνω του, μὰ σὰν θωπεΐα ποὺ ἔκαμνε πιὸ βαθειὰ καὶ πιὸ γλυκειὰ τῆ συναίσθησι τῆς εὐτυχίας του».²⁾—Αὐτὴ ὅμως ἡ φάσι τοῦ ἔρωτος δὲν ἄργησε νὰ περάσῃ. Ἡ γνώσι τοῦ Σουάν μπορεῖ σὲ λίγο νὰ φθάσῃ βαθύτερα. Δὲν τολμοῦσε νὰ πῆ στὸν ἑαυτό του, «ἀπὸ φόβο πὼς δὲ θὰ τὸ πιστεῦε», πὼς θ' ἀγαποῦσε αἰώνια τὴν Ὀδέττη,—προσπαθοῦσε ὅμως τοῦλάχιστον νὰ πιστεύῃ, πὼς θὰ σύχναζε γιὰ ἑπάντα στὸ σαλόνι ὅπου σύχναζε καὶ ἡ Ὀδέττη, κ' ἔτσι ἔβλεπε τὸν ἑαυτό του νὰ τῆ συναντᾶ κάθε βράδυ. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἦταν ἐντελῶς τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. I, τόμος δεύτερος, σελ. 36.

2) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. I, τόμος δεύτερος, σελ. 31 καὶ ἐπ.

τὴν ἀγαπᾶ γιὰ πάντα, μὰ, γιὰ τὴ στιγμὴ, ὅσο τὴν ἀγαποῦσε, δὲν ζητοῦσε παρὰ νὰ πιστεύῃ πὼς δὲ θὰ ἔπαυε ποτὲ νὰ τὴ βλέπῃ». ¹⁾ Ἡ ἀνάγκη νὰ συνδεθῇ γιὰ πάντα μαζί της ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε, ἂν τοῦ ἔλεγε κανεὶς πὼς ἡ ἀγαπημένη του δὲν ἐνδιαφέρονταν τόσο γιὰ τὸ ἄτομό του, ὅσο γιὰ τὴν κοινωνικὴ του θέση καὶ τὸ χρῆμα του, δὲ θὰ τοῦ ἦταν τόσο δυσάρεστο. «Δὲ θᾶταν πολὺ δυσάρεστημένος νὰ τὴν φαντάζεται ἐνωμένη μαζί του μὲ κᾶτι τὸ τόσο δυνατὸ ὅσο ὁ σνομπισμὸς καὶ τὸ χρῆμα. . . Ἴσως δὲν θὰ ὑπέφερε ἂν ἀνακάλυπτε στὸν ἔρωτα τῆς Ὀδέττης γι' αὐτὸν ἐκείνη τὴν κατάστασι, πού διαρκεῖ περισσότερο ἀπὸ τὴν εὐχαρίστησι ἢ καὶ ἀπὸ τὰ προτερήματα πού θὰ μποροῦσε νὰ εὔρη σ' αὐτόν: τὸ συμφέρον, τὸ συμφέρον, πού θὰ ἐμπόδιζε νᾶρθῇ ποτὲ ἡ μέρα πού θὰ τῆς ἔδινε τὴν ἐπιθυμία νὰ μὴν τὸν βλέπῃ πιά». ²⁾—Μὰ ὁ κίνδυνος δὲν ὑπάρχει μόνο στὸ πρόσωπο τοῦ ἀγαπημένου. Κι' αὐτὸς ὁ ἔρῳν μπορεῖ νὰ παύσῃ ν' ἀγαπᾶ—πραῖγμα πού θὰ σήμαινε γι' αὐτόν τὸ θάνατο. Τὸ θάνατο ὄχι σὰν μιὰ ἄδεια αἰσθηματικὴ ὑπερβολή, μὰ σὰν ἓνα ὄμο πραγματικὸ γεγονός, πού δὲν ἔχει καμμιά σχέσι μὲ τὴν αἰσθηματικότητα,—ἓνα ψυχικὸ γεγονός, πού μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ παρατηρήσῃ καὶ νὰ τὸ διαπιστώσῃ, ὅπως τὸν βιολογικὸ θάνατο, μὲ ψυχρὸ μάτι κι' ἀντικειμενικότητα. Μπροστὰ στὴν ἀπειλή του τὸ ἐγὼ πού κινδυνεύει ἐξανίσταται ὅπως καὶ τὸ σῶμα μπροστὰ στὸν κίνδυνο τῆς ἐκμηδένισής του. Ὅσο κι' ἂν ποθοῦμε τὴ λύτρωσή μας ἀπὸ τὸ μαρτύριο τοῦ ἔρωτος σὰν θεραπεία μας—τὴ φοβούμεσθε ὅμως καὶ σὰν θάνατο. ³⁾ Ὁ Σουὰν σκέπτεται μὲ φρίκη, παρ' ὅλο τὸν ἀνυπόφορο πόνο πού τοῦ δίνει ὁ ἔρῳς του, πὼς μιὰ μέρα δὲ θ' ἀγαπᾶ πιά τὴν ἀγαπημένη καὶ τρέμοντας «παίρνει τὴν ἀπόφασιν ν' ἀγρυπνᾶ καὶ μόλις θὰ αἰσθάνονταν πὼς ὁ ἔρῳς του θᾶρχιζε νὰ τὸν ἀφήνῃ, νὰ τὸν ἀρπάξῃ, νὰ τὸν κρατήσῃ. Μὰ νὰ πού στὴ μείωσι τοῦ ἔρωτός του ἀντιστοιχοῦσε συγχρόνως καὶ μιὰ μείωσι τῆς ἐπιθυμίας νὰ μείνῃ ἐρωτευμένος. Γιατὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς ν' ἀλλάξῃ, δηλαδὴ νὰ γίνῃ ἓνα ἄλλο πρόσωπο, χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ ὑπακούῃ στὰ αἰσθήματα τοῦ προσώπου, πού δὲν

1) Proust, ἐνθ' ἀνωτέρω I, τόμος δεύτερος, σελ. 48.

2) M. Proust, ἐνθ' ἀνωτ. I, τόμος δεύτερος, σελ. 75.

3) M. Proust, ἐνθ' ἀνωτ. I, τόμος δεύτερος, σελ. 121.

ὕπαρχει πιά». ¹⁾ Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὸ νόμο αὐτό, ὁ Σουάν θὰ παύσῃ ν' ἀγαπᾷ. Ὅ,τι μᾶς φαίνονταν πὼς θ' ἀποτελοῦσε τὸ νόημα μιᾶς ἐρχόμενης στιγμῆς, τὸ ζοῦμε πολλές φορές σὰν ἀνόητο στὴ στιγμή πού ἦρθε. Τὸ ἐγώ, πού ζῆ τὸ παρόν, δὲν εἶναι πιά τὸ περασμένο ἐγώ, πού βιάδιζε πρὸς αὐτὸ καὶ πού δὲν τὸ ἔφθασε.— Ὁ πιὸ μέγας πόθος τοῦ Σουάν σὰν ἀγαποῦσε τὴν Ὀδέττη, νὰ ἐνωθῆ ἀδιάσπαστα μαζί της, πραγματοποιήθηκε πολὺ ἀργά. Ὁ Σουάν πῆρε τὴν Ὀδέττη γυναῖκα του, ἀφοῦ ἔπαυσε νὰ τὴν ἀγαπᾷ Ὁ Προύστ δείχνει πόσο θλιβερὸ εἶναι τὸ τέτοιο τέλος μιᾶς ἐρωτικῆς ἱστορίας, χαρακτηρίζοντας τὸ γάμο αὐτὸ σὰν «μιὰ μεταθανάτιο εὐτυχία» — «un bonheur après décès». ²⁾

Ἡ φύση τοῦ Σουάν παρουσιάζει μεγάλες ὁμοιότητες μὲ τὸ κύριο πρόσωπο τῆς «Ἀναζήτησης τοῦ Χαμένου Καιροῦ». Τὰ κύρια μοτίβα τοῦ ἔρωτος τοῦ Σουάν, πού τὰ συναντοῦμε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου, ἐπιστρέφουν στὴ συνέχειά του κι' ὡς τὸ τέλος του ἀκαιάπαυστα μὲ τὶς πιὸ διαφορετικὲς μορφές. Ἡ σκέψη μας ζητᾷ νὰ συλλάβῃ τὸ νόημα τους καὶ περιστρέφεται ἀκούραστη γύρω ἀπὸ τὸ αἴνιγμα τοῦ πυρῆνος τους, πού πάντα μᾶς ξεφεύγει καὶ πού τὸ κυνήγημά του εἶναι ἡ μουσικότης τοῦ ἔργου. Ἡ ἀτέρμονη σκέψη, ὁ «ἄπειρος λογισμὸς» — «die unendliche Reflexion» καθὼς λέν οἱ γερμανοί,— πού ζητᾷ νὰ συλλάβῃ τὴν ἀλήθεια, πού χωρὶς αὐτὴν ἡ ζωὴ θ' ἄταν ἄδεια, χωρὶς νόημα, μᾶς παρουσιάζεται στὸ ἔργο τοῦ Προύστ σὰν μιὰ διαρκῆς κίνηση μορφῶν, πού δὲν εἶναι ποτὲ τελειωτικὲς,— πού ἀλλάζουν ὄψη καὶ νόημα σὲ κάθε βῆμα,— πού ποτὲ δὲν στέκονται μπροστά μας σὰν κάτι τὸ σταθερό,— πού κι' ἂν ἀκόμη τὶς κυνηγούσαμε αἰῶνια μὲ τὶς αἰσθήσεις μας καὶ μὲ τὴ σκέψη μας δὲ θὰ τὶς πιάναμε γιὰ νὰ τὶς κρατήσωμε ποτέ. Αὐτὸ εἶναι ὁ ρωμαντισμὸς καὶ ὁ ἱμπρεσιονισμὸς τοῦ ἔργου. Ὅ,τι βλέπομε δὲν εἶναι παρὰ ἡ φευγαλέα ἐντύπωση τῆς στιγμῆς, πού ὀφείλεται σ' ἓναν ὠρισμένο φωτισμό, σὲ μιὰν ὠρισμένη ἄποψη,— δὲν εἶναι παρὰ κάτι πού παρουσιάζεται γιὰ νὰ χαθῆ πάλι, ἀφοῦ ἓνας ἄλλος φωτισμὸς κάμνει τὸ ὠραῖο ἄσχημο, μιὰ διαφορετικὴ ἄποψη κάμνει τὴ φιλία ἐχθρα,— ἀφοῦ μιὰ ζάλη θολώνει καὶ σκοτεινιάζει τὸ φῶς,— ἀφοῦ ὁ χρόνος μεταβάλλει τὸν ἀγαπημένο σὲ

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. I, τόμος δεύτερος, σελ. 228.

2) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ., II, τόμος πρῶτος, σελ. 62.

ἀδιάφορο καὶ σὲ ἀνέραστο τὸν ὡς τὸ θάνατο ἐρωτευμένο. Ὁ Προύστ δὲ θέλει νὰ ἀπατηθῆ οὔτε ἀπὸ τὸν ἑαυτό του οὔτε ἀπὸ τὶς συνειθισμένες ἀντιλήψεις. Θέλει νὰ συλλάβῃ τὸ πραγματικὸ νόημα τοῦ ἔρωτος. Γι' αὐτὸ ἀποφεύγει νὰ δεχθῆ τὶς τρέχουσες δικαιώσεις, πού παρουσιάζουν τὸν ἔρωτα σὰν μέσον γιὰ νὰ διαιωνίζεται ἡ Φύση ἢ σὰν δαίμονα πού ἀποκαλύπτει τὸ Κάλλος. Ἡ δυνατὴ του θέληση νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθεια τὸν ρίχνει στὸ τέλος μέσα στὶς δυὸ καταραμένες πόλεις τοῦ ἔρωτος — στὰ Σόδομα καὶ στὰ Γόμορρα, — ὅπου βρέχει φωτιὰ κι' ὅπου μυρίζει θειάφι καὶ πίσσα, θάνατο καὶ κατάρα τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι τοῦλάχιστον τοῦ δείχνει αὐτὲς τὶς πόλεις τὸ μῖσος τοῦ κάθε αὐταπάτης. — Ἄν ὁ ἔρωτος ἔχει κάποιον νόημα — σκέπτεται ὁ Προύστ, σπρώχνοντας τὸ στοχασμὸ του ὡς τὰ ἄκρα, — δὲν πρέπει νὰ τὸ ἔχει ἐκεῖ ἀκριβῶς, ὅπου δὲν παρουσιάζεται σὰν νόμος πού στηρίζει τὴν οἰκογένεια ἢ τὴν παιδεία, μὰ σὰν μιὰ φυσικὴ ἀρρώστια καὶ σὰν μιὰ κοινωνικὴ ἀνωμαλία ; — Ἐδῶ ὅμως ἀκριβῶς εἶναι καὶ ὁ τόπος, ὅπου δὲν εἶναι δυνατὴ καμμιά ἀπάντηση γιὰ τὸ νόημα τοῦ ἔρωτος. Ἔρχονται στιγμὲς πού ὁ Προύστ δὲν μπορεῖ πιά νὰ ὑποφέρῃ τὴν ἀγωνία τῆς ἀγνοίας. Βρίσκεται στὴν ἀνάγκη νὰ καταφύγῃ στὴ γενικότητα καὶ στὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ φυσικοῦ νόμου, τοῦλάχιστον στιγμιαία, γιὰ νὰ πάρῃ ἀναπνοὴ καὶ γιὰ ν' ἀντλήσῃ νέες δυνάμεις μέσα στὴ γαλήνη καὶ τὴν ἀκίνησά του. Γι' αὐτὸ διατυπώνει γενικοὺς νόμους γιὰ τὸν ἔρωτα, πού κάμνουν γιὰ μιὰ στιγμὴ ν' ἀκινήσῃ τὸ πᾶν, πού αἴρουν κάθε γίνεσθαι τῶν φαινομένων μὲ μιὰ στρογγυλὴ, διαφανῆ καὶ τελειωτικὴ διατύπωση, — πράγμα πού δίνει στὸν Προύστ μιὰ θέση καὶ στὸ γαλλικὸ κλασικισμό. Μὰ κι' αὐτὲς ἀκόμη οἱ σαφεῖς καὶ κλασσικὲς διατυπώσεις του περιέχουν ὅλη τὴν κούραση, τὸν ἰδρωτὰ καὶ τὴν ἀντίσταση ἐκείνου, πού ζήτησε μέσα τους τὴν ἀνάπαυση καὶ τὴν παρηγοριά. — Ἔτσι καὶ τὴν ἀλήθεια πὼς τὸ ἐρωτευμένο μας ἐγὼ πεθαίνει, μολονότι ἐμεῖς ἐξακολουθοῦμε νὰ ζοῦμε καὶ μετὰ τὸ θάνατό του, πού εἶναι καὶ δικός μας θάνατος, τὴν παρουσιάζει, ὄχι μόνο σὰν ἓνα σκοτεινὸ καὶ ἄλυτο αἴνιγμα, μὰ καὶ σὰν μιὰ διαφανῆ ἀλήθεια, πού ἡ γενικὴ διατύπωσή της κλείνει μέσα της ἓναν ἀναπόφευκτο κι' ἀκλόνητο νόμο. Στὴν πρώτη περίπτωση βλέπει τὴ φροντίδα μας γιὰ τὴν προσωπικὴ μας ὑπαρξή

σὲ ἀκατάλαυστο καὶ σκοτεινὸ ἀγῶνα—στὴ δεύτερη περίπτωση ἢ πείρα τῆς γενικῆς ἀναγκαιότητος ἔχει σκορπίσει τὴ φροντίδα καὶ ἔχει φέρει μαζί της τὴν ἀτέλειωτη βαρυθυμία ἐκείνου ποὺ δὲν ἔχει πιά καμμιά ἐπιθυμία καὶ καμμιά ἐλπίδα. Ἐνας τέτοιος δὲν μπορεῖ πιά ν' ἀνησυχῆ οὔτε καὶ γιὰ τὸ δικό του τὸ θάνατό του ἀκόμη: «Ὁ φόβος τοῦ νὰ μὴν εἶμαι πιά ἐγὼ μοῦ προξενούσε ἄλλοτε καὶ σὲ κάθε νέον ἔρωτα ποὺ δοκίμαζα φρίκη, ἐπειδὴ δὲν μπορούσα νὰ ὑποφέρω τὴ σκέψη πὼς τὸ ὄν ποὺ ἀγαποῦσα δὲ θὰ ὑπῆρχε πιά, πράγμα ποὺ θὰ ἦταν σὰν θάνατος. Μὰ ὁ φόβος αὐτὸς ἐπαναλήφθηκε τόσο συχνά, ὥστε στὸ τέλος μεταβλήθηκε σὲ θαρρετὴ γαλήνη.— Ἄν ἡ σκέψη τοῦ θανάτου μοῦ εἶχε τότε πικράνει τὸν ἔρωτα, ἀπὸ καιρὸ τώρα ἡ ἀνάμνηση τοῦ ἔρωτος μὲ βοηθοῦσε νὰ μὴ φοβοῦμαι τὸ θάνατο. Γιατὶ μ' ἔκαμνε νὰ νοιώθω πὼς ὁ θάνατος δὲν ἦταν κατὰ τὸ νέο, μὰ πὼς ἀντίθετα πέθανα πολλές φορὲς ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ἤμουν παιδί... Βέβαια, τὸ νὰ μὴν ἔχω πιά μιὰ μέρα τὸ σῶμα μου δὲν μπορούσε διόλου νὰ μοῦ φανῆ τόσο θλιβερό, ὅσο μοῦ φαίνονταν ἄλλοτε τὸ νὰ μὴν ἀγαπῶ μιὰ μέρα τὴν Ἀλμπερτίν. Κι' ὅμως πόσο ἀδιάφορο μοῦ ἦταν τώρα τὸ νὰ μὴν τὴν ἀγαπῶ πιά. Αὐτοὶ οἱ διαδοχικοὶ θάνατοι, οἱ τόσο φοβεροὶ γιὰ τὸ ἐγὼ ποὺ θὰ ἐκμηδένιζαν, οἱ τόσο ἀδιάφοροι, οἱ τόσο εὐχάριστοι ἀφοῦ ἐτελείωσαν κι' ἀφοῦ ἐκεῖνος ποὺ τοὺς φοβόταν δὲν ὑπῆρχε πιά γιὰ νὰ τοὺς αἰσθανθῆ, μ' ἔκαμαν ἀπὸ καιρὸ νὰ καταλάβω πόσο λίγο σοφὸ θάταν νὰ φοβοῦμαι τὸ θάνατο».¹⁾ Οἱ φράσεις αὐτές, ποὺ τὶς βρίσκομε στὸ τέλος τοῦ ἔργου, τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ συγγραφεὺς ἀποφάσισε νὰ παραιτηθῆ ἀπὸ τὴ ζωὴ, γιὰ ν' ἀφιερῶσιν τὸν ἑαυτὸ του στὴν τέχνη, σὰν σκέψεις ἑνὸς ἀνδρὸς ποὺ θέλει νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ χρόνο, ὅπου δὲν μπορεῖ ν' ἀβρῆ τὴ λύτρωση, γιὰ νὰ ὑψωθῆ στὸ ἄχρονο,—εἶναι ἡ τέλεια ἀποκρυστάλλωση τοῦ νόμου τοῦ θανάτου στὸν ἔρωτα, ἑνὸς νόμου, ποὺ ἔγινε βαθμιαία συνειδητός, καὶ ποὺ ἡ γνώση του ἔδωσε στὸ τέλος, καθὼς εἶδαμε παραπάνω, τὴ γαλήνη, τὴν παρηγοριὰ καὶ τὴν ὑποταγή, ἐνῶ ἡ διαίσθησή του στὴν ἀρχὴ προκαλοῦσε τὸν πόνο, τὴν ἐξέγερση, τὴν ἀντίσταση, τὸν ἀγῶνα.— «Ὁ φόβος ἑνὸς μέλλοντος ποὺ θὰ μᾶς στεροῦσε τὴ θέα καὶ τὴ συναναστροφή ἐκείνων ποὺ ἀγαποῦμε καὶ ποὺ μᾶς δίνουν σήμερα τὴν πιὸ μεγάλη μας χαρά,

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ., VIII, τόμος δεύτερος, σελ. 246—247.

αὐτὸς ὁ φόβος, ἀντὶ νὰ διαλυθῆ, μεγαλώνει, ὅταν σκεπτόμαστε πὼς στὸν πόνο μιᾶς τέτοιας στέρησης θὰ προστεθῆ αὐτὸ ποὺ μᾶς φαίνεται σήμερα σκληρότερο ἀκόμη: τὸ νὰ μὴν τὸν νοιώθωμε σὰν πόνο, τὸ νὰ μένωμε ἀδιάφοροι. Γιατὶ τότε θὰ ἄλλαζε τὸ ἐγὼ μας, καὶ δὲ θᾶταν μόνο ἡ γοητεία τῶν γονέων μας, τῆς ἐρωμένης μας, τῶν φίλων μας ποὺ δὲ θὰ ὑπῆρχε πιά, μὰ καὶ ἡ ἀγάπη μας γι' αὐτούς. Θὰ εἶχε ξεριζωθῆ τόσο τέλεια ἀπὸ τὴ καρδιά μας, ὥστε θὰ βρῖσκαμε εὐχαρίστηση σὲ μιὰ ζωὴ χωρὶς αὐτούς, ποὺ ἡ σκέψη της μᾶς προξενεῖ σήμερα φρίκη. Θᾶταν λοιπὸν ἕνας ἀληθινὸς θάνατος τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἕνας θάνατος, ἀλήθεια, ποὺ θὰ τὸν ἀκολουθοῦσε, μιὰ ἀνάσταση, μὰ σὲ ἕνα ἄλλο ἐγὼ, ποὺ δὲ θὰ μπορούσαν νὰ τὸ ἀγαπήσουν τὰ κομμάτια τοῦ παλιοῦ ἐγὼ τὰ καταδικασμένα σὲ θάνατο». ¹⁾ Ἐδῶ φαίνεται καθαρὰ πόσο λίγο αὐτὸς ὁ θάνατος τοῦ ἐγὼ μας, ποὺ τὸν φέρνει ὁ θάνατος τοῦ ἐρωτός μας, εἶναι μιὰ αἰσθηματικὴ λέξη ἢ μιὰ μεταφορικὴ ἔκφραση ποὺ ζητᾷ νὰ ξυπνήσῃ μέσα μας μιὰν ὠρισμένη ψυχικὴ διάθεση. Ὁ θάνατος αὐτὸς εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου, ποὺ προσδιορίζει κι' αὐτὰ τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς ὑπαρξῆς μας, τοῦ νόμου ποὺ παρατείνει τὴ ζωὴ τοῦ ζώου ποὺ εἴμαστε, ἀνανεώνοντάς μας διαρκῶς. Ὁ γνήσιος φιλόσοφος δὲν παραλείπει ποτὲ νὰ συνδέσῃ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνώτερης μὲ τὸ πρόβλημα τῆς κατώτερης ὑπαρξῆς μας. ²⁾ Ὁ Προύστ δὲν παράλειψε, ὅταν φιλοσοφοῦσε γιὰ τὴν ἀγωνία τῆς ὑψηλότερης ζωῆς μας μπροστὰ στὸ θάνατο, νὰ βυθίσῃ τὸ βλέμμα ὡς τὰ βάθη τῆς ὅλης ζωῆς μας καὶ νὰ φθάσῃ ὡς τὸν ἀφώτιστο κόσμον τῆς ἀπλῆς φύσης, ὡς ἐκεῖ ὅπου ὅλα τὰ μέρη μας, «ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ ἀδύνατα, ὅπως οἱ σκοτεινοὶ δεσμοὶ μὲ τὶς διαστάσεις, μὲ τὴν ἀτμόσφαιρα ἑνὸς δωματίου, τρομάζουν καὶ ἀντιστέκονται». Σ' αὐτὴ τὴν ἀντίσταση βλέπει ὁ Προύστ, «μιὰ μορφὴ κρυφὴ, μερικὴ, ἀπλὴ κι' ἀληθινὴ τῆς ἀντίστασης κατὰ τοῦ θανάτου, τῆς μακροῦς, ἀπελπισμένης καὶ καθημερινῆς ἀντίστασης κατὰ τοῦ τμηματικοῦ καὶ διαδοχικοῦ θανάτου ποὺ παρεisdύει σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς μας, ἀποσπώντας ἀπὸ τὸν ἑαυτό μας σὲ κάθε στιγμὴ κομμάτια του, ποὺ

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. II, τόμος δεύτερος, σελ. 99.

2) Βλ. Πλάτωνος, Συμπόσιον 207d.

στή θέση τους θὰ πολλαπλασιασθοῦν νέα κύτταρα». ¹⁾ Μιὰ φύση τόσο εὐαίσθητη σὰν τοῦ Προύστ, πὺ σ' αὐτήν, καθὼς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, «οἱ μεσάζοντες, τὰ νεῦρα, ἐκτελοῦν κακὰ τὶς λειτουργίες τους» καὶ «δὲν ἐμποδίζουν στὸ δρόμο του πρὸς τὴ συνείδηση τὸ παράπονο τῶν πιὸ ταπεινῶν στοιχείων τοῦ ἐγώ, πὺ ἐξαφανίζονται, μὰ ἴσια-ἴσια τὸ ἀφήνουν νὰ φθάσῃ σ' αὐτήν καθαρὸ, ἐξαντλητικὸ, ἄπειρο καὶ ὀδυνηρό», — μιὰ φύση τόσο εὐαίσθητη γνωρίζει τὴν τραγωδία τῆς κατώτερης ζωῆς μας ὄχι μόνο μὲ τὸ μυαλό, σὰν ἓνα ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο, μὰ σὰν προσωπικὸ πόνο, πὺ ἡ τέχνη τοῦ συγγραφέα τὸν κάμνει αἰσθητὸ καὶ σὲ μᾶς. Οἱ ὑπόκωφοι ἤχοι αὐτοῦ τοῦ ἐπιθανάτιου παράπονου δίνουν καὶ στὸν πόνο τοῦ ἔρωτος, πὺ αἰσθάνεται ἢ καὶ πὺ γνωρίζει τὴν προσέγγιση τοῦ θανάτου, ἓναν πιὸ ὑποταγμένο χαρακτῆρα, — τὸν χαρακτῆρα πὺ δίνει κάθε αἴσθηση τῆς φυσικῆς, σκοτεινῆς καὶ ἀκατανίκητης ἀνάγκαιότητος. — Γιὰ ποιὸ λόγο ὅμως, νὰ πονῆ κανεῖς, ἔστω καὶ ἔτσι, ὅταν γνωρίζει περισσότερα ἀπὸ τὴν ἀπλῆ διαίσθηση τοῦ φυσικοῦ νόμου; Μήπως ὁ θάνατος δὲν μᾶς θεραπεύει πάντα ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀθανασίας; ²⁾ Γιὰτὶ νὰ φοβούμαστε τὸ θάνατο τῆς ἀγάπης μας, ὅταν ξέρομε, πὺς αὐτὸς ὁ θάνατος θὰ μᾶς λυτρώσῃ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητός της; ³⁾ — Ὅσο ὅμως δὲν παραιτηθήκαμε ἀκόμη ἀπὸ τὴ ζωὴ, ὅσο δὲν ἀποτραβηχθήκαμε μακριὰ τῆς, στὴν ἄχρονη καθαρὴ θεώρησή της, ἢ γνώση αὐτὴ δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ μᾶς ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τὸν πόνο γιὰ τὸν ἀναπόφευκτο θάνατο, — ἴσια-ἴσια μάλιστα «ἢ πιὸ δίκη καὶ πιὸ σκληρὴ τιμωρία μας γιὰ τὴν ὀλοτέλη, γιὰ τὴν ἥσυχη ὅπως τὰ νεκροταφεῖα λησμονιά, πὺ μᾶς χώρισε ἀπὸ κείνους πὺ δὲν ἀγαποῦμε πιά, εἶναι τὸ ὅτι διαβλέπομε σὰν ἀναπόφευκτη αὐτὴ τὴν ἴδια λησμονιά καὶ γιὰ κείνους πὺ ἀγαποῦμε ἀκόμη.» ⁴⁾ — Ἔτσι ἢ γνώση ἀκριβῶς τῆς ἀδυναμίας μας μπροστὰ στοὺς νόμους, πὺ μᾶς ἐπιβάλλουν τὴν ἀπιστία, μᾶς δίνει τὸν πόνο, πὺ εἶναι ἢ πιὸ δίκη τιμωρία τῆς ἀστάθειάς μας. — Δὲν μπορούμε νὰ μὴν πεθάνωμε, ἀν καὶ νοιώθουμε τὴν πιὸ βαθειὰ ἀνάγκη γιὰ τὴ ζωὴ. — δὲν

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. II, τόμος δεύτερος, σελ. 99 - 100.

2) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ., VII, τόμος δεύτερος σελ. 142.

3) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ.

4) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. VII, τόμος πρῶτος, σελ. 106—107.

μποροῦμε νὰ μὴ γίνωμε ἄπιστοι, ἂν καὶ νοιώθομε τὴν πιὸ βαθειὰ ἀνάγκη γιὰ τὴν πίστη. Εἴμαστε ἔνοχοι γιὰ τὸ θάνατό μας: Δὲ λησμονοῦμε τοὺς νεκρούς, ἐπειδὴ αὐτοὶ πεθαίνουν, μὰ ἐπειδὴ ἑμεῖς οἱ ἴδιοι πεθαίνομε.¹⁾ Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ μᾶς ἐνοχοποιεῖ καὶ μᾶς ἀθωώνει συγχρόνως. Ὁ ἄπιστος δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ γίνῃ ἄπιστος — γι' αὐτὸ ὅμως ἀκριβῶς πρέπει νὰ φέρῃ πιὸ μεγάλο τὸ βάρος: τὸ φταίξιμο γιὰ τὸν ἴδιο του τὸ θάνατο, — τὸ φταίξιμο πὼς εἶναι ἓνας θνητός, ἓνας ἄνθρωπος.

Ἡ σκέψη αὐτὴ, ποὺ μᾶς συγκλονίζει μὲ μιὰ τέτοια δύναμη στὸ ἔργο τοῦ Μαρσέλ Προύστ, δὲν εἶναι κἄτι τὸ νέο μέσα στὴν ἱστορία τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος. Ὁ δουξ ντὲ Λαροσφουκώ, τὴν διατύπωσε πολλὰς φορὰς στὰ «Γνωμικά»²⁾ του μὲ τὴ σαφήνεια, τὴ λιτότητα καὶ τὴ στρογγυλότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὶς ρήσεις του. «Ἡ διάρκεια τῶν παθῶν μας ἐξαρτᾶται τόσο λίγο ἀπὸ μᾶς, ὅσο καὶ ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς μας».³⁾ Πόσο ὅμως διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἐντύπωση ποὺ μᾶς δίνει μὲ τὴ μονοσήμαντη διαφάνειά της αὐτὴ ἡ ἴδια σκέψη, ποὺ μᾶς τάραξε τόσο βαθειὰ μέσα στὴ γεμάτη προβλήματα ἀλληλουχία τοῦ «Φαίδρου» ἢ τοῦ ἔργου τοῦ Προύστ! Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὼς στὸν ἀφορισμό, ποὺ ἀκούσαμε τώρα, ἡ σκέψη ἔχασε ὅλη τὴν ἀνησυχητικὴ της δύναμη μέσα στὸ διαφανὲς κρύσταλλο τῆς διατύπωσης, ποὺ μᾶς ἐκπλήττει κάπως, μὰ ποὺ δὲν μᾶς δίνει τὸ βαθύτερο ρίγος. Ὁ Λαροσφουκώ ἐννοεῖ τὸ θάνατο, μὰ ἀποφεύγει νὰ τὸν ὀνομάσῃ, νὰ μᾶς τὸν δείξῃ γυμνό. Τὸν ὑπαινίσσεται μονάχα μὲ τὴν ἔκφραση «διάρκεια τῆς ζωῆς μας», ἀφοῦ τὸν σκέπασε εὐγενικὰ—γιὰ νὰ μὴν τρομάξῃ τὶς κυρίες—καὶ τὸν ἔκαμε ἀκίνδυνο μὲ μιὰ ὡραία διατύπωση, ποὺ δὲν μπορεῖ, μὰ οὔτε καὶ θέλει νὰ μᾶς θυμίσῃ τὴν προσωπικὴ μας μοῖρα, τὸ δικό μας τὸ θάνατο ἢ τὸ θάνατο τῶν πιὸ ἀγαπημένων μας προσώπων. Ἡ σκέψη δὲ θέλει μόνο

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ., VII, τόμος δεύτερος, σελ. 67—68.

2) Maximes du Duc de la Rochefoucauld, (Paris, Firmln Didot, 1853).

3) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 16.

νὰ γλυστρήση στὴν ἐπιφάνειά μας χωρὶς νὰ μπῆ βαθύτερα μέσα μας, μὰ καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐξωτερικὴ ἐπαφὴ νὰ μείνη πάντα εὐχαριστή. Ὁ Λαροσφουκὸς εἶναι ὁ ἐπιδέξιός κύριος τοῦ σαλονιοῦ τῆς κυρίας ντὲ Σαμπλέ, ὁ εὐχάριστος ὁμιλητής, ποὺ ζητᾷ μὲ τολμηρὸς γιὰ τὴν κοινωνία του ψυχολογικὲς παρατηρήσεις ν' ἀνάψη μιὰν ἐνδιαφέρουσα συνομιλία, χωρὶς ὅμως νὰ θίξη μὲ κανέναν τρόπο—μήτε μὲ τὴ μορφή μήτε μὲ τὸ περιεχόμενο—κανέναν—οὔτε καὶ τὴν πιὸ εὐαίσθητη γυναῖκα—βαθύτερα ἢ δυσάρεστα. Ὁ «honnête homme» πρέπει νὰ κρατᾷ τὴ φρίκη τοῦ θανάτου μακριὰ ἀπὸ τὸ σαλόνι—κι' ἂν θέλῃ νὰ δώσῃ στὴ συντροφιά κάποιον ἑλαφρὸ, ἐπιφανειακὸ, εὐχάριστο ρίγος, πρέπει ν' ἀρκεσθῇ σ' ἓναν καλὰ σκεπασμένο, καλοντυμένο ὑπαινιγμὸ γιὰ κάποιον μακρυνό, ξένο κίνδυνο, ποὺ δὲ φαίνεται πραγματικός. Στὸν κοινωνικὸ αὐτὸ νόμο, ποὺ ἔπαιξε ἓνα ρόλο τόσο σπουδαῖο στὴ διαμόρφωση τοῦ γαλλικοῦ κλασσικοῦ πνεύματος, ὑπακούει κι' ὁ Λαροσφουκὸς, ποὺ θεωρεῖται σὰν ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ἂν καὶ μέσα στὸ ἔργο του βρίσκουμε σκέψεις, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς κάμουν νὰ πιστέψωμε, πὼς δὲν ἀναγνώριζε παρὰ τὰ ὅρια τῶν ἐξωτερικῶν μορφῶν τῆς κοινωνίας, ἐνῶ σὰν ἄτομο τολμοῦσε νὰ ριχθῇ στὸν κίνδυνο μιᾶς σκέψεως ποὺ δὲν γνωρίζει ὅρια. Πολλὲς φορὲς καὶ μὲ τρόπο ἐντυπωτικὸ καυτηρίασε τὴν τεμπελιά τοῦ ἀνθρώπου σὰν τερατῶδες καὶ καταστρεπτικὸ πάθος: «Ἄπ' ὅλα τὰ πάθη τὸ πιὸ ἄγνωστο σὲ μᾶς τοὺς ἴδιους εἶναι ἡ τεμπελιά. Εἶναι τὸ πιὸ σφοδρὸ καὶ τὸ πιὸ ὑπουλο ἀπ' ὅλα, ἂν καὶ ἡ δύναμή του δὲν εἶναι αἰσθητὴ καὶ οἱ βλάβες ποὺ προξενεῖ δὲν εἶναι διόλου φανερές: ἂν παρατηρήσωμε μὲ προσοχὴ τὴ δύναμή του, θὰ δοῦμε πὼς ἐξουσιάζει διαρκῶς τὰ αἰσθηματά μας, τὰ συμφέροντά μας, τὶς ἡδονές μας: εἶναι τὸ ἐμπόδιο ποὺ ἔχει τὴ δύναμη νὰ σταματᾷ τὰ πιὸ μεγάλα καράβια, εἶναι μιὰ νηνεμία πιὸ ἐπικίνδυνη στὶς πιὸ σπουδαῖες ὑποθέσεις ἀπὸ τοὺς σκόπελους κι' ἀπὸ τὶς πιὸ μεγάλες τρικυμίες. Ἡ ἀνάπαυση τῆς τεμπελιάς εἶναι ἓνα μυστικὸ μάγεμα τῆς ψυχῆς ποὺ σταματᾷ ξαφνικὰ τὶς πιὸ ὀλόψυχες ἐπιδιώξεις καὶ τὶς πιὸ σταθερὲς ἀποφάσεις. Γιὰ νὰ δώσωμε τὴν ἀληθινὴ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ πάθους, πρέπει νὰ ποῦμε πὼς ἡ τεμπελιά εἶναι μιὰ μακαριότης τῆς ψυχῆς, ποὺ τὴν παρηγορεῖ γιὰ ὅ,τι χά-

νει και πού τῆς ἀντικαθιστᾶ ὅλα τὰ ἀγαθὰ».¹) Κι' αὐτὸ τὸ τρομερὸ πάθος εἶναι μᾶλλον ἀρρώστια τοῦ πνεύματος παρὰ τοῦ σώματος.²) «Τὸ πνεῦμα προσκολλᾶται ἀπὸ τεμπελιά.. σὲ ὅ,τι τοῦ εἶναι εὐκόλο και εὐχάριστο. Ἡ συνήθεια αὐτὴ θέτει πάντα ὅρια στὶς γνώσεις μας, και κανεῖς ποτὲ δὲν πῆρε τὸν κόπο νὰ ξαπλώση και νὰ ὀδηγήση τὸ πνεῦμα του ὅσο πιὸ μακριὰ θὰ μπορούσε νὰ πάη».³) Αὐτὴν τὴν διάσπαση τῆς τεμπελιάς, τὴν κατάκτηση νέων ἐδαφῶν μὲ τὸ τόλμημα τῆς ἀτρόμητης προέλασης τοῦ πνεύματος πού δὲν γνωρίζει ὅρια, ὁ Λαροσφουκὼ ἔχει τὴν ἀξίωση πὼς τὴν πέτυχε. Καυχᾶται πὼς μᾶς ξεσκέπασε τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου.⁴) Ἡ τόλμη του ἔκαμε ἐντύπωση τὸν καιρὸ ἐκεῖνο στὸν κύκλο του. Σήμερα δὲν μᾶς φαίνεται πιά διόλου ἐξαιρετικὴ.—Τὸ παράδειγμα τῆς συγκάλυψης τοῦ θανάτου εἶναι χαρακτηριστικὸ. Αὐτὸ πού ὁ Λαροσφουκὼ θεωροῦσε τόλμημα, δὲν εἶναι πραγματικὴ διακινδύνευση ὀλόκληρου τοῦ εἶναι του — ὅπως τὴ βρίσκομε στὸν «ἄπειρο λογισμό» τοῦ Κήρκεγκααρντ και τοῦ Νίτσε,— μὰ μιὰ πρόκληση τοῦ σαλονιοῦ πού θέλει νὰ δώση τροφὴ και ζωὴ στὴ συνομιλία του. Τὸ αἴνιγμα τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς δὲν ἦταν γι' αὐτὸν ζήτημα ὑπαρξης, μὰ ἓνα πρόβλημα κοινωνικῆς ἠθικῆς και ψυχολογίας. Γι' αὐτὸ και ἦταν δυνατὴ μιὰ τελειωτικὴ και μονοσήμαντη λύση του μ' ἓναν ἀφορισμό. Γι' αὐτὸ και τὸ πνεῦμα, πού ζητοῦσε τὴ λύση τοῦ προβλήματος, μπορούσε νὰ βροῖ ἓνα τέρμα στὸ δρόμο του. Ὁ δρόμος ὀδηγοῦσε στὸ τέρμα ἴσια κι' ἀνετα χωρὶς καμμιά λαβυρινθώδη περιπλοκὴ.

Ζήτημα ὑπαρξης εἶναι τὸ ζήτημα, πού ἀπ' αὐτὸ ἐξαρτᾶται τὸ πᾶν γιὰ μᾶς. Γι' αὐτὸ και καμμιά λύση του δὲν μπορεῖ νᾶναι γιὰ μᾶς ἀπόλυτα βέβαιη και τελειωτικὴ. Ὁ ἀνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ἐμπιστεύεται ὀλόκληρο τὸ εἶναι του σὲ μιὰ διατύπωση. Δὲν πρέπει νὰ σταθῆ σὲ καμμιά, μὰ νὰ γυρίζη διαρκῶς γύρω ἀπὸ τὸ ἄλυτο.—Ὅπου ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μας, μὰ γιὰ ἓνα ζήτημα κοινωνικῆς ἠθικῆς και ψυχολογίας, κι' αὐτὴ ἢ πιὸ τολμηρὴ ἀπάντηση δὲν εἶναι διόλου δύσκολη: Ἀκόμη και ἢ πλάνη δὲ θᾶχε ἀνεπανόρθωτες συνέ-

1) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 88.

2) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 75.

3) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 74.

4) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 90.

πειες. Ἡ σκέψη μπορεῖ σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση νὰ κινηθῆ καὶ νὰ προχωρήσῃ, ἐλεύθερη ἀπὸ κάθε βαθύτερη ἀνησυχία καὶ φροντίδα ἀνεμπόδιστα, ὡς τὸ σημεῖο πὸν τὸ νομίζει τέρμα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ διατυπώνει ἕναν ἀφορισμὸ πὸν μᾶς δείχνει τόσο τὴν ὀξυδέρκειά της, ὅσο καὶ τὰ ὄριά της. Ἡ ἀχαλίνωτη σκέψη δὲν διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ σταματήσῃ πρὶν ἀπὸ τὸ στόχο, μὰ νὰ τὸν ξεπεράσῃ.¹⁾ Ἡ παρατήρηση αὐτὴ πὸν τὴν ὀφείλομε στὸν ἴδιον τὸν Λαροσφουκώ, μᾶς κάμνει νὰ βλέπωμε μὲ δυσπιστία τοὺς ἀφορισμοὺς του. Μήπως καὶ ἡ δική του τόλμη πῆγε πέρα ἀπ' τὸ στόχο ;—“Ὅποιος ζῆ τὸ πρόβλημα τῆς ἐρωτικῆς πίστεως σὰν ἕνα ζήτημα τῆς ὑπόστασῆς του μπορεῖ νὰ διαβάσῃ μὲ ὅλη του τὴ σοβαρότητα τοὺς σχετικὸς ἀφορισμοὺς τοῦ Λαροσφουκώ, πὸν ἡ σοβαρότης τους εἶναι ἀμφισβητήσιμη ; Τί ὅμως μᾶς πείθει πὸς ὁ Λαροσφουκὸς δὲν λέγει ἀλήθειες ; Ποιὸς μᾶς βεβαιώνει πὸς δὲ βρίσκομε σ' αὐτὸν—παρ' ὅλες τὶς συγκαλύψεις τῆς κοινωνικῆς εὐγένειας καὶ τῆ μονομέρειας τῆς ἀφοριστικῆς διατύπωσης — μιὰ τοῦλάχιστον πλευρὰ τῆς ἀλήθειας ;” Ἄς ξαναγυρίσωμε ὅμως στοὺς ἀφορισμοὺς του.

Καθὼς ξέρομε ἀπὸ παραπάνω, ὁ Λαροσφουκὸς συνταυτίζει τὴν ἀστάθειά μας μὲ τὴ θνητότητά μας. Ἡ σκέψη αὐτὴ ἀποκτᾷ μεγαλύτερο βάθος, ὅταν τὴ συνδέσωμε μὲ τὸν ἀκόλουθον ἀφορισμὸ, πὸν ἐκφράζει, ἂν καὶ ὄχι ἄμεσα, τὴν πιὸ βαθειὰ ἀνάγκη τῆς ἐρωτικῆς αἰωνιότητος : «Ὁ ἔρως εἶναι γιὰ τὴν ψυχὴ ἐκείνου πὸν ἀγαπᾷ ὅ,τι εἶναι ἢ ψυχὴ γιὰ τὸ σῶμα πὸν ἐμψυχώνει».²⁾ Ποιὸς θὰ μποροῦσε ν' ἀρνηθῆ ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ εἶναι του τὸ ἴδιον του τὸ εἶναι ; Ποιὸς ὅμως θὰ μποροῦσε καὶ νὰ μείνῃ ἀθάνατος—αἰώνια πιστός ; Γι' αὐτό, «ἐπειδὴ δὲν εἴμαστε ἐλεύθεροι ν' ἀγαποῦμε, ἢ νὰ μὴν ἀγαποῦμε πιά, ὁ ἐραστὴς δὲν μπορεῖ νὰ παραπονεθῆ δίκαια γιὰ τὴν ἀστάθεια τῆς ἐρωμένης του, οὔτε κι' αὐτὴ γιὰ τὴν ἐλαφρότητα τοῦ ἐραστοῦ της».³⁾ Ἐξ ἄλλου κι' αὐτὴ ἀκόμα «ἡ σταθερότης δὲν ἀξίζει οὔτε κατάκριση οὔτε ἔπαινον, ἀφοῦ δὲν εἶναι παρὰ διάρκειαν τῶν ὀρέξεων καὶ τῶν αἰσθημάτων, πὸν δὲν μποροῦμε μόνοι μας οὔτε νὰ τὰ πετάξωμε ἀπὸ πάνω οὔτε νὰ τὰ δώσωμε στὸν

1) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 64.

2) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 83.

3) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 83.

ἐαυτό μας». ¹⁾ Κάποια ἄλλη πηγὴ πιὸ βαθειὰ καὶ πιὸ σκοτεινὴ ἀπὸ τὴν ὑπεύθυνη καθαρὴ συνειδητὴ θέληση, προσδιορίζει τὸν ἔρωτά μας, τὴν πίστη μας. Τί θ'ἄξιζε μιὰ πίστη ποὺ δὲν θ'ἄταν πηγαία, μὰ ποὺ θὰ μᾶς ἐπιβάλλονταν ἀπὸ τὴν θέλησή μας; «Ἡ πίεση ποὺ ἀσκοῦμε ἐπάνω στὸν ἐαυτό μας γιὰ νὰ εἴμαστε πιστοί, δὲν ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ μιὰν ἀπιστία». ²⁾ Μὰ κι' ὅταν ἀκόμη ὑπάρχει ἡ πίστη σὰν γεγονός, ἓνα διαπεραστικὸ βλέμμα μπορεῖ νὰ διαλύσῃ τὴν ἀξία της, μεταβάλλοντάς την σὲ μιὰ διαρκῆ ἀπιστία, «ποὺ κάμνει τὴν καρδιά μας νὰ προσκολλᾶται διαδοχικὰ σὲ ὅλα τὰ προτερήματα τοῦ προσώπου ποὺ ἀγαποῦμε, δίνοντας τὴν προτίμησή της πότε στὸ ἓνα πότε στὸ ἄλλο». Σύμφωνα μ' αὐτὸ «ἡ σταθερότης δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀστάθεια σταματημένη καὶ κλεισμένη μέσα στὸ ἴδιο πρόσωπο». ³⁾ Ἔτσι βλέπουμε τὴν ἐρωτικὴν πίστη νὰ μεταβάλλεται μὲ τὴν ἀνάλυση σὲ ἀπιστία, τὸ ἀγαπημένο πρόσωπο σὲ πλῆθος ἀπὸ ιδιότητες, τὸν ἔρωτα σὲ μιὰ σειρὰ προτιμήσεων. Μπορεῖ ν'ἄναι αὐτὸ μιὰ σοβαρὴ προσπάθεια τοῦ πνεύματος ν' ἀνακαλύψῃ τὴν ἀλήθεια ἢ μήπως δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἀνεύθυνο παιχνίδι ποὺ ζητᾷ νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐπικρότηση ἢ τὴν ἀντιφωνία—πάντως τὸ θαυμασμὸ—τῶν ἀκροατῶν; Διαβάζοντας τὸν Λαροσφουκὸ ἔχομε διαρκῶς τὴν ὑποψία πὼς πρόκειται γιὰ τὸ δεύτερο. Ἡ φωνὴ του δὲν εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ μοναχικοῦ ἀτόμου, ποὺ τολμᾷ νὰ ἐκφράσῃ τὸ βάθος του γιὰ ναῦρη ἀπήχηση στὸ βάθος ἑνὸς ἄλλου. Ὁ Λαροσφουκὸ μιλεῖ γιὰ ν' ἀκουσθῇ μέσα σ' ἓνα σαλόνι, γιὰ ν' ἀποτελέσῃ τὸ κέντρο μιᾶς συντροφιάς ποὺ θὰ συζητήσῃ τὶς γνώμες του. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση δὲν εἶναι κανεὶς ὁ ἐαυτός του, ἀφοῦ στέκεται ὄχι σὰν ἄτομο ἀπέναντι σ' ἓνα ἄλλο ἄτομο, μὰ μέσα στὴν κοινωνία, ὅπου ἰσχύει τὸ τυπικὸ κι' ὄχι τὸ μοναδικό,—τὸ γενικὸ κι' ὄχι τὸ ἀπόλυτο. Τὸ γαλλικὸ πνεῦμα βρίσκεται πιὸ κοντὰ ἀπὸ κάθε ἄλλο στὸν κίνδυνο νὰ χάσῃ τὸ βάθος του μέσα στὴν ὀρθότητα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Γι' αὐτὸ καταλαβαίνομε καλὰ τὴν θέρμη, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Προῦστ ὑποστήριζε ὄχι μόνο τὴ μηδαμινότητα κάθε κοινωνικῆς σχέσης, μὰ καὶ τὸ ἀδύνατο κάθε ἐπικοινωνίας. ⁴⁾ Ἐπειδὴ ὁ κίνδυνος νὰ

1) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 39.

2) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 94.

3) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 39.

4) Βλ. παραδ. χάριν M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. II, τόμ. δεύτ., σελ. 195

χάση τὸν ἑαυτό του στὴ ρηχότητα τῆς κοινωνίας ἦταν πολὺ μεγάλος γι' αὐτόν, ἔπρεπε γιὰ νὰ σωθῆ, νὰ καταφύγη στὴν πιὸ αὐστηρὴ μοναξιά, ἐκεῖ ὅπου θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν ἑαυτό του, δημιουργώντας τὸ Ἔργο του, — ἓνα ἔργο, πού, ἂν καὶ θεωρεῖ κάθε ἐπικοινωνία σὰν πλάνη, δὲ θέλει νὰ εἶναι τὸ ἴδιο παρὰ μιὰ φωνὴ τοῦ βάθους, πὺ καλεῖ τὸ βάθος τοῦ ἄλλου στὴν ὑψιστὴ ἐπικοινωνία. Γι' αὐτὸ ἡ φωνὴ τοῦ Προῦστ ἀξίζει ν' ἀκουσθῆ σὰν κάτι τὸ αὐτοτελές. Ἡ φωνὴ ὅμως τοῦ Λαροσφουκῶ, παρ' ὅλη τὴ στερεότητα καὶ τὴ στρογγυλότητα τῶν διατυπώσεών του, δὲν εἶναι καὶ τὸ αὐτοτελές, τὸ ἀνεξάρτητο. Πρέπει κανεὶς νὰ τὴν ἀκούσῃ μέσα στὴ συνομιλία ἐνὸς σαλονιοῦ. Ὅ,τι μᾶς λέγει τόσο τέλεια καὶ κλειστὰ δὲν ἔχει τὸ νόημά του στὴν τέλεια καὶ κλειστὴ μορφή του. Οἱ ἀφορισμοὶ του ἔχουν φιλοτεχνηθῆ γιὰ ν' ἀποτελέσουν ἀντικείμενο συζητήσεων κι' ἀμφισβητήσεων. — Τέτοιοι εἶναι καὶ οἱ γνωστοὶ μας ἀφορισμοὶ τοῦ Λαροσφουκῶ οἱ σχετικοὶ μὲ τὴν ἐρωτικὴ πίστη. — Τὸ πρόβλημα τῆς διάρκειας τοῦ ἔρωτος ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀγαπητὰ καὶ πιὸ παληὰ θέματα συζητήσεως στὰ γαλλικὰ σαλόνια. Στους κύκλους τῶν «*Précieuses*» τὸ συζητοῦσαν κιόλας μὲ πάθος, καθὼς μᾶς δείχνουν τὰ μυθιστορήματα τῆς ἐποχῆς.¹⁾ Ὁ Σαιντ - Μπέβ μᾶς παρουσιάζει μιὰ τέτοια συνομιλία γύρω στὸ ζήτημα πὺ μᾶς ἀπασχολεῖ μὲ τρόπο πὺ ὄχι μόνο μᾶς δείχνει σὲ ποῖο περιβάλλον πρέπει νὰ τοποθετήσωμε τὴν ψυχολογία καὶ τὴν ἠθικὴ τῆς ἐρωτικῆς πίστεως τοῦ Λαροσφουκῶ, γιὰ νὰ νοιώσωμε τὸ πραγματικὸ τῆς νόημα, — μὰ καὶ πὺ ξαναζωντανεύει καὶ τὴν κίνηση τῆς μορφῆς πὺ πῆρε τὸ πρόβλημά μας στὴ γαλλικὴ συνομιλία τοῦ σαλονιοῦ: «Μιὰ μέρα μετὰ τὸ φαγητό», μᾶς διηγεῖται ὁ Σαιντ Μπέβ²⁾ «ἡ συνομιλία στράφηκε, καθὼς συνέβαινε συχνά, στὰ ζητήματα τῆς καρδιᾶς καὶ συζητήθηκαν τὰ εἶδη καὶ ἡ διάρκεια τοῦ ἔρωτος. Οἱ συζητηταὶ ἐπικαλέσθηκαν μεγάλες αὐθεντίες. Ἀνέφεραν τὸν μεγάλο Κοντέ, πὺ ἦταν τότε δούξ ντ' Ἀνγκέν, στὴ διένεξή του

καὶ ἐπ., — VI, τόμ. πρῶτ., σελ. 92, — VIII, τόμ. δεύτ. σελ. 20 καὶ ἐπ., — *Journées de lecture* εἰς *Pastiches et Mélanges*, 21 ἔκδ., σελ. 261 καὶ ἐπ.

1) Βλ. π. χ. J. Demogéot, *Histoire de la Littérature Française*, 7 ἔκδ., Paris 1866, σελ. 362 καὶ ἐπ.

2) C. - A. Sainte - Beuve, *Madame de Pontivy* εἰς *Portraits de Femmes*, Bibliothèque Française, Berlin 1923, σελ. 165 καὶ ἐπ.

μὲ τὸν Βουατὺρ καὶ μὲ τὴν Δεσποινίδα ντὲ Σκυντερού. Ἐνέφεραν τὸν Δούκα, τὸ γυιό του, στὸ σπῆτι τοῦ Γκουρβίλ στὸ Σαίν - Μώρ, σὰν ἀντιμετώπιζε τὶς Κυρίες ντὲ Κουλάνζ καὶ ντὲ Λαφαγιέτ στὶς μέρες τῆς μεγάλης τους εὐστροφίας. Ὅταν ὅμως ἔφθασαν στὴ διάρκεια τοῦ ἔρωτος, ἡ Κυρία ντὲ Ντυφφάν, ἂν καὶ πιστὴ ἢ ἴδια, ξέσπασε μὲ τὸ περιπαικτικὸ της πνεῦμα καὶ εἶπε πὼς ἡ πιὸ μακρὰ αἰωνιότης, ἂν ὑπάρχη, εἶναι πέντε χρόνων. Καὶ καθὼς μερικοὶ φώναζαν τὶς ἀντιρροήσεις τους γι' αὐτὸν τὸν κύκλο τῶν πέντε χρόνων τὸν χαραγμένο μὲ τὸ διαβήτη, ὁ Κύριος ντὲ Μαλεξιέ, τὸ μαντεῖο, πὺ εἶχε γνωρίσει τὸν Λαμπρουγιέρ, ἀνάφερε τὴν ἀκόλουθη ρήση αὐτοῦ τοῦ τελευταίου: «Στὸν ἔρωτα φθάνει δυὸ ν' ἀγαπήθηκαν πολὺ γιὰ νὰ μὴν ἀγαπιοῦνται πιά». . . Συζήτησαν ἀτέλειωτα, καὶ ἐπρόκειτο γενικὰ νὰ δεχθοῦν τὴ σκέψη τοῦ Λαμπρουγιέρ στὴν πιὸ ἐπιγραμματικὴ διατύπωση τῆς Κυρίας ντὲ Ντυφφάν, ὅταν ἡ Κυρία ντὲ Μαίν, εἶπε στὴ Δεσποινίδα ντὲ Λωναί πὺ δὲν εἶχε πάρει μέρος στὴ συζήτηση: «Καὶ σεῖς, Λωναί, τί ἀποφαινέσθε;» Κι' αὐτὴ, μ' ἐκεῖνον τὸν εὐθυμο, κι' ὅμως γεμᾶτο αἴσθημα τόνο, πὺ τὴν ξεχώριζε: «Στὰ ζητήματα τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς καρδιᾶς δὲν ξέρω παρὰ ἓνα μόνο ἀξίωμα», ἀπάντησε. «Τὸ ἀντίθετο ἀπ' ἐκεῖνο, πὺ ὑποστηρίζομε, εἶναι πάντα δυνατό».

Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τῆς Δεσποινίδος ντὲ Λωναί ἔχει πολὺ καλὰ τὴ θέση του στὸ τέλος μιᾶς τέτοιας συζήτησης γιὰ τὸν ἔρωτα, γιὰτὶ χωρὶς νὰ θίγη κανέναν, ὄχι μόνο σχετικοποιεῖ ὅλες τὶς κατηγορηματικὲς, μὰ μονόπλευρες γνῶμες κι' ἀπόψεις, μὰ καὶ δὲν ἀποκλείει τὴ δυνατότητα τοῦ ἀπολύτου. Τὸ ὑπαινίσσεται ἀπομακρύνοντάς το μὲ αἰδῶ καὶ σεβασμὸ ἀπὸ τὴ συζήτησή, γιὰτὶ ὁ ἔρως—ὅταν εἶναι γνήσιος—ἢ πίστη—ὅταν εἶναι ἀληθινὴ—δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο συζήτησης. Κι' ὅμως ἡ ἐπιστήμη δὲ δίστασε διόλου νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ πρόβλημά τους.

Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης τοῦ δεσμοῦ, πὺ βασίζεται στὸν ἔρωτα, μὲ τὸ χρόνο,—τὸ πρόβλημα τῆς διάρκειας αὐτοῦ τοῦ δεσμοῦ,—τὸ πρόβλημα τῆς ἐρωτικῆς πίστεως—εἶναι ἔξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον κοινωνιολογικὸ πρόβλημα, πὺ πρέπει νὰ τραβᾶ πρὸ πάντων ἐκείνους τοὺς κοι-

νωνιολόγους, πὸν βασίζουσι τὶς ἔρευνές τους σὲ ψυχολογικὰ παρατηρήσεις καὶ ἀναλύσεις. Ἔτσι ὁ Γκεόργκ Σίμμελ¹⁾ καὶ ὁ Χέρμαν Σμάλενμπαχ²⁾ ἀσχολήθησαν μὲ τὸ πρόβλημά μας καὶ τοῦ ἔδωσαν μιὰ λύση πὸν δίνει τὸ κῦρος τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας στὴ γνώση τῆς μεφιστοφελικῆς εἰρωνείας, στὸν γεμᾶτο πόνο στεναγμὸ τοῦ Βίνκελμαν, στὴν ἀμείλικτη περιγραφὴ τοῦ Πλάτωνος, στὶς λεπτὲς καὶ συναρπαστικὰς ἀναλύσεις τοῦ Προύστι, στὰ κοσμικὰ «tours d' esprit» τοῦ Λαροσφουκῶ. Ἡ ἀστιάθεια εἶναι «συμπτωματικὴ» στὸ δεσμὸ—δηληδὴ στὴν ἀνθρώπινη ὁμάδα πὸν δὲ βασίζεται οὔτε στὸ λογικὸ σκοπὸ, οὔτε στὴ φύση, μὰ στὸν ἐνθουσιασμό,—λέγει ὁ Σμάλενμπαχ. «... Τὰ λίγο ἢ ἢ πολὺ μεθυσμένα κύματα τοῦ συναισθήματος, πὸν στηρίζουσι τὸ δεσμὸ, εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τους παροδικὰ. Μπορεῖ νὰ ταράζουσι βαθειὰ τὴν ψυχὴ μας, μπορεῖ νὰ ἔχουσι τὴ δύναμη νὰ καταστρέψουσι τὸν ἄνθρωπο, νὰ τὸν σπρώξουσι ὡς τὴν τρέλλα καὶ τὸ θάνατο. Μὰ δὲν διαρκουσι. Ἡ μέθη ἐξατμίζεται. Οἱ συγκινήσεις τῆς συνείδησης ὑποχωροῦσι ἢ καταπιέζουσι ἀπὸ ἄλλες».³) Ὁ ἐνθουσιασμός, ὁ ἔρως, διαρκουσι λίγο γιὰ τὴν ἐπιστήμη. Ἡ πίστις εἶναι βέβαια γι' αὐτὴν ἓνα ψυχικὸ καὶ κοινωνικὸ γεγονὸς ἐξαιρετικὰ σπουδαῖο,⁴) πὸν κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὸ παραγνωρίση, μὰ δὲν εἶναι διάρκεια τοῦ ἔρωτος. Ἄν τὴν ἐξετάσωμε μὲ ἀκρίβεια θὰ δοῦμε πὸς δὲν εἶναι παρὰ «ἓνα ἀναπλήρωμα τοῦ ἔρωτος» — «ein Ersatz für die Liebe».⁵) Ὁ Σίμμελ ὀρίζει, μὲ τρόπο πολὺ χαρακτηριστικὸ, τὴν ἐρωτικὴν πίστις σὰν «συναγωγικὸ συλλογισμὸ τοῦ συναισθήματος». «Μιὰ σχέση ὑπῆρχε σ' ἐκεῖνη καὶ σ' ἐκεῖνη τὴ στιγμῇ. Τὸ συναίσθημα βγάζει ἀπ' αὐτὸ —μὲ τρόπο πὸν θυμίζει τὴ θεωρητικὴ συναγωγή—τὸ συμπέρασμα, πὸς ἢ σχέση αὐτὴ ὑπάρχει κι' ἀργότερα. Κι' ὅπως στὸ θεωρητικὸ συναγωγικὸ συλλογισμὸ δὲν ἔχομε ἀνάγκη νὰ ἐξακριβώσωμε τὴν πραγματικότητα τοῦ συναγομένου, ἐπειδὴ συναγωγή σημαίνει ἀκριβῶς ἀπαλλαγὴ μας ἀπὸ

1) G e o r g S i m m e l, Soziologie, Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung, 3 ἔκδ., München und Leipzig 1923, σελ. 438 καὶ ἐπ.

2) H e r m a n S c h m a l e n b a c h, Die soziologische Kategorie des Bundes, εἰς : die Dioskuren, τόμος I, München 1922 σελ. 73.

3) H. S c h m a l e n b a c h, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 73 καὶ ἐπ.

4) G. S i m m e l, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 439.

5) H. S c h m a l e n b a c h, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 75.

μιὰ τέτοια ἔξακριβωση, ἔτσι ἔρχεται καὶ μιὰ στιγμή πού δὲ βρίσκει πιά τὴν πραγματικότητα τοῦ συναισθήματος, μὰ τὴν ἀντικαθιστᾷ μὲ τὴν κατὰσταση ἐκείνη πού γεννιέται συναγωγικὰ καὶ πού ὀνομάζεται πίστη.»¹⁾ Τέτοιες ἐπιστημονικὲς συζητήσεις καὶ λεπτότητες, πού δὲν γνωρίζουν τὸν ἔρωτα παρὰ σὰν κᾶτι τὸ παροδικό, σύμφωνα μὲ τοὺς ψυχολογικοὺς νόμους, — πού δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν πίστη παρὰ σὰν μιὰ ἄδεια μορφή ἐνὸς χαμένου περιεχομένου — καὶ πού δίνουν στὰ συμπεράσματά τους τὸ κῦρος τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας, ἐκφράζουν μὲ τὸν πιὸ κατηγορηματικὸ τρόπο τὸ ἀδύνατο τῆς πραγματοποίησης τῆς πιὸ βαθειᾶς ἀνάγκης τοῦ ἔρωτος: τῆς αἰωνιότητος καὶ τῆς πίστεως. Γιὰ μιὰ τέτοια ἐπιστήμη δὲν ὑπάρχει αἰωνιότης — καὶ ἡ πίστη, πού ἀναγνωρίζει, δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὸ ἀπόλυτο, πού ἡ φύση τοῦ ἔρωτος ζητᾷ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της. Μιὰ τέτοια ἐπιστήμη μπορεῖ τὸ πολὺ νὰ δῆ τὸν ἔρωτα σὰν μιὰ τάση πρὸς τὸ ἀπόλυτο, ποτὲ ὅμως δὲν θὰ τὸν δῆ σὰν κᾶτι τὸ ἀπόλυτο. Γιὰ τὰ μάτια της εἶναι κι' αὐτὸς ἓνα φαινόμενο μέσα στὸ «ρεῦμα τοῦ κόσμου» κᾶτι τὸ παροδικό. — Ἡ ἔκφραση αὐτὴ μᾶς θυμίζει τὶς μεφιστοφελικὲς φύσεις, πού ἔχουν τὴν ἴδια γνώμη, — γνώμη, πού μᾶς ἀπασχόλησε στὴν ἀρχὴ τοῦ μέρους αὐτοῦ τῆς ἐργασίας μας. Ἐτσι κλείνει ὁ κύκλος τῶν ἰσχυρισμῶν, πὼς ἡ αἰωνιότης τοῦ ἔρωτος εἶναι μιὰ πλάνη καὶ πὼς ἡ γνήσια πίστη εἶναι κᾶτι τὸ ἀδύνατο.

Γ.

ΠΑΛΙΝΩΔΙΑ

Ἐποῖος λοιπὸν γνωρίζει τὰ πράγματα δὲν μπορεῖ νὰ κρίνῃ σὰν κᾶτι τὸ παράλογο μήτε τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ ἔρωτος ἀκόμη καὶ στὸν πιὸ στερεὸ δεσμό, — μήτε τὴ διαρκῆ ἀγωνία του γιὰ τὸ ἄγνωστο ἀκόμη καὶ στὴν πιὸ ἀσφαλῆ ἐπικοινωνία, — μήτε τὸ αἶσθημά του πὼς τὸ ἔδαφος κινδυνεύει νὰ κλονισθῆ ἀκόμη καὶ στὴν πιὸ ἀκλόνητη συνύπαρξη. Ὁ κίνδυνος τῆς διάλυσης ἐνὸς δεσμοῦ δὲν ὑπάρχει μόνο στὴ χαλαρότητά του. Ἀκόμη καὶ στὴ στενότητά του κρύβεται ἡ ἀπειλὴ τῆς αὐτοκαταστροφῆς του. Αὐτὸ ἀκριβῶς πού θᾶπρεπε νὰ θεωρηθῆ σὰν

1) G. Simmel, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 440.

ἐγγύηση τῆς διάρκειάς του, κουράζει στὸ τέλος τοὺς ἔρασιτες. Αὐτὸ ἀκριβῶς, πὺ τοὺς λύτρωσε ἀπὸ τὸν πόνο τῆς μοναξιᾶς τους, — ὁ δεσμός, πὺ ἦταν γι' αὐτοὺς ἡ μόνη τους ἐλευθερία, — σημαίνει τώρα δέσμευση, πόνο καὶ καταπίεση. Ὅ,τι ὡς πρὶν ἀπὸ λίγο ἀκόμη τοὺς ἔδινε τὴ δύναμη καὶ τὴν ἐλεύθερη ἀναπνοή, τοὺς πνίγει τώρα. Ὅ,τι ὑπῆρξε γι' αὐτοὺς ἡ μόνη τους ζωή, πρέπει γιὰ νὰ τοὺς γίνῃ δυνατὴ ἢ συνέχιση τῆς ζωῆς τους, νὰ λυθῇ ἢ νὰ χαλαρωθῇ. Ἡ μαγεία τῶν νέων, ἀγνώστων ὀριζόντων, αὐτὸς ὁ διαρκῆς καὶ ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς τοῦ αἰσθηματικοῦ δεσμοῦ, παίρνει τώρα μιὰ δύναμη ἀκαταμάχητη. Ἡ γνωστὴ μας ρήση τοῦ Λαμπρυγιέρ, πὺς «στὸν ἔρωτα φθάνει ν' ἀγαπήθηκαν πολὺ δυὸ γιὰ νὰ μὴν ἀγαπιοῦνται πιά»,¹⁾ φαίνεται συχνὰ ἀληθινή. Τὸ δεσμὸ τὸν ὑποσκάπτει ἀκόμη καὶ ἡ μεγάλη στερεότης του. Ἡ ἔξομολόγηση τῆς γυναίκας τοῦ ποιήματος τοῦ Μπωντελαίρ, — αὐτῆς τῆς καθαρῆς καὶ χαρούμενης φανφάρας στὸ ἀστραφτερὸ πρῶινό, — πὺ στὴν ἐλευθερία τῆς ἐμπιστευτικῆς συντροφιᾶς ἀλλάζει ἔξαφνα τὸν τόνο της καὶ τολμᾷ νὰ ψιθυρίσῃ :

*Πὺς εἶναι ἀνόητο νὰ κτίζῃ κανεὶς πάνω σὲ καρδιᾶς
Πὺς ὅλα γκρεμίζονται, ἔρως κι' ὠμορφιά,
Ὅς πὺ νὰ τὰ ρίξῃ ἡ Λήθη στὸ κοφίνι της
Γιὰ νὰ τὰ ξαναδώσῃ στὴν Αἰωνιότητα*

ἡ ἔξομολόγηση αὐτὴ ἀκούεται τρομακτικὰ ἀληθινὴ μέσα στὴ νύκτα. — Ἡ ἀντινομία, πὺ γνωρίσαμε στὰ δυὸ πρῶτα μέρη τῆς μελέτης αὐτῆς, πὺς ἐνῶ ἡ αἰωνιότης εἶναι ἡ πιὸ βαθειὰ ἀνάγκη τοῦ ἔρωτος, ἡ παροδικότης εἶναι ἡ πιὸ σκληρὴ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων, — ἡ ἄλυτη αὐτὴ ἀντινομία, πὺ ὀρίζει τὴν κίνηση τοῦ ἔρωτος μέσα στὸ χρόνο, — τὴν ὀδυνηρή, τὴν ἀγωνιζόμενη, τὴ δημιουργικὴ, τὴν καταστρεπτικὴ, τὴν τολμηρὴ, τὴν ἀγωνιώδη του κίνηση, — λύεται αὐτὴ τὴ στιγμὴ στὴ συνταύτιση τῆς αἰωνιότητος μετὰ τὴν ἄβυσσο τοῦ μηδενός. Μὰ ἡ «παραπονιαρική φωνή», ἡ «ἀλλόκοτη παραφωνία», πὺ δίνει αὐτὴ τὴ στιγμιαία λύση ξεπετάγεται ξαφνικὰ μ' ἓναν τρόπο πὺ μᾶς θυμίζει τὴ χειρονομία τοῦ Σωκράτη, σὰν σκε-

1) La Bruyère, Les caractères de Théophraste avec les caractères et moeurs de ce siècle, ἔκδοσις M. Coste, Paris MDCCL, τόμος I, σ. 243.

πάζει τὸ πρόσωπό του γιὰ νὰ ξεστομίση τὸν πρῶτο λόγο του στὸ «Φαῖδρο»,—μιὰ χειρονομία, πὸ εἶναι τόσο ξένη ἀπὸ τοὺς συνειθισμένους τρόπους τοῦ Σωκράτη, ὅσο καὶ ἡ παραφωνία τῆς γυναίκας τοῦ Μπωντελαῖρ ἀπὸ τοὺς συνειθισμένους της τόνους.—Τὰ λόγια βγαίνουν παραπαίοντας :

*Σὰν ἓνα ἀσθενικό, φρικτό, σκοτεινό, ἀκάθαρτο παιδί,
Ποὺ θὰ ντρόπιαζε τοὺς δικούς του...*

Συχνὰ δὲν τολμᾷ κανεὶς νὰ παρουσιάση στὸν κόσμο ἓνα τέτοιο τέρας μὰ οὔτε κι' ὁ ἴδιος νὰ τὸ ἀντικρύση. Ἡ ἐπιταγὴ τοῦ γνήσιου δεσμοῦ τὸ ἀπαγορεύει : πρέπει κανεὶς ν'ἄχη ἐμπιστοσύνη στὴν πίστη τοῦ ἄλλου—πρέπει κανεὶς ν'ἄχη ἐμπιστοσύνη στὴ δική του τὴν πίστη!—Τὶς περισσότερες φορὲς δὲν εἶναι κανεὶς ἀρκετὰ συνειδητὸς γιὰ νὰ γνωρίζη καθαρὰ τὸν κίνδυνο.—Δὲν ξέρει τοὺς νόμους τῶν πραγμάτων—ἢ δὲ θέλει νὰ τοὺς ξέρη, ἐπειδὴ πρέπει νὰ πιστεύη στὴ μοναδικότητα καὶ στὸ ἀπόλυτο τοῦ ἔρωτός του, τοῦ δεσμοῦ του.—Μιὰ ἀόριστη ἀγωνία πὸ δὲ βγαίνει ἀπὸ τὴ γνώση, μὰ ἀπὸ τὴ σκοτεινὴ διαίσθηση, κυριεύει τὸν ἐρωτευμένο πὸ νοιώθει κἄτι σὰν ἀπειλὴ ἑνὸς ἀμείλικτου κινδύνου.—Ἡ Ἄρτεμις κλαίει μπροστὰ στίς κρηῆνες της τὸ σιωπηλό της ἔρωτα πὸ κινδυνεύει κάθε στιγμή...¹⁾—καὶ τὴν ὥρα τῆς ποθητῆς καὶ ἀγίας πλήρωσης, ὅταν τὸ κεφάλι ἀκούμπησε στὸ λατρεμένο στῆθος «γιὰ νὰ ξεχάση κάθε σκέψη», ὁ «ἀόριστος θρηῆνος τῆς θάλασσας» εἶναι γιὰ τὸν ἐραστή «θόρυβος μυστηριώδης καὶ μακρυνὸς σὰν τὴν προσέγγιση τοῦ μοιραίου».²⁾

Τὸ μοιραῖο αὐτὸ εἶναι ὁ ἐχθρὸς πὸ θὰ μᾶς ὑποτάξῃ, ὁ ἐχθρὸς, πὸ —ἂν καὶ ὑπάρχει σὰν κἄτι ἀπὸ τὸ εἶναι μέσα στὸ αἴνιγμα τοῦ κορμιοῦ μας, τῆς ζωῆς μας,—τὸν νοιώθουμε σὰν κἄτι τὸ ὀλότελα ξένο ἀπὸ μᾶς, σὰν κἄτι πὸ δὲ θὰ μπορέσωμε ποτὲ νὰ τὸ παραδεχθοῦμε. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωσι δὲν ἀναγνωρίζομε ἀπὸ τὴν ἀντινομία τοῦ ἔρωτος στὸ χρόνο παρὰ μόνο τὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος σὰν κἄτι τὸ δικό μας,—ἐνῶ τὴν ἀναγκαῖα παροδικότητα, πὸ δὲν εἶναι λιγώτερο βαθειὰ ριζωμένη στὸ εἶναι μας, τὴν ἀρνούμαστε σὰν ἐχθρό μας, τὴν ὑποφέ-

1) Alfred de Vigny, Les Destinées, La Maison du Berger, III.

2) Paul Bourget, Cruelle Enigme, IV.

ρομε σὰν κατάρα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν πολεμοῦμε, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ἔχομε καμμιά ἐλπίδα νίκης. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση ἡ ἀντινομία μένει ἄλυτη γιὰ τὴ ζωὴ μας, πού, διχασμένη, μάταια ἀγωνίζεται νὰ ἐπιτύχη τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ὁλοκλήρωση. Ὁ αἵματηρὸς αὐτὸς διχασμὸς θὰ διαρκέσῃ ἀναγκαστικὰ ὅσο δὲ θ' ἀναγνωρίζωμε σὰν κάτι τὸ δικό μας τὴ μοῖρα τῆς παροδικότητος. Μόνο ἡ κατάφαση ὁλοκλήρωσης τῆς φύσης μας—τῆς φύσης μας πὺ εἶναι ἡ μοῖρα μας, ὁ νόμος μας,—μπορεῖ νὰ ἄρῃ τὸ διχασμό. Τότε θὰ παραδοθοῦμε ὁλοκληροὶ στὴν ἀνάγκη τοῦ γίγνεσθαι καὶ θὰ πραγματοποιήσωμε τὴν πλήρωση τοῦ ἔρωτός μας ὄχι στὴν ἀτέρμονη διάρκεια, μὰ στὴ γεμάτη στιγμή τὴν ὁλοκληρωμένη ἀπὸ τὸ νόμο τῆς ψυχῆς μας. Ἡ «Χρονια τῆς Ψυχῆς»¹⁾ τοῦ ΣΤΕΦΑΝ ΓΚΕΟΡΓΚΕ εἶναι ἡ ποιητικὴ ἔκφραση μιᾶς τέτοιας βίωσης.

Κάμνω ὅ,τι μὲ κάμνει ἡ ζωὴ

εἶχε πῆ κιόλας ὁ Ἡλιογάβαλος τοῦ νέου Γκεόργκε.²⁾ Ἡ ἐλευθερία ἦταν κιόλας γι' αὐτὸν τὸ βάδισμα μέσα «στοὺς προδιαγραμμένους δρόμους».³⁾ Ἡ σοφία τῆς κατάφασης τῆς ἀτομικῆς φύσης, τοῦ ἀτομικοῦ νόμου, πὺ στὸν «Ἡλιογάβαλο» στηρίζονταν ἀκόμη στὴν ἐπιταγὴ τῆς ἀτομικῆς ἀνάγκης, παρουσιάζεται ὠριμώτερη, μεστότερη στὴ «Χρονια τῆς Ψυχῆς», ὅπου ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητῆ ἐνώνεται μὲ τὸ τοπίο κι' ὁ ἀτομικὸς νόμος συνταυτίζεται μὲ τὸ νόμο τῆς χρονιαῖς. Δὲν γίνεται λόγος γιὰ τὸ γίγνεσθαι, γιὰ τὴν ἀλλαγὴ, γιὰ τὸ ὠρίμασμα καὶ τὸ θάνατο τοῦ ἔρωτος, μὰ ἡ πλήρωση τῆς φθινοπωρινῆς ὥρας σημαίνει πὺς τὸ ζευγάρι τῶν ἔραστῶν ὑπόκειται κι' αὐτὸ ὅπως καὶ τὸ τοπίο, ὅπου βρίσκεται βυθισμένο, στὸ νόμο τοῦ φθινόπωρου.⁴⁾ Ἔε-ρομε πὺς ἔρχεται ὁ χειμῶνας καὶ πὺς ὁ νόμος τῆς χρονιαῖς—ὁ νόμος τῆς ψυχῆς—θὰ φέρῃ τὸ χωρισμό. Μὰ ὁ σοφὸς δὲν ξεσχίζει, δὲν σπά-

1) Stefan George, Das Jahr der Seele, endgültige Fassung, Berlin.—Βλ. καὶ Friedrich Gundolf, George, 2. Auflage, Berlin 1921, σελ. 124 καὶ ἐπ.

2) Stefan George, Algabal eis Hymnen, Pilgerfahrten, Algabal, 3. Aufl. Berlin 1905, σελ. 107.

3) Stefan George, Hymnen κλπ. σελ. 102.

4) Βλ. π. χ. George, Das Jahr der Seele, σελ. 15.

ζει τὴν τελευταία ολοκληρωμένη ὥρα τῆς συμβίωσης μὲ κραυγὲς κι' ἀντίσταση :

*Τὰ σπαρτὰ κυματίζουν ἀκόμα σὰ χρυσάφι,
Ἴσως ὄχι πιά τόσο ψηλὰ καὶ πλούσια,
Τὰ ρόδα σὲ χαιρετοῦν ἀκόμα μὲ χάρη
Μ' ὄλο πὸν ἢ λάμψη τους χλώμιασε λίγο.*

*Ἄς ἀποσιωπήσωμε τὸ ἀδύνατο
Ἄς τάξωμε νᾶμαστε εὐτυχισμένοι,
Μ' ὄλο πὸν δὲν μᾶς μένει πιά
Παρὰ μόνο ἓνας περίπατος μαζί.*

Γιατί νὰ σφίγγωμε μάταια μιὰν εὐτυχία, πὸν δὲν εἶναι πιά εὐτυχία, ἀφοῦ χάνεται χωρὶς καμμιάν ἐλπίδα σωτηρίας καὶ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώση παρὰ τὴ γεύση τοῦ θανάτου :

*Δὲν εἶναι σοφὸ νὰ χαιρώμαστε ὡς
Τὴν τελευταία στιγμή ὅ,τι θὰ περάση.
Πουλιὰ πέταξαν στὴ θάλασσα πρὸς τὸ νότο
Ἄνθη ποῦ μαραίνονται περιμένουν τὸ χιόνι.
Ἄφησε τὸ χέρι μου καὶ μὴ δειλιάσης . . .
Ἄς χαθοῦμε πρὶν νὰ μᾶς διώξη ὁ χειμῶνας !¹⁾*

Ἔτσι βλέπομε σὲ ὀλόκληρο τὸ βιβλίο τὴν ψυχὴ νὰ πορεύεται τὸ δρόμο τοῦ νόμου της χωρὶς μῖσος καὶ χωρὶς φωνές, χωρὶς ἀντίσταση καὶ χωρὶς διχασμό. Καταφάσκει τὴ μοῖρα της, αἴροντας ἔτσι τὴν ἐσωτερικὴ ἀντινομία ἀνάμεσα στὴ δική της, τὴν ψυχικὴ, ἀνάγκη καὶ στὴν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων. Ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκη τῶν ὀρίων στὴν ἐλευθερία καὶ περιορίζει τὸν πόθο της τοῦ ἀπείρου, πὸν τὸν ζῆ σὰν ἀνελευθερία, μέσα στὸν πεπερασμένο δρόμο της.— Παρ' ὅλη ὅμως τὴν κατάφαση ἀκοῦμε συχνὰ στὸν βραδὺ καὶ κοπιαστικὸ δρόμο τῆς ψυχῆς τὸν στεναγμὸ τῆς θλίψης καὶ τοῦ πόνου, πὸν δίνει τὸ βάρος τοῦ σκληροῦ νόμου της, σὰν τὸν σηκώνει κανεὶς συνειδητὰ καὶ χωρὶς αὐταπάτη.

O dies : mit mir allein !²⁾

1) George, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 104.

2) George, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 103.

εἶναι ὁ στεναγμὸς τοῦ σοφοῦ, ποὺ δὲν μπορεῖ πιά νὰ εὔρη στήριγμα στὴ γήϊνη σοφία του καὶ ποὺ προσηλώνει τὸ βλέμμα στὸν ὀρίζοντα μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ δῆ τὸ φῶς ποὺ ξεπερνᾷ μιὰ τέτοια σοφία καὶ ποὺ κάμνει τὴν πορεία στὴ γῆ πιὸ φωτεινὴ, πιὸ ἀσφαλῆ, πιὸ λαφριά — πιὸ ἀληθινή. Πόσο διαφορετικοὶ ἀπὸ τὰ ποιήματα τῆς «Χρονιαῆς τῆς Ψυχῆς» εἶναι οἱ στίχοι τοῦ «Ἄστρου τοῦ Δεσμοῦ»! — Ἐνῶ στὸ πρῶτο ἡ πραγματικότης τοῦ παροδικοῦ ὀρίζει καὶ περιορίζει τὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος, στὸ δεύτερο ἡ πραγματικότης τῆς αἰωνιότητος ὀρίζει καὶ περιορίζει τὴν ἀναγκαστικὴ παροδικότητα τῶν πραγμάτων :

*Τὸ Ὁραῖο ἀνθίζει καὶ μαραίνεται χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὸν ἑαυτό του
Τὸ πνεῦμα ποὺ μένει τραβάει κοντά του ὅ,τι περνᾷ
Σκέπτεται, πληθαίνει καὶ σώζει τὴν Ὁμορφιά
Τὴν κάμνει μὲ τὴν παντοδυναμία του αἰώνια.
Ἐνα κορμὶ ποὺ εἶναι ὄμορφο ταραάζει τὸ αἷμα μου
Τὸ πνεῦμα ποὺ εἶμαι τὸ ἀγκαλιάζει μὲ ἡδονή
Ἐτσι γίνεται νέο στὸ Ἔργο τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ αἵματος
Ἐτσι γίνεται δικό μου καὶ γιὰ πάντα μιὰ ἡδονή.*

Ἡ πίστη αὐτὴ δὲν εἶναι πιὸ ἀδύνατη στὸν Γκεόργκε τῆς «Χρονιαῆς τῆς ψυχῆς». Τώρα ὅμως ἔχει μιὰ καθαρότητα, μιὰ φωτεινότητα καὶ μιὰ βεβαιότητα, ποὺ μόνο τὸ αἰώνιο Φῶς — ἡ ἀληθινὴ πραγματοποίηση τοῦ Αἰώνιου — μπορεῖ νὰ δώσει. Στὴν ψυχὴ, ποὺ ἡ μοῖρα τὴν ἀνάγκαζε νὰ πορεύεται χωρὶς ἀνάπαυση ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ, δόθηκε ἡ μέρα ποὺ δὲν ἔχει τέλος. Μέσα σὲ μιὰ τέτοια μέρα οὔτε κι' ὁ ἔρως μπορεῖ ν'ἄχῃ τέλος :

*Ἡρόθες πρὸς ἐμένα ἀπὸ μιὰ μεστή ζωὴ
Μὲ πλούσια δῶρα καθὼς εἶσαι πλούσιο δῶρο.
Δὲν μπορῶ νὰ χαρίσω μόνο γιὰ μέρος τὸν ἑαυτό μου
Εἶμαι ἀρχὴ θέλω τὸ πᾶν γιὰ πάντα.
«Εἶσαι γιὰ μένα ὅσο τὸ θέλει ἡ μοῖρα.
Ἡ Ζωὴ μου πιότερο κι' ἀπὸ εὐτυχία καὶ μέθη καὶ φωτιά
Εἶσαι γιὰ μένα τὸ πᾶν εἶσαι τὸ βάθος τῆς καρδιᾶς μου
Κ' ἕνας τέτοιος κύκλος εἶναι ἡ αἰωνιότης.*

Ἀπὸ ἕνα τέτοιο ἐρωτικὸ ὕψος φαίνονται τώρα οἱ ἐρωτικὲς ἐποχὲς

τῆς «Χρονιαῖς τῆς ψυχῆς» σὰν σὲ κατώτερο ἐπίπεδο ζωῆς. Ὁ φωτισμός τους φαίνεται θολὸς κι' ἀποπνικτικὸς μπροστὰ στὸ ἐλεύθερο, στὸ ἐορτάσιμο φῶς τοῦ «Ἄστρου τοῦ Δεσμοῦ». Μπροστὰ στὴν ἀφθονία τῆς ἀλήθειας αὐτοῦ τοῦ τελευταίου φαίνονται τὰ προηγούμενα—ἂν καὶ ἡ ἀλήθεια τους δὲν εἶναι λιγώτερο συγκλονιστικὴ— σὰν κλεισμένα μέσα σὲ μιὰ σκοτεινότερη σφαῖρα : τὸ θεῖο φῶς δὲν εἶχε ἀκόμη διαποτίσει τὸν κόσμον καὶ τὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ.

Ὅποιος ἔχει ὑψωθῆ σὲ μιὰ ζωὴ φωτισμένη ἀπὸ ἓνα τέτοιο φῶς, κι' ὅμως εἶναι ἀναγκασμένος νὰ ξεστομίσει τὰ ἄθεα λόγια, πὼς ὁ ἔρωσ εἶναι μιὰ ἀρρώστια παροδική, πρέπει νὰ τὸ κάμη μὲ σκεπασμένο τὸ κεφάλι,—μὲ τὴ συνείδηση πὼς ἀσεβεῖ. Ἔτσι, καθὼς ξέρομε, προφέρει τὰ λόγια αὐτὰ ὁ Σωκράτης στὸ «Φαῖδρον»—καὶ πρὶν ἀκόμη νὰ φθάσει στὴ μέση τοῦ ἁμαρτωλοῦ του λόγου, τὸν διακόπτει ἔξαφνα ἀνήσυχος, δὲ θέλει πιά νὰ τὸν συνεχίσει, καὶ μάλιστα σηκώνεται ἀπ' τὸν τόπον, ὅπου μίλησε, γιὰ ν' ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ σύντροφό του, πού τὸν ἀνάγκασε νὰ μιλήσει ἔτσι. Μὰ ξαναγυρίζει ἀμέσως μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ μιλήσει ἄλλοιῶς : «Ὅταν πήγαινα, καλέ μου», λέγει στὸν ἄλλο «νὰ περάσω τὸ ποτάμι, μοῦ ἤρθε τὸ δαιμόνιον κι' ἐκεῖνο τὸ σημάδι πὸ συνηθίζει νὰ ἔρχεται—πάντα δὰ μὲ κρατάει νὰ κάμω ἐκεῖνο πὸ πάω νὰ κάμω—κι' ἐνόμισα πὼς ἀκούω κάποιον φωνὴ ἀπ' ἐδῶ γύρω, πὸ δὲν μ' ἀφίνει νὰ φύγω προτοῦ νὰ ξαναγίνω ἄγνός, γιὰτὶ ἁμάρτησα στὸ Θεὸ γιὰ κάτι. Καὶ εἶμαι βέβαια μάντις, μὰ ὄχι πολὺ σπουδαῖος, ἀλλὰ ὅπως ἐκεῖνοι πὸ γράφουν ἄσχημα γράμματα, ὅσο βέβαια γιὰ τὸν ἑαυτό μου μονάχα ἰκανός· καθαρὰ λοιπὸν τώρα νοιώθω τὸ ἁμάρτημα. Γιὰτὶ βέβαια, καὶ ἡ ψυχὴ, φίλε μου, εἶναι κάποιον μαντεύτρα, γιὰτὶ καὶ πρὶν, καθὼς ἔλεγα τὸ λόγο, μὲ τάραζε κάτι κι' αἰσθάνθηκα κάποιον δέος, μὴν ὅπως λέγει ὁ Ἴβυκος «πάρω τιμὴ ἀπὸ ἀνθρώπους γιὰ μιὰ ἁμαρτία στοὺς θεούς»· μὰ τώρα ἐννοίωσα καλὰ τὸ ἁμάρτημα... Φοβερός, Φαῖδρε, φοβερός εἶναι ὁ λόγος πὸ καὶ σὺ ὁ ἴδιος ἔφερες κι' ἐμένα μ' ἀνάγκασες νὰ εἶπῶ».¹) Κι' ὅμως αὐτὸς ὁ λόγος ἔπρεπε νὰ εἰπωθῆ, ἐπειδὴ ἡ φορικτὴ του, ἡ ἁμαρτωλὴ του

1) Πλάτωνος Φαῖδρος 242 b · d. (Μετάφραση Ἰ. Θεοδωρακοπούλου).

ἀλήθεια κάμνει δυνατὴ τὴν ὑψηλότερη, τὴν ἱερὴ ἀλήθεια—ὅπως καὶ ἡ ἀνώτερη ζωὴ δὲν γίνεται δυνατὴ παρὰ μὲ τὴ φρικτὴ βίωση τοῦ θανάτου:

«*Παιδιά!*» λέγει στὴν κηδεῖα τῆς Μινιὸν ὁ χορὸς πρὸς τ' ἀγόρια τὰ ἔντρομα ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς φίλης τους ¹⁾ «*Παιδιά! Γυρίσετε πίσω στὴ ζωὴ! Τὰ δάκρυά σας γὰ τὰ στεγνώση ὁ καθαρὸς ἀέρας ποὺ παίζει γύρω ἀπὸ τὸ φιδωτὸ νερό. Φύγετε μακρὰ ἀπὸ τὴ νύχτα! Φῶς καὶ ἡδονὴ καὶ διάρκεια εἶναι ὁ κλῆρος τῶν ζωντανῶν... Παιδιά! Τρέξετε ψηλὰ στὴ ζωὴ! Ἄς σᾶς συναντήση ἡ Ἀγάπη μὲ τὸ καθαρὸ φόρεμα τῆς Ὁμορφιάς, μὲ οὐράνιο βλέμμα καὶ μὲ τὸ στεφάνι τῆς ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ!*»

«**ΓΥΡΙΣΕΤΕ, ΓΥΡΙΣΕΤΕ ΠΙΣΩ ΣΤΗ ΖΩΗ!**» τραγουδοῦν στὸ τέλος οἱ ἔφηβοι, ποὺ σκεπάζουν μὲ τὸ βαρὺ σκέπασμα τὸ φέρετρο, πρὸς τοὺς πενθοῦντες: «**ΠΑΡΕΤΕ ΜΑΖΥ ΣΑΣ ΒΓΑΙΝΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΓΙΑ ΣΟΒΑΡΟΤΗΤΑ, ΓΙΑΤΙ ΜΟΝΟ Η ΣΟΒΑΡΟΤΗΣ, Η ΑΓΙΑ, ΚΑΜΝΕΙ ΤΗ ΖΩΗ ΑΙΩΝΙΟΤΗΤΑ.**» ²⁾

Γνήσιος ἔρως εἶναι ὁ ἔρως ποὺ ἡ σοβαρότης του τοῦ δίνει τὸ βάθος τῆς αἰωνιότητος. Γιὰ ν' ἀποκτήση ὅμως κανεὶς τὴν σοβαρότητα, πρέπει νὰ γνωρίση τὴν ἄβυσσο τοῦ ἔσχατου κίνδυνου. Ὁ πρῶτος λόγος τοῦ Σωκράτη στὸ «Φαῖδρο» εἶναι ἓνα διαπεραστικὸ βλέμμα μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἄβυσσο—ἓνα τολμηρὸ βλέμμα, ποὺ βιάζονταν ὅμως νὰ ξαναγυρίση στὰ φωτεινὰ ὕψη, γιατί τὸ σκοτάδι τοῦ κατώτερου ἔρωτος, ποὺ δὲν τὸ φωτίζει κανεὶς Θεός, τοῦ ἦταν ἀνυπόφορο. Τόλμησε νὰ κλείση τὴν ἀκάθαρτη ἀρρώστια, τὴν ἀδυναμία, ποὺ χαμηλώνει τὴ ζωὴ, μέσα στὸ ὄνομα τῆς πιὸ θεϊκῆς δύναμης τῆς ζωῆς, μέσα στὸ ὄνομα τοῦ Ἔρωτος. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ μιλήση κι' ἄλλοιῶς γιὰ νὰ καθαρισθῆ, γιὰ νὰ ἐξιλασθῆ! ³⁾ Θέλει ἀμέσως «μ' ἓναν καθάριο λόγο νὰ ξεπλύνῃ

1) Goethe, Wilhelm Meisters Lehrjahre, 8. Buch, 8. Kapitel. Sämtliche Werke, 17. Band, Stuttgart und Tübingen 1855, σελ. 362.

2) Goethe, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 365.

3) Πλάτωνος, Φαῖδρος 243.

τὴν ἄρμύρα πού γέμισε τὴν ἀκοή». —¹⁾ Γι' αὐτὸ θὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν «ἀρχαῖο καθαρομὸ» — τὴν Παλινωδία! — πού ἔσωσε κάποτε καὶ τὸ Στησίχορο. Ὁ ποιητὴς αὐτὸς ἔχασε τὸ φῶς του, ἐπειδὴ συκοφάντησε τὴν Ἑλένη στὰ ποιήματά του. Καθὼς ὅμως «ἦταν σωστὸς δουλευτὴς τῶν Μουσῶν, κατάλαβε τὴν αἰτία καὶ κάνει εὐθύς τὸ ποίημα

*Δὲν εἶναι ἀληθινὸς αὐτὸς ὁ λόγος
Οὔτε μπῆκες στὰ καλοκαμωμένα πλοῖα
Οὔτε πῆγες στὰ φρούρια τῆς Τροίας*

καὶ μόλις τέλειωσε ὅλο του τὸ ποίημα, πού λέγεται παλινωδία, στὴ στιγμή τοῦ ἦρθε ξανά τὸ φῶς του». Ἔτσι καὶ ὁ Σωκράτης, ὕστερα ἀπ' αὐτὸ τὸ προηγούμενο, θὰ δοκιμάσῃ, πρὶν νὰ τὸν εὔρη κανένα κακό, πού συκοφάντησε τὸν Ἔρωτα, νὰ τὸν ἐξιλεώσῃ προσφέροντάς του μιὰ παλινωδία «μὲ ξέσκεπο τὸ κεφάλι κι' ὄχι ὅπως πρὶν μὲ σκεπασμένο ἀπὸ ντροπή.»²⁾ Τώρα θὰ μπορούσε ὁ Σωκράτης, ἐνῶ μιλεῖ νὰ κυτιάζῃ κατάματα καὶ τὸν ἀνώτερο! Ποιὸς ὅμως ἀνώτερος ἄνθρωπος, πού θᾶχε κιόλας ἀγαπήσῃ ἕναν ὁμοίόν του, θὰ μπορούσε ν' ἀκούσῃ τὸν προηγούμενο λόγο τοῦ Σωκράτη χωρὶς νὰ τοῦ φανῆ «ὅτι ἀκούει ἀνθρώπους πού ἀνατράφηκαν ἀνάμεσα σὲ ναῦτες καὶ πού δὲν εἶδαν κανένα μεγαλόψυχο ἔρωτα»;³⁾ Πῶς θὰ μπορούσε ὁ ἄνθρωπος πού ζῆ μιὰν ἀνώτερη ζωὴ καὶ πού δοκίμασε τὴν ἀλήθεια τοῦ ὕψιστου στὸν ἔρωτα, ν' ἀναγνωρίσῃ σὰν ἀληθινὲς τὶς κατηγορίες τοῦ πρώτου λόγου τοῦ Σωκράτη κατὰ τοῦ ἔρωτος; — Για ὅποιον ἡ ἀλήθεια εἶναι τὸ ὕψιστο, μόνο ἡ ὕψιστη δυνατότης τῆς ζωῆς εἶναι ἀληθινή. Αὐτὸς θ' ἀπορρίψῃ σὰν ἀναληθῆ κάθε βεβαίωση πού χαμηλώνει τὴ ζωὴ, πού τὴν ἐμποδίζει νὰ πραγματοποιηθῇ στὴν πιὸ ὑψηλὴ τῆς δυνατότητα. Ἡ γνήσια φιλοσοφία τῆς ὑπαρξῆς τείνει πρὸς ἐκείνη τὴν ἀλήθεια, πού θᾶχε τὴ δύναμη νὰ πραγματοποιήσῃ τὶς ὕψιστες δυνατότητες τῆς ὑπαρξῆς μας.

1) Πλάτωνος, ἐνθ' ἀνωτ. 243 d. (Μετάφραση I. Θεοδωρακοπούλου).

2) Πλάτωνος, ἐνθ' ἀνωτ. 243—243 b. (Μετάφρ. I. Θεοδωρακοπούλου).

3) Πλάτωνος, ἐνθ' ἀνωτ. 243 (Μετάφραση I. Θεοδωρακοπούλου).

«Φιλοσοφικός» εἶναι γι' αὐτὴν μόνο ὁ λόγος ποὺ ἐκφράζει μιὰ τέτοια ἀλήθεια. Γι' αὐτὸ κι' ὁ Σωκράτης, ἀφοῦ τελείωσε τὴν παλινοῦσα, δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηρήσῃ «φιλοσοφικὸ» μήτε τὸ λόγο τοῦ Λυσία μήτε τὸ δικό του πρῶτο λόγο. Ὁ λόγος τοῦ Λυσία δὲν ἦταν ποτὲ «φιλοσοφικός» κι' «ἀληθινός», ἐπεὶδὴ ποτὲ δὲν εἶχε τὴ δύναμη νὰ ξυπνήσῃ μέσα μας τὶς ἀνώτερες δυνατότητές μας. Ὁ πρῶτος λόγος τοῦ Σωκράτη ἦταν «φιλοσοφικός», «ἀληθινός» μόνο γιὰ ὅσο ἦταν ἀναγκαῖος στὴν προετοιμασία τοῦ ἐδάφους, ὅπου θὰ ἔπεφτε ὁ σπόρος τοῦ γνήσιου «ἀληθινοῦ» λόγου», ἢ ὑψιστὴ προτροπὴ. Οἱ ἰσχυρισμοὶ του ὅμως δὲν εἶναι πιά, γιὰ ὅποιον ἔχει ἀκούσει τὴν προτροπὴ κ' ἔχει συγκλονισθῆ ἀπ' αὐτὴν, ἀληθινοί. «Δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅσα εἶπα», λέγει ὁ Σωκράτης ἀρχίζοντας τὸ δεύτερο λόγο του, τὴν παλινοῦσα του, στὸ «Φαῖδρο», —καὶ μὲ τὰ λόγια αὐτὰ εὐαγγελίζεται τὸ φῶς, διαλύει τὴν ἀπελπισία, ποὺ μᾶς ἔδωσε ὁ πρῶτος τοῦ λόγος, καὶ μᾶς ξαναδίνει τὴ δύναμη τῆς ἐλευθερίας μας. Δὲν εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ ἔρως, ποὺ μᾶς ὑπόσχεται τὸ πᾶν, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀρρώστια, ποὺ ἡ διάρκειά της θὰ ἐσήμαινε τὴν καταστροφὴ μας! — Ἔρως εἶναι ἡ θεία ἐκείνη δύναμη ποὺ ὀρίζει τὴν αἰωνιά μας μοῖρα. Μακάριος ἐκεῖνος ποὺ ξέρει νὰ ζῆ καὶ νὰ πραγματοποιῆ τὸ Αἰώνιο στὸ δεσμό του μὲ τὸν ἀγαπημένο! — Δὲν μποροῦμε μὰ οὔτε καὶ μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ δώσωμε ἐδῶ τὸ περιεχόμενο τοῦ μύθου τῆς παλινοῦσας, ποὺ φωνάζει αὐτὲς τὶς προτροπές, — μιὰν ἀνάλυσή του ἢ καὶ μερικὰ κομμάτια του. Ὁ μῦθος αὐτὸς εἶναι ἓνα ἀμέριστο καὶ ζωντανὸ ὅλο—ἓνα σῶμα—ποὺ τὸ κάλλος τῆς μορφῆς του, ἢ θερμότης τῆς ζωῆς του καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς φωνῆς του μᾶς προτρέπουν στὴν πραγματοποίησιν τοῦ νόμου του, ποὺ εἶναι ἡ ὑψιστὴ δυνατότης μας, —χωρὶς ὅμως νὰ μποροῦμε νὰ περιλάβωμε καὶ νὰ διατυπώσωμε τὸ νόμο του αὐτὸ καὶ τὴ δύναμή του σὲ φράσεις ἄλλες ἀπὸ τὶς δικές του. Ἄκόμη κι' ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων μόνο μὲ τὸ σῶμα τοῦ μύθου μᾶς ἔδωσε τὸ νόμο αὐτό.—Κάθε φράση τοῦ μύθου μᾶς φωνάζει ὅτι δὲν εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνο κάτι τὸ χρονικόν, τὸ παροδικόν καὶ τὸ ἀσταθές, — κάθε φράση του μᾶς φωνάζει πὼς ὁ ἄνθρωπος ζῆ γιὰ τὴν αἰωνιότητα καὶ πὼς θὰ κατακτοῦσε τὴν εὐδαιμονία της, ἂν μποροῦσε νὰ ζήσει τὸν γνήσιον ἔρωτα.—Ὁ Πλάτων μᾶς δείχνει στὸ μῦθο τοῦ «Φαίδρου» σὲ ζωντανὲς μορφές τὴν πιὸ

θαυμαστή μας δυνατότητα: τὴν αἰώνια μας σωτηρία μὲ τὸν ἔρωτα, — σὲ μορφές, ποὺ ἔχασαν αὐτὴ τὴ σωτηρία ἢ ποὺ ἀγωνίζονται γιὰ νὰ τὴν κατακτήσουν ἢ ποὺ τὴν ἔχουν κιόλα κερδίσει. Ἐὰν καὶ ὁ Σωκράτης ἀρνεῖται στὴν παλινοῦσα του τὴν ἀλήθεια τοῦ κατώτερου ἔρωτος, δὲν μᾶς μιλεῖ σὰν νὰ εἴχαμε ἤδη κάμει δική μας τὴν γνήσια ἀλήθεια. Ἀκόμη κι' ὅταν μᾶς δείχνει τὴ μορφή, ποὺ ἐνσαρκώνει τὴν ἀλήθεια, καὶ ποὺ δὲν ἀγωνίζεται πιά γι' αὐτήν, ἀπευθύνεται σὲ ἀνθρώπους, ποὺ δὲν ἔχουν κάμει ἐντελῶς καὶ γιὰ πάντα δική τους τὴν ἀλήθεια, ποὺ ἔχουν ὅμως κι' αὐτοὶ μέσα τους τὴ δυνατότητα νὰ τὴν πραγματοποιήσουν. Ἐὰν καὶ ὁ Πλάτων εἶναι ἕνας πλαστικὸς καλλιτέχνης, ποὺ δημιουργεῖ σταθερὲς μορφές σωμάτων, τὰ σώματα ποὺ πλάττει δὲν μένουν ἀκίνητα, μὰ κινουῦνται σὰν τ' ἀγάλματα τοῦ καλλιτεχνικοῦ προγόνου τοῦ Σωκράτη, τοῦ Δαιδάλου·—καὶ μάλιστα κάτι ποῖο θαυμαστὸ ἀκόμη: δὲν κινουῦν μόνο τὸν ἑαυτὸ τους, μὰ καὶ τοὺς πιὸ δυσκίνητους ἀνθρώπους, ποὺ ἔρχονται μαζί τους σ' ἐπαφή.¹⁾ Στέκονται μπροστά μας—ἀκόμη καὶ σὰν παριστάνουν τὸ πιὸ ἀκίνητο κι' ἀμετάβλητο θεῖο, — ὅχι μόνο γιὰ νὰ τὰ κυττάξῃ κανεὶς, μὰ γιὰ νὰ κινήσουν, νὰ ξυπνήσουν, νὰ συγκλονίσουν ὅποιον τὰ κυττάζει. Αὐτὰ εἶναι, γιὰ νὰ γίνῃ ὁ ἄλλος κάτι—αὐτὰ εἶναι, γιὰ νὰ γίνουσαν κάτι μέσα στὸν ἄλλον. Γιὰ τὸν Πλάτωνα, ὅπως γιὰ κάθε μεγάλη τέχνη, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι «ἀγαθός».

Θεὸς ἂν μόνος τοῦτ' ἔχοι γέρας

λέγει τὸ ποίημα τοῦ Σιμωνίδη, ποὺ ἐρμηνεύει ὁ Σωκράτης στὸν «Πρωταγόρα»²⁾ μ' ἕνα τέτοιο πάθος ἀλήθειας. Τὸ τέλειο καὶ ἀπρόσβλητο εἶναι ἀνήκει μόνο στὸ Θεό: Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ μόνο νὰ γίνῃ «ἀγαθός» μὰ κι' αὐτὸ ἀκόμη εἶναι πολὺ δύσκολο. Κι' ἂν γίνῃ, δὲν μπορεῖ ὁ θνητὸς νὰ μείνῃ σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση. Ἀπειροὶ κίνδυνοι τὸν περιβάλλουν καὶ μιὰ φορὰ θὰ ὑποκύψῃ σὲ κάποιον ἀπ' αὐτοὺς— ἄς ποῦμε στὸ χρόνο, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσωμε ἕνα παράδειγμα τοῦ ἴδιου τοῦ Σωκράτη. Γι' αὐτὸ ὑπάρχει ὁ παιδαγωγὸς—ὁ ποιητής, ὁ φιλόσοφος, ὁ καλλιτέχνης—, γιὰ νὰ μᾶς παρακινή, ἀκόμη καὶ μὲ μορ-

1) Πλάτωνος Εὐθύφρων, 11 b-d.

2) Πλάτωνος, Πρωταγόρας 342a—347.

φές πού ἐκφράζουν τὸ εἶναι, νὰ γίνωμε πάλι «ἀγαθοί». — Μιὰ παρόμοια παρακίνηση εἶναι καὶ ἡ παλινωδία τοῦ Σωκράτη. Ἐνῶ ἀπορρίπτει τὴν ἀλήθεια τῆς ἀστιάθειας τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ὑποστηρίζει πὼς ὁ ἀνθρώπος εἶναι σταθερός, μὰ τὸν προτρέπει νὰ γίνῃ — δὲν ὑποστηρίζει τὴν αἰωνιότητα τοῦ ἔρωτος, μὰ ζητᾷ τὴν πραγματοποίησής της. Κι' αὐτὴ ἡ προτροπὴ δὲν παρουσιάζεται σὰν ξερὴ καὶ ἀφηρημένη ἐπιταγή, ἀφοῦ ὁ ἔρως δὲν εἶναι γέννημα τῆς ἐξωτερικῆς ἠθικῆς βούλησης, — οὔτε σὰν συγκινητικὴ συμβουλή, ἀφοῦ ὁ ἔρως δὲν εἶναι ἓνα ἀπλὸ αἴσθημα, — οὔτε σὰν μεθυστικὸ τραγοῦδι, ἀφοῦ ὁ ἔρως δὲν εἶναι μιὰ ἀπλῆ μέθη, — μὰ σὰν μεγάλος Νόμος, πού δὲ θέλει διόλου ν' ἀγγίξῃ τὸ ἐξωτερικό μας, μὰ νὰ μιλήσῃ στὸ βάθος μας — καὶ πού εἶναι τὸ ἴδιο τὸ βάθος μας — πού θέλει ν' ἀνοίξῃ τὴν πηγὴ μας — καὶ πού εἶναι ἡ ἴδια ἡ πηγὴ μας.

Ἄν ὁ γνήσιος ἔρως δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἀπλῆ μέθη, δὲ θᾶταν πραγματικὸς καὶ δὲ θᾶχε τὴ δύναμη νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀληθινό μας εἶναι. Ἡ μέθη ἀντὶ νὰ μᾶς κάμῃ πραγματικούς, δυναμώνοντας τὶς ἀνώτερες δυνάμεις τῆς ζωῆς μας — ὅπως συμβαίνει στὸν γνήσιο ἔρωτα, — μᾶς κάμνει νὰ χάσωμε ὅ,τι πιὸ δικό μας ἔχωμε μέσα σ' ἓναν ἀνόητο ἀναβρασμό. Μᾶς θολώνει τὰ μάτια, μᾶς ἀμβλύνει τὴν αἴσθησι τῆς πραγματικότητος, μᾶς ἀπατᾷ μὲ παραισθήσεις, μᾶς ἐκμηδενίζει τὴν ἐλευθερίαν μας — τὸν νόμο καὶ τὴν πηγὴν τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ὁ μεθυσμένος δὲν ἔχει οὔτε τὴ δημιουργικὴ δύναμη οὔτε τὴν καθαρὴ ὄραση οὔτε τὴν γνήσια σοβαρότητα, πού κάμνουν δυνατὴ τὴν πιστὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν ἀγαπημένο. Ἄν ὁ ἔρως δὲν ἦταν παρὰ μιὰ μέθη, θᾶταν ἀπὸ τὴ φύσιν τοῦ παροδικὸς καὶ καμμιὰ ἀνώτερη ἐπιταγὴ δὲ θᾶχε τὴ δύναμη νὰ τοῦ δώσῃ διάρκειαν. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωσι θᾶπρεπε νὰ εὐχώμαστε τὴ λύτρωσίν μας ἀπὸ τὴν πλάνην του.

Ὁ γνήσιος ἔρως δὲν εἶναι ἓνα ἀπλὸ αἴσθημα. Τὸ ἀπλὸ αἴσθημα εἶναι μιὰ ἀδυναμία τῆς φύσεως μας, πού μᾶς κάμνει νὰ ξεπέσωμε, ἐνῶ ὁ ἔρως εἶναι μιὰ δύναμη, πού μᾶς ἀνυψώνει. Τὸ αἴσθημα δὲν ἔχει τὴν σοβαρότητα καὶ τὴν σκληρότητα τοῦ ἐρωτικοῦ Νόμου. Κανένα αἴσθημα δὲν εἶναι σταθερό. «Ὅλα τὰ αἰσθήματα» λέγει ὁ Κάντ «πρέπει νὰ κάμουν ὅ,τι ἔχουν νὰ κάμουν τὴ στιγμὴ τῆς σφοδρότητός τους, πρὶν

νά καθησυχάσουν, ἄλλοιῶς δὲν κάμνουν τίποτε ἀφοῦ ἡ καρδιά ξανα-
 γυρίσει μὲ τρόπο φυσικὸ στὴ φυσική της, μετρομένη της κίνηση καὶ
 ξαναπέσει στὴν πρώτη της ἀτονία. Γιατὶ τὸ αἶσθημα εἶναι κάτι ποῦ
 ἐρεθίζει χωρὶς νὰ δυναμώνη». 1) Ἐάν ὁ ἔρωσ ἦταν μόνο αἶσθημα, ἡ
 πίστη θᾶταν τότε πράγματι «ἀναπλήρωμα τοῦ ἔρωτος». Κάθε ἀνώ-
 τερη προτροπὴ πίστεως, ποῦ πραγματοποιεῖ τὴν αἰωνιότητα στὴ διάρ-
 κεια τοῦ πηγαίου ἔρωτος, θᾶταν μάταιη.

Ἐο γνήσιος ὁμῶς ἔρωσ δὲν εἶναι οὔτε μόνο μέθη, οὔτε μόνο αἶσθημα,
 μὰ Νόμος, ποῦ μᾶς κάμνει νὰ ζήσωμε τὸ ἀπόλυτο, ποῦ νομίζουμε
 πὼς τὸ ζοῦμε καὶ στὴ μέθη, αὐτὴ ὁμῶς τὴ φορὰ πραγματικὰ κι' ὄχι
 σὰν πλάνη, — Νόμος, ποῦ ἔρχεται κι' αὐτὸς «ἀπ' τὴν καρδιά»,
 ὅπως καὶ τὸ αἶσθημα, ὄχι ὁμῶς σὰν ἀδυναμία, μὰ σὰν δύναμη τῆς
 καρδιᾶς ποῦ ἐξουσιάζει τὰ αἰσθήματα. — Ἐο ἔρωσ εἶναι Νόμος, ποῦ
 δὲν μοιάζει διόλου οὔτε στὸν ἀνόητο νόμο τῆς ἀπλῆς φυσικῆς
 ἀναγκαιότητος, οὔτε στὸν ἀναιμικὸ νόμο τοῦ ἀπλοῦ ἠθικοῦ δέοντος.
 Ἐχει τὴν ἀλύγιστη σκληρότητα τοῦ πρώτου, γιατί εἶναι μοῖρα μας, —
 μιὰ μοῖρα ὁμῶς ποῦ τὴ ζοῦμε σὰν τὴν ὑψιστὴ ἐλευθερία μας, — καὶ τὴν
 ἐπιτακτικὴ δύναμη τοῦ δεύτερου, γιατί εἶναι ἐπιταγὴ τῆς ἐλευθερίας
 μας, — μιᾶς ἐλευθερίας μας ὁμῶς ποῦ τὴ ζοῦμε σὰν τὴν ὑψιστὴ ἀναγκαιότητά μας. — Ἐο νόμος αὐτὸς εἶναι ἡ πηγὴ μας, τὸ κοσμογονικὸ
 κέντρο τῆς ζωῆς μας καὶ ἡ ὑψιστὴ ἐπιταγὴ τοῦ εἶναι μας. Ἐο χαμός
 του θὰ ἐσήμαινε τὸ χαμὸ τοῦ Θεοῦ μας καὶ τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἐο σω-
 τηρία του μέσα μας θὰ ἐσήμαινε τὴ σωτηρία τῶν πάντων γιὰ μᾶς.
 Αὐτὸ εἶναι τὸ βαθὺ νόημα τῆς ἐρωτικῆς πίστεως, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ
 μᾶς τὴν ἐπιβάλη καμμιά ἐξωτερικὴ φωνή, μὰ μόνο ὁ νόμος τοῦ δικοῦ
 μας τοῦ εἶναι — καὶ ποῦ ἔχει τὴ δύναμη ὄχι μόνο τὴ ζωὴ μας, μὰ καὶ
 τὸ θάνατό μας ἀκόμη νὰ πραγματοποιήσῃ σὰν αἰώνια πλήρωση.

Στὴν ποίηση συναντοῦμε πολλὰς ἐπικλήσεις τοῦ θανάτου. Ἐο ποιη-
 τικὸς λόγος τοῦ ΔΑΝΤΗ, τοῦ ΝΟΒΑΛΙΣ, τοῦ ΜΠΩΝΤΕΛΑΙΟ ἐκ-
 φράζει μὲ τρόπο συγκλονιστικὸ τὴν ἀνάγκη, τὸν πόθο τοῦ θανάτου.

1) Immanuel Kant, Kritik der praktischen Vernunft, herausgege-
 ben von Karl Vorländer, in der Philosophischen Bibliothek, Band
 38., 9. Auflage, 1929, σελ. 180.

Πόσο διαφορετικὰ ὅμως ἀπὸ τὸν τρίτο βλέπουν τὸ θάνατο οἱ δύο πρῶτοι!

Ὁ Δάντης καὶ ὁ Νοβάλις βοῆκαν τὴ Μιά, πού, σὰν κέντρο τοῦ κόσμου τους, ἔδωσε στὸ Πᾶν νόημα καὶ μορφή. Τοὺς Τὴν ἄρπαξε ὅμως ὁ θάνατος. Τὶ μπορούσε νᾶναι πιά γιὰ τοὺς ἐρωτευμένους ἢ γῆ, ἀφοῦ ἢ ὑπαρξὴ πού τῆς ἔδινε ἀξία κυβερνώντας την, τὴν ἄφησε γιὰ ἄλλους κόσμους; Τὶ μπορούσε νᾶναι γιὰ τὸν ἐρωτευμένο ἢ ἄδεια γῆ συγκρινόμενη μὲ τὸν οὐρανό, ὅπου λάμπει ἡ Βεατρίκη

Φῶς τῆς ἀγάπης πὸν χαιρετᾷ τοὺς ἀγγέλους¹⁾

—συγκρινόμενη μὲ τὸ θαυμαστὸ κόσμο τῆς νύχτας, ὅπου βασιλεύει ἡ Σοφία, «ὁ Ἡλιος τῆς Νύχτας»;²⁾

Ἡ ζωὴ χωρὶς ἐσένα εἶναι ἡ ἁμαρτία

Ὁ θάνατος γιὰ χάρη σου εἶναι ἡ τιμὴ³⁾

τραγουδεῖ ὁ ποιητὴς μέσα στὴν ἐρημιὰ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, πὸν ἐγκατέλειψε ὁ ἀγαπημένος.— Ἡ μόνη πραγματοποίηση τῆς ὑπαρξὴς τοῦ ἐραστῆ, πὸν ἔμεινε μόνος στὸν κόσμο, εἶναι ὁ θάνατος, πὸν μπορεῖ νὰ δώσῃ τὴν αἰώνια πλήρωση στὴν ἔνωση μὲ τὸν ἀγαπημένο.

*E 'si raccoglie negli miei sospiri
Un siono di pietate,
Che va chiamando Morte tuttavia.
A lei si volser tutti i miei desiri
Quando la donna mia
Fu giunta dalla sua crudelitate⁴⁾*

Τὴν ἴδια ἀνάγκη, τὸν ἴδιο πόθο τοῦ θανάτου τραγούδησε κι' ὁ Νοβάλις, ἐπαναλαμβάνοντας ἀκούραστα ἐπικλήσεις. Ἡ μονοτονία του ὅμως αὐτὴ πὸν δὲν ἐκφράζει παρὰ ἓνα πρᾶγμα καὶ δὲ θέλει ἀλ-

1) Dante, Vita Nuova. XXXIV.

2) Βλ. Rudolf Fahnert, Die religiöse Bewegung in der deutschen Romantik 1934.

3) Stefan George, Der siebente Ring, endgültige Fassung, Berlin, σελ. 102.

4) Dante, ἐνθ' ἄνωτ.

λαγή,¹⁾ καὶ πού καθὼς εἶδαμε, ἔκαμνε τὸν Σαίκσπηρ στὸν πόλεμό του μὲ τὸ χρόνο τόσο περήφανο, ἐπειδὴ σημαίνει τὴν ἔρωτικὴ πίστιν, — ἔχει στὸν Νοβάλις μιὰ σοβαρότητα ἀκόμη πιὸ ἅγια, ἐπειδὴ στρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν ἄβυσσο τοῦ θανάτου. Ἡ ὑψιστὴ πραγματικότης εἶναι τώρα γιὰ τὸν ἔραστή ὁ θάνατος, γιατί τώρα μόνο μ' αὐτὸν μπορεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ Νόμο τοῦ ἔρωτός του, τὸν ἑαυτό του.

*Τί θέμε ἐμεῖς σ' αὐτὸν τὸν κόσμον
Μὲ τὴν ἀγάπην μας καὶ τὴν πίστιν μας.
Τὸ παλιὸ πάει. .
Τί νὰ τὸ κάνωμε τὸ νέο.²⁾*

Ἐάντις ὁ θάνατος, ὅταν εἶναι πραγματικὸς, μᾶς προφυλάγει ἀπὸ τὸ «νέο» καὶ σώζει τὸ εἶναι μας, πού πρέπει νὰ μείνη πιστὸ στὸ παλιό. Ἐάντις ὁ θάνατος, ὅταν δὲν εἶναι πραγματικὸς, μὰ ἡ τελευταία δυνατότης, εἶναι ἀντίθετα τὸ τελευταῖο «νέο», τὸ ὑστατο καταφύγιον τοῦ ἀνθρώπου, πού δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ, ἐπειδὴ δὲν δόθηκε σὲ τίποτα. *Δυστυχημένος ἔραστής χωρῶν χιμαιρικῶν*

Γιὰ νᾶβρη τὴν ἀνάπαυση τρέχει πάντα σὰν τρελλός.³⁾

Γεμᾶτος ἀπὸ ἐπιθυμίες πού ἔχουν τὴ μορφή τῶν νεφῶν, ποθώντας

Ἠλατιές, ἄγνωστες ἡδονές πού ἀλλάζουν

Καὶ πού τ' ὄνομά τους δὲν τῶμαθε ποτέ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου
ταξειδεύει ἀνεύθυνα ἀπὸ νέο σὲ νέο, ἀπὸ ἀπογοήτευση σὲ ἀπογοήτευση, γεμᾶτος ἀπὸ ἀκόρεστη κι' ἀνεκπλήρωτη λαχτάρα, ὡς πού στὸ τέλος δὲν ἔχει πιά νὰ ποθήσῃ κανένα ἄλλο νέο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θάνατο. Τότε φωνάζει:

*Ἐθ θάνατε, γέρο καπετάνιε, εἶναι καιρός! ἄς σηκώσωμε τὴν ἄγκυρα!
Ἐὸ τόπος αὐτὸς μᾶς πλήττει, ὦ θάνατε! ἄς φύγωμε!
Κι' ἂν ὁ οὐρανὸς κι' ἡ θάλασσα εἶναι μαῦρα σὰν τὸ μελάνι,
Οἱ καρδιές μας πού τίς γνωρίζεις εἶναι ὅλο φῶς!*

1) Βλ. Shakespeare, Sonnets CV.

2) Novalis, Hymnen an die Nacht, 6. Sehnsucht nach dem Tode, — εἰς Novalis Schriften, herausgegeben von J. Minor, I. Band, Jena 1923, σελ. 53.

3) Baudelaire, Les Fleurs du Mal, Le Voyage II.

Χῦσε μας τὸ φαρμάκι σου γιὰ νὰ μᾶς δυναμώση!
Τούτη ἢ φωτιὰ μᾶς καίει τόσο τὸ μυαλὸ πὸν θέμε
Νὰ βυθισθοῦμε στὸ βάθος τῆς ἀβύσσου..
Στὸ βάθος τοῦ Ἀγνώστου γιὰ νὰ βροῦμε κάτι τὸ νέο.¹⁾

Μὰ κι' αὐτὸ τὸ «νέο» δὲ θᾶναι πιὸ πραγματικὸ ἀπὸ τὰ προηγούμενά του. Ὅποιος δὲν βλέπει τὸ θάνατο παρὰ σὰν κάτι τὸ νέο, σὰν τὸ τελευταῖο νέο πὸν τοῦ μένει, δὲν μπορεῖ νὰ πεθάνη πραγματικά, ἐπειδὴ δὲν ἔζησε πραγματικά. Ὅποιος ἔχασε τὸν ἑαυτὸ του στὴ ζωὴ, δὲ θὰ τὸν εὔρη στὸ θάνατο. Ὅποιος σκόρπισε τὴν πραγματικότητά του στὴ ζωὴ, δὲ θὰ πραγματοποιηθῆ στὸ θάνατο. Γιὰ τοὺς χαμένους αὐτοὺς ὁ θάνατος εἶναι τὸ ἀνόητο τέρμα ἑνὸς ἀνόητου δρόμου. Ὁ πιστὸς ὅμως ἐρασιτὴς μπορεῖ ν'ἄβρη στὸ θάνατο τὴν ὑψιστὴ πλήρωση.

---

1) Baudelaire, ἐνθ' ἄνωτ. VIII.